

ა. ბ ა ხ ი.

[Handwritten signature]

30858

მეგობარი

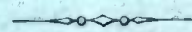

ზოგადე პოლიტიკური ეკონომია

გამოცემა "მეგობარი" № 3.

თარგმნილი

თ. სახოკიას-მიერ

მ უ თ ა ი ს ი

სცამზა პ. აერაძისა დ ნ. კარნაუხთევისა.

1907

ა. ბახი

№ 484.

შ ი მ შ ი ლ ი

მოკლე პოლიტიკური ეკონომია

30850

თარგმნილი

თ. სახოკიას - მიერ.

მ შ თ ა ნ ს ი

სჯამბა პ. ფერაბის ღ ნ. კარნაუსთვის
1907

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ჩვენი საკუთარი ქირი და მწუხარება ცოტა ხნით დავივიწყოთ და კარგად დავაკვირდეთ; ჩვენს გარშემო ხალხი როგორა სცხოვრობს. პირველადვე თავზარის დამცემს და გზა-კვალის ამრევს ცხოვრებას დავინახავთ! ყველგან, ყოველს ნაბიჯზე უსამართლობას დავინახავთ. ერთი სისხლის ოფლსა ღვრის, მეორე-კი მხართემძოზე წამოწოლილა და ჩხირსაც არ აბრუნებს; ზოგსა ჰშია და ათასნაირი ავადმყოფობა მუსრს ავლებს, —სხვები კი მდიდრულ და ოქრო-ვერცხლით მორთულ სრა-სასახლეებში სცხოვრობენ; ზოგს ტანჯვაში სული ხდება და თვალზე ცრემლი არ აშრება, —სხვები კი ხარობენ და ქეიფობენ. თუ სადმე სამართალია, სიამით იმან უნდა იცხოვროს, ვინც შრომობს და მომჭირნეობს; ასეთის კაცის სახლში ყოველივე უნდა დულდეს და გადმოდიოდეს, მის ოჯახში ღვთის თვალი უნდა ტრიალებდეს. ხოლო ვინც არაფერს აკეთებს, ვისაც მცონარეობა და უქმად მხართემძოზე წოლა უყვარს, არაფერი უნდა ჰქონდეს, შიმშილსაც უნდა ითმენდეს და წყურვილსაც; ვისაც არაფერი დაუთესია, არც არაფერი უნდა მოიმკოს.

ღიახ, ასე უნდა იყოს, ამას უნდა ამბობდეს ღვთიური სამართალიცა და ადამიანურიცა. იმის მეტი ქირმა არ შეგქამოთ! ჰშიათ და სწყურიათ, სახლში გამოუღეველი ქირი და უბედურება აქვსთ, სხვა და სხვა სენი ჟუჟავს სწორედ ისეთებს, ვინც მუშაობაში სულს ირთმევს, ვინც ღღე და ღამეს ასწორებს. ხოლო ვინც არაფერს აკეთებს, კარგად სვამს,

კარგად სკამს, კარგად იცვამს, კარგად იხურავს, იმისთვის არც დარდია და აღარც მწუხარება. ზოგია მხოლოდ უშნოდ ფლანგვა შეუძლია ფულისა და ჰფლანგავს კიდეცა უშრომლად ნაშოვნ ფულსა. სად არის ღმერთი და სად არის სამართალი! თუ მდიდარ კაცის შვილი არა ხარ, სული ტანჯვა-წვალებაში უნდა ამოგხდეს. დედა-მიწას ასცილდები თუ არა, შენი წვალებაც დაიწყება, აითქო დედის მუცლიდან გამოგყვაო. ვსთქვათ, შვილი ხარ გლეხისა. ოთხი წლისა გახდი და უკვე იგრძენი, რომ კისერზე უღელი დაგედგა. გინდა სოფლის ბიჭებთან თავისუფლად იხტუნო; უკაცრავად, ხელში სახრეს მოგცემენ და გეტყვიან, ხბორები ან ბატები მწყემსეო. რვა წლამდე ასე უნდა იხეტიალო. ვინც ცოტათი შეძლებულ გლეხის შვილია, სოფლის სკოლაში იწყებს სიარულს. შენც გინდა სკოლაში გატარონ, სხვა ბავშვებთან კაი-კაი ლექსები ისწავლო, იმღერო. მაგრამ აქაც უკაცრავად ბრძანდები. მამაშენს სამყოფი პური ან სიმინდი არ მოუვიდა, ათასი გადასახადი და ბეგარა კარზე მოადგა, გადახდის თავი არა აქვს და სარჩენი კი შენს გარდა კიდევ ბევრი ჰყავს ოჯახში. ისიც თავს იმტვრევს, სცდილობს გაჭირვებას თავი დააძვრინოს როგორმე. ამ დროს გაიგო, რომ მახლობლად ფულიანმა კაცმა ასანთის (სპიჩკა) საკეთებელი ქარხანა გახსნა და ეს კაცი იმდენად მადლიანია, რომ სულ პატარა ბავშვებსაც კი აძლევს სამუშაოსაო. შენს ქარხანაში შესვლა ისე გინდა, როგორც წაწყმენდილს კაცს ადუღებულ ქვაბში ყოფნა, მაგრამ შენ ვინა გკითხავს! მეტი გზა არა გვაქვს, მამაშენს უკან უნდა გაჰყვე. საცოდავმა მამაშენმაც ბარემ კარგად იცის, რომ შენ დღეში თორმეტ ან თოთხმეტ საათს გამუშავებენ და ქირად ორ შაურს და გადმოგიგდებენ; ისიც იცის, რომ ქარხანაში გოგირდისა და ფოსფორისაგან მოიწამლება და ყვავილსავით დაჰქნები. ბარემ გული ემდულრება, მაგრამ რა ჰქნას, შენი შემოტანილი ორი შაურიც ოჯახს წაადგებაო.

ვსთქვათ, ბედმა არ გიღალატა და ჯერ ისევ ბავშვი რო

ხარ, ისე რამე სენი არ შეგეყარა და თან არ გადაგიტანა ან არა და ქარხნის მანქანამ კისერი არ მოგიგრიხა, და შენი ღღენი თვრამეტ წლამდე მიაჯახირე. სწორედ ამ დროს იმის ფიქრს დაიწყებ: რა ვუყო ჩემს უნაწერო თავსაო. ასანთის საკეთებელ ქარხნიდან გარედ გაგიძახეს, რადგან იქ მუშაობა პატარეებსაც შეუძლიათ: დიდებზე ნაკლებს ქირას აძლევენ და შენ კი ორ შაურს აღარ დასჯერდები; ამასთან, ველარც მამასთან გაჩერდები სოფელში. სამყოფი მიწა აღარა გაქვთ, გადასახადი კი ბევრი უნდა იხადოთ. მეტი საშველი გზა აღარა გაქვს, გუდა-ნაბადი უნდა შეიკრა და ქირაზე წახვიდე, თორემ შენი მოხუცებული დედ-მამა და პატარა დაძმები შიმშილით ამოსწყტებიან. მიდიხარ ქალაქში და, ვსთქვათ, სადმე ჩითის საქსოვ ქარხანაში შეხვედი. მოგეწონა იქაურობა, როცა მანქანის დაზვას ამოგიყენეს უკინ; ჯერ გაგიქირდა მუშაობა, ხან ნაქსოვი გაგიფუჭდება, ხან იმის გეშინიან, ხელი არ მოვაყოლო სადმე და არ მომწყვიტოსო. ცოტ-ცოტათი ყველაფერს შეეჩვიე; ორ-სამ წლის მუშაობის შემდეგ ნამდვილი ფეიქარი გახდი. მიაცოდვილებ შენს ღღეს და ჰფიქრობ— ფეიქრობაში უნდა ამომხდეს სულიო, ისე, მოულოდნელად, ქარხნის პატრონი გიცხადებს—მუშები ნახევარზე მეტი უნდა დავითხოვო, ამიტომ რომ ჩითეულობას გასავალი არა აქვს და ზარალსა და ვხედავო. ხედავ, რომ შენა და ბევრი შენი ამხანაგები გარედ გამოგყარეს. მიადგებით მეორე ფაბრიკანტს და სამუშაოსა სთხოვთ. ის კი პასუხად გეუბნებათ: „უკაცრავად, ჩემო კარგებო, ჩემი მუშები ძლივას დავითხოვე, პოლიციაც კი დავიხმარეო.“ შენი და შენი ფეიქრობა მშრალზედ რჩებით. მუქთადაც რომ დაუდგე, არავინ დაგიყენებს.

უკმელ-უსმელად გაძლება კი არ შეგიძლია. მეტი გზა აღარა გაქვს, შედიხარ იმ ქარხანაში, სადაც უარს არ გეტყვიან და მიგიღებენ. ვსთქვათ, თუჯის ჩამოსასხმელ ქარხანაში შეხვედი. ერთმა ღმერთმა იცის, თუ რამდენ ტანჯვას გამოივლი, სანამ ამ ახალს ხელობას ცოტათი მაინც შეეჩვევოდე და

შენს ფეიქრობას დაივიწყებდე. ამ დროს წამოუვლოს პატრონს და აქედგანაც გერეკება. ახალა მესამე ნაირი ხელობა უნდა ისწავლო. ამნაირად ჯახირობ მთელი შენი სიცოცხლე: არ იცი, სად მიდიხარ, არც ის იცი, თუ საიდან წამოგიქროლებს უბედურება.

მიიხედ-მოიხედავ და გული სიბრალულით გაგეწურება: შეგებრალემა შენი საკუთარი თავი, შეგებრალემა სხვები. ვითომ შენც ადამიანი გქვიან, ვითომ ღვთის ხატებად და მზგავსებად გაჩენილი ხარ; ვითომ იმას უნდა აკეთებდე, რაც შენა გსურს. ის კი არა, შენი ბედი სხვის ხელშია. უბედურ ვარსკვლავზე დაბადებული ღღეს აქა ხარ, ზვალ ცხრა-მთას იქით ებრძვი ცხოვრებას, სანამ სადმე ქუჩაზე არ გამოგრიყავს, რომ პირუტყვისაგონ ჩაიღრძვე.

მერე რა ძალაა ისეთი, რომელსაც შენისთანა ადამიანები თავის ნებაზე დაჰყავს, ათამაშებს ისე, როგორც ნაფოტს ზღვა ათამაშებს ხოლმე? მეტად დიდია ეს ძალა: ამ ძალას შიმშილი ჰქვიან და ქვეყანაზე შიმშილზე ულმობელი არაფერია. ნამდვილი ხელმწიფეა შიმშილი და ადამიანი მას ემონება. მაგრამ შიმშილი არც ისე ძლიერი იქნებოდა, თვითონ ადამიანს რომ ქვეყანაზე უსამართლოდ არ მოეწყო ჩვენი ცხოვრება და შიმშილის ძალა ისე არ გაეძლიერებინა. ჩვენის უბედურების მიზეზი ადამიანის მიერ შექმნილი წესყობილობაა. ასე რომ არ იყოს, როგორ მოხდა, რომ ზოგი ბედნიერია და ზოგი კი უბედური, ზოგი ყელთამდე მაძღარია და ზოგს კი გამხმარ პურის ყუა ენატრება?

ადამიანმა ბევრი იწვალა, სანამ მიაგნებდა ჩვენს ცხოვრებაში გამეფებულ უსამართლობის მიზეზს. და აი სწორედ ამ უსამართლობის შესახებ გვექნება საუბარი ამ წიგნში. თუ ყველამ კარგად გაიგო ეს მიზეზი, შეიძლება ადამიანის უბედურებას წამალი რამე დაედოს.

პირველი თავი.

თანამშრომლობა. შრომის განაწილება. გაცვლა- გამოცვლა. საქონელი.

რომ უფრო ადვილად გავიგოთ, თუ როგორ გაჩნდა ახლანდელი უსამართლობა, ცოტა შორიდან უნდა თავიწყოთ ლაპარაკი. როცა ამა თუ იმ ადამიანის კარგად გაცნობა გვინდა ხოლმე, დაწვრილებით გამოვკითხავთ პატარაობიდანვე როგორ უცხოვრია. როცა თავის ცხოვრებას ხელის გულზე გადაგვიშლის, არ გავვიკირდება იმის თქმაც, თუ რა ადამიანთან გვაქვს საქმე. ასეა მთელის კაცობრიობის ამბავიც. თუ იმის ძიებას გამოუდევით, თუ როგორ სცხოვრობდა კაცობრიობა უხსოვარ დროთვე, თუ გამოვიძიებთ, დღევანდლამდე როგორ მოაღწია, იმ შემთხვევაში ბევრი რამ ახლანდელ წესწყობილებისა ადვილად ასახსნელი იქნება.

სულ ძველად ადამიანები დღევანდელ ველურებსავით ტყეებსა და გამოქვაბულებში სცხოვრობდნენ. არც სოფლები ჰქონდათ, აღარც ქალაქები, აღარც გზები და აღარც ხიდები. ნამდვილი შიშველი ველურები იყვნენ. საბრალოა ველური ადამიანი! ღონე დიდი არა აქვს, იარაღი ბუნებას არ მიუცია. ხარს რქა აქვს მტრის მოსაგერებლად, მგელს გააღმასებული კბილები, ლომს გაფხავებული კლანჭები. ველურ ადამიანს კი მწვეტიან ჯოხის მეტი არაფერი გააჩნია! ცხოვრება კი იმასაც უნდა. უნდა იშოვოს საქმელი, უნდა დაიფაროს თავი მხეცებისაგან. ხშირად რაც მოხვდება, იმასა სჭამს, მძოვრსაც არ იწუნებს. ლომი გინდა თუ დათვი იმაზე უკეთესად სცხოვრობენ, ერთსაც და მეორესაც ყოველ დღე ხარი ან ირემი უმშვენებს სუფრას. მტერი კი აუარებელი ჰყავს ველურ ადამიანს. ყოველი მხეცი, თუ კი ველურზე ღონიერია, მის დაჩაგვრას სცდილობს და ხანდისხან ჰკლავს კიდევ და მისს ხორცსაც შეექცევა. უბედური ველური ადამიანი წინააღმდე-

გია ასეთის წესობილებისა. მაგრამ ვის მიმართოს, ვისა სთხოვოს სამართალი და ხსნა? რა თქმა უნდა, თავისდავე მზგავს ველურებს. და აჰა, ჩვენი ველურებიც ცოტ-ცოტად ერთად თავს იყრიან. გრძნობენ, რომ ერთბაშად გამამაცდნენ, გული გაუკეთდათ. პირველად ერთობრივის მეცადინეობით ერთი უშველებელი ირემი მოჰკლეს და მთელი დღე შეეცეოდნენ. მერე ხელში ჩაუვარდათ დათვი. მიესივნენ და რაც ჯავრი სჭირდათ, სულ ერთ დღეში იყარეს. ველურები ერთად რო არ შეკრებილიყვნენ და ყველას თავთავისთვის ეცხოვრნა, შეიძლება ირმის ხორცი გემოთაც არ ენახათ და დათვის მუცლის ამოსაყორი თვისონაც გამხდარიყვნენ. ახლა კი ირმის ხორციც მიირთვეს და თითო ჯოხიც წაჰკრეს დათუნისა. ჩვენი ველურები ყოველსავე ამას კარგად დაუკვირდნენ და დაინახეს, რომ ერთად საქმის გაკეთება უფრო ემარჯვებათ; დაინახეს, რომ ირმის მოკვლაც შეუძლიათ; შეუძლიათ ისიც, რომ მგელს თი დათვის ანგელოზები დაუფრთხონ ხოლმე. ველურმა რა კი ერთხელ დაინახა, რომ ერთად ცხოვრება და ერთურთის დახმარება უფრო ხელსაყრელია, თავისს მეზობელს აღარ შორდება, სცდილობს ყველაფერი საერთოდ აკეთოს და ძველებურად უმწეოდ, მარტო თავის ამარა აღარ იცხოვროს. ამ ნაირად ჩვენა ვხედავთ, რომ გაჭირვება და სისუსტეა მიზეზი იმისა, რომ ადამიანები ერთად სცხოვრობენ, აერთებენ თავიანთს ძალღონეს, რომ იშოვონ საქმელ-სასმელი, გაუმკლამდნენ მტერს. ძაო-ღონის ამგვარ შეერთებას **თანამშრომლობა**, შეერთებული შრომა ჰქვიათ. რომ დავამტკიცოთ, თუ რამდენად საჭირო და ხელსაყრელია თანამშრომლობა, შემდეგს მაგალითს მოვიტანთ:

ვსთქვათ, ერთი ადგილიდგან მეორე ადგილას უნდა გადავიტანოთ ათი თუჯის სვეტი. თითოეული სვეტი იწონის ოც ფუთს. ამ სვეტების გადასატანად სულ ათი კაცი ვართ. თუ თითოეული ჩვენთაგანი თითო სვეტს დაებლაუქა და გადატანა მოუნდობა, რაც უნდა ეწვალოს, ადგილიდან ვერ დასძრავს.

ბუ კი ათმავე კაცმა ჩვენი ძალღონე შევაერთეთ და ისე ერთად მოგვკდეთ ხელი სვეტს, მაშინ, რა თქმა უნდა, ადვილად მოვერევით და ათსავე სვეტს სათითაოდ გადავიტანთ. აი, ამდენი ძალა აქვს **თანამშრომლობას**, ერთი მეორის მხარში ამოდგომას! ამ სახით, ჩვენ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ გაჭირვება და უღონობა ადამიანებს აერთებს და ერთად აშრომებს, აიძულებს ჯგუფ-ჯგუფად ან საზოგადოებათ იცხოვრონ.

ყოველი ასე შეერთებული საზოგადოება უვექველად უნდა ზრუნავდეს, რომ სხვამ არაფერი აენოს და სარჩო იშოვნოს, ყოველი საზოგადოება აკეთებს ყოველსავე იმას, რის გაკეთებაც შეუძლია და რაც მისთვის აუცილებლად საჭიროა: მიწას ხნავს და სთესავს, ამრავლებს საქონელს, ჰკრეფს ხილს და სხვ. მაგრამ დედა-მიწას ყველგან ერთნაირი თვისება არა აქვს. აშიტომ საზოგადოებას ყოველგან ერთისა და იმავე საქმის კეთება როდი შეუძლია. ერთს საზოგადოებას ჩაუვარდა მშვენიერი ნაყოფიერი მიწა და ისიც პურის თესვას შეუდგა. მეორე საზოგადოება საძოვრებს დაებატრონა და ჯოგები გაიჩინა. მესამეს ჭაობიანი ადგილი ერგო, სადაც არც საძოვრებია და აღარც პური მოდის, მაგრამ, სამაგიეროდ, რკინის მადანი აღმოჩნდა და იმანაც მჭედლობა დაიწყო და სგვა და სხვა. ერთი სიტყვით, ყოველი საზოგადოება იმას აკეთებს, რაც უფრო ემარჯვება. მერე რა მოჰყვა ყოველსავე ამას? რა და ისა, რომ ერთს საზღვადოებაში პური თავსაყრელია, მაგრამ თოხი და ცული არ გააჩნიათ. მეორე საზოგადოებაში რკინეულობა ბევრია, მაგრამ პური აკლიათ. ამ მდგომარეობაში ფონს როგორღა უნდა გავიდნენ? უნდა მოიფიქრონ რამე, თორემ ერთი საზოგადოებაც სავალალო დღეშია და მეორეც. და აი საზოგადოებათა წევრები კითხვის-კითხვით ან შემთხვევით ერთმანეთს ხვდებიან. ერთის საზოგადოების წევრნი მეორეებს ეუბნებიან: პური გვაქვს ბევრი, მაგრამ რად გინდა—რკინეულობა გვაკლია; მეორენი ეუბნებიან: რკინეულობა თავსაყრელი გვაქვს, მაგრამ უპურობამ საქმე გაგვი-

ქირაო. გადასწყვიტეს: რაც მეტი გვაქვს, გავცვალოთო. დაიწყეს გაცვლა-გამოცვლა და ორსავე საზოგადოებაში პურიც საკმაო გაჩნდა და რკინეულობაცა. საზოგადოების წევრებმა რაკი ერთხელ გაიცინეს ერთმანეთი, მეორე წელსაც გაუცვალეს ერთმანეთს თავიანთი ნაწარმოები, ანუ, მწიფნობრულად რომ ვსთქვათ, **პროდუქტები**.

გავიდა დრო და ყამი. ჩვენმა მქედლებმა თავიანთი ხელობა უკეთესად შეისწავლეს და ერთს დღეს ასეთი ბასი გააბეს: „ჩვენს ქაობს ტყუილად ჩავცივებივართ—პურიანთის გამოუსადეგარია, დრო და გვეკარგება, მეტი არაფერი. მოდი, ხენა-თესვაზე სულ ავიღოთ ხელი და მხოლოდ ვკედლოთ რკინეულობა. რასაც გავქედავთ, მეზობლებს პურში ან სხვა საქირაო საქონელში გაუცვალოთ“. პური და რკინეულობა ორსავე საზოგადოებას სჭირია, მაგრამ ახლა ისე მოეწყვნენ, რომ, საცა მიწა ნაყოფიერია, მხოლოდ ხენა-თესვას მისდევდნენ, ხოლო სადაც ადგილი ქაობანია, რკინეულობას-ღა აკეთებენ და მერე თავიანთს ნაწარმოებს სცლიან. ამ ნაირად, საზოგადოებებმა შრომა განაწილეს: ერთი საზოკადოეა მხოლოდ ხენა-თესვას მისდევს, მეორე—მქედლობას. ამ ნაირად შემოიღეს **შრომის განაწილება**. რადგან ყოველი საზოგადოება იმას აკეთებს, რაც ემარჯვება, შრომის განაწილება მრავალ საზოგადოებათა შორის ხდება, მერე კი ერთმანეთს უცვლიან თავიანთს ნაწარმოებს. ამავე დროს თვით საზოგადოების წევრთა შორისაც ხდება შრომის განაწილება. ერთი საშინელი ღონიერია, შეუძლია ხე ძირიანად მოსთხაროს, ყანაში მუშაობის დროს ბადალი არა ჰყავს; მაგრამ იმავე სამაგალითო მიწის მუშას წაღების შეკერვისა არა გაეგება-რა, ხეირიანად ძაფსაც ვერ გაუყრის. მეორე დაძაბუნებულია, ცულის აწევაც კი ემძიმება, მაგრამ წაღებს. ჩინებულად ჰკერავს. ორსავე სჭირია პურიცა და წაღებიცა. რომ ტყუილად დრო არ დაკარგოს ან ერთმა და ან მეორემ, ორივე თავთავის საქმეს აკეთებს: მიწის მუშა ხნავს და სთესავს, მეწაღე—წაღებს ჰკერავს; შემდეგ

ერთი მეორეს უცვლიან თავ-თავიანთ ნაწარმოებს. ამ სახით შრომა ერთი მეორეში გაინაწილეს. საზოგადოთ, რადგან ყოველი კაცი ისეთ საქმეს ჰკიდებს ხელს, რაც უფრო ეხალისება და ემარჯვება, საზოგადოებაში შრომის განაწილება უეჭველად ხდება. თუ საზოგადოებაში 30 კაცია, მათ შორის 17 კაცი, მაგალითად, ხენა-თესვას მისდევს, 2 მეწაღეა, 2 მქედელია, 5 ხეორა და სხ. ყოველი მათგანი ერთ რასმე საქმეს აკეთებს, ხოლო ყველანი ერთად ამზადებენ ყველაფერს, რაც მთელ საზოგადოებისათვის არის საჭირო: პურს, ცულს, წაღებს და სხ. საზოგადოების ყველა წევრები თანამშრომლობენ. მაგრამ მათი შრომა განაწილებულია: ყოველი მათგანი ერთს რასმე აკეთებს და ახსოვს, რომ ორის კურდღლის მდევარი ერთსაც ვერ დაიჭერს. შრომის განაწილება რომ ხელსაყრელია, შემდგენის მაგალითიდან დავინახავთ. მარჯვე მეწაღე ერთ წყვილ წალას ორ დღეში შეჰკერავს, ხოლო თუ მქედელმა სამქედლოს თავი დაანება და წაღების კერვას მოჰკიდა ხელი, ერთს წყვილს წალას ორ კვირაშიაც ვერ შეჰკერავს. ესევე დავმართება მეწაღეს, თუ დანის გაჭედვა განიზრახა. რაღა ბევრა გავაგრძელოთ, როცა შრომა განაწილებულია, ყოველი კაცი, ვისაც-კი რაიმე ხელობა აქვს აღებული, ეჩვევა და საქმეს უფრო კარგად და უფრო მარტად აკეთებს, ვიდრე ისა, ვინც ოც სხვა და სხვა საქმეს ეპოტინება.

შრომის განაწილების დროს შრომა უფრო სწრაფია, ანუ, როგორც ამბობენ, შრომას **ნაყოფიერება** ემატება.

რადგან შრომის განაწილების დროს ყოველი ადამიანი რაც მას სჭირია იმ ნაწარმოებთაგან მხოლოდ ერთ-ერთს რასმე აკეთებს, რაღა თქმა უნდა, თავისი ნაწარმოები, რაც აკლია, იმ ნაწარმოებზე უნდა გასცვალოს. მაგალითად, მეწაღემ, რომელიც მარტო წაღებსა ჰკერავს, თავისი შეკერილი წაღები პურსა, მარლისა, ტანისამოსზე და სხ. უნდა გასცვალოს. ამნაირადვე უნდა მოიქცნენ სხვა მწარმოებლნიც. ამიტომ საცა

შრომის განაწილება, იქ ნაწარმოებთა გაცვლა-გამოცვლა უნდა იყოს.

ყოველი მწარმოებელი თავისთვის პირადად ცოტა ნაწარმოებს აკეთებს. მეწაღე, რომელიც წელიწადში 150 წყვილ წალას შეჰკერავს, თავისთვის, სიტყვაზე, ორ წყვილს დარტოვებს. დანარჩენ 148 წყვილს სხვა ნაწარმოებში გასაცვლელად ჰკერავს, და ამ 148 წყვილს ერქმევა **საქონელი**.

ყოველ ნაწარმოებს, რომელის კეთდება გასაცვლელად (ან გასასყიდათ), **საქონელი** ჰქვიან.

ამნაირად, ჩვენა ვხედავთ, რომ შრომის განაწილებას მოჰყვება ნაწარმოების გაცვლა და ამავე დროს ადამიანი იძულებული ხდება ნაწარმოები შეჰქმნას გასაცვლელად (ან გასასყიდად),— ე. ი. შეჰქმნას საქონელი.

თუ მოვიგონებთ, რაცა ვსთქვის ამ თავში, დავასკვნით, რომ გაჭირვება და უმწეობა ადამიანს აიძულებს თავისსავე მზგავს ადამიანებს შეუერთდეს და დაიარსოს საზოგადოება, ერთი მეორეს მხარში ამოუდგნენ და თანამშრომლობა გაუწიონ. შემდეგ იმის გამო, რომ სხვა და სხვა ადგილას სხვა და სხვა ნაირი პირობებია ცხოვრებისა, ამასთანავე იმის გამო, რომ ერთი უფრო ღონიერია და მიხვედრილი, ვიდრე მისი მეზობელი, იბადება თანამშრომლობა და შრომის განაწილება როგორ თვით საზოგადოებათა, ისე ერთისა და იმავე საზოგადოებას წევრთა შორის. შრომის განაწილება, თავის მხრივ, ჰბადებს ნაწარმოებთა გაცვლას და გასაცვლელად ნაწარმოებთა შეჰქმნას—**საქონლის წარმოებას**.

მეორე თავი.

საქონლის ღირებულობა.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ შრომის განაწილებას უეჭველად მოსდევს ხოლმე საქონლის გაცვლა-გამოცვლა. ახლა ის ვიცით-

ხოთ, როგორ უნდა გავიგოთ: ერთ ს საქონელში მეორე საქონელი რამდენი უნდა მიკსცეთ.

ჯერ სულ უბრალო მაგალითი მოვიტანოთ. ვსთქვათ, მეწაღეს უნდა ერთი წყვილი წაღები ფეიქარს გაუცვალოს ტილოში. თავის წაღებში რამდენი ტილო უნდა აილოს? რატქმა უნდა, მეწაღე სცდილობს წაღებში რაც შეიძლება მეტი ტილო აილოს, ხალო ფეიქარი სცდილობს, რაც შეიძლება, ნაკლები ტილო მისცეს წაღებში. როგორ მორიგდებიან? თუ მეწაღემ თავის წაღებში მეტად ბევრი, მაგალითად, 40 ადლი ტილო სთხოვა, ფეიქარი, უეჭველია, ეტყვის: „უკაცრავად ბრძანდები! შენი წაღები ორს დღეში შეგიკერნია და მე კი 40 ადლ ტილოსა მთხოვ! ის როგორ არ გესმის, რომ შე 40 ადლ ტილოს მოქსოვას ოთხი დღე მოვანდომე!“ თუ კი, პირიქით, ფეიქარმა მეწაღეს ერთ წყვილ წაღებში მხოლოდ 10 ადლი ტილო შეაძლია, მეწაღეც ეტყვის: არა, ძამია, შენი მოსატყუებელი კბილები დიდი ხანია მოვიცვალე! ორი დღე წელში არ გავსწორებულვარ, სანამ ერთ წყვილ წაღების შეკერვას გავათავებდი; შენ კი 10 ადლი ტილო ერთ დღეში მოქსოვე! არა, ძმაო, მოგება უნდა, მაგრამ არც იმდენი, რომ ორის დღის ნამუშავარი ერთის დღის ნამუშავარში წაილოს!“ მაგრამ რადგან მეწაღეს ტილო პერანგისათვის სჭირია, ხალო ფეიქარი, კარგა ხანია, უწალოდ დარბის, უნდა როგორმე მორიგდნენ ერთიცა და მეორეცა. და აი ფეიქარი მეწაღეს რას ეუბნება: „ყური დამიგდე, ძმაბილო. შენ შენი წაღები ორ დღეში შეგიკერნია. კეთილი და პატიოსანი! მამ იმდენი ტილო აილე ჩემგან, რამდენსაც ორ დღეში მოვქსოვდი და ამა 20 ადლი ტილო. ასე სამართლიანი იქნება: აღარც შენ იქნები წაგებული და აღარც მე.“ ორნივე მორიგდნენ. დავინახებთ, რომ ფეიქარსა და მეწაღეს **საქონელი უნდა დაეფასებინათ იმ დროის დაკვალად, რამდენი დროც თითოულმა მათგანმა საქონლის გაკეთებას მოანდომა.**

რაღა თქმა უნდა, ყოველმა მეწაღემ არ იცის, რამდენს

ხანს ანდომებს ფეიქარი ერთ ადლ ტილოს მოქსოვას; მაგრამ არც ყოველმა ფეიქარმა იცის, რამდენს ხანში შეიკვრება ერთი წყვილი წაღები. ამის მიზეზი ის არის, რომ შეუძლებელია ერთმა ხელოსანმა ყველა ხელობა იცოდეს. შეიძლება ხანდის-ხან ფეიქარმა და მეწაღემ ველარ გამოიანგარიშონ—თავიანთ გაკეთებულ საქონელში სხვისი გაკეთებული საქონელი რამდენი აიღონ, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს თავიანთ საქონელს ფასს იმის კვალობაზე დაადებენ, რამდენი დროც იქნება საჭირო ამ საქონლის გასაკეთებლად. ვსთქვათ, მეწაღეებმა ფეიქარების მოტყუება განიზრახეს და ყოველ წყვილ წაღაზე 20 ადლ ტილოს მაგიერ 25 ადლი გამოართვეს. მაშინ მეწაღეობა უფრო ხელსაყრელი შეიქნებოდა, ვიდრე ფეიქრობა; მეწაღე არხეინად იცხოვრებდა, ხოლო ფეიქარს დღისა და ღამის სწორება დასჭირდებოდა. ყოველი ადამიანი იმასა სცდილობს, ის საქმე აკეთოს, რაც უფრო ადვილი და ხელსაყრელია, და ამიტომ ბევრი ფეიქარი თავის შვილებს მეწაღეობას ასწავლიდა და რამდენისამე წლის განმავლობაში მეწაღეები ისე გამრავლდებოდნენ, რომ მათ შეეკერილ წაღებს მუშტარიც კი არ ეყოლებოდა. მაშინ მეწაღენი იძულებულნი გახდებოდნენ წაღებისთვის ფასები დაეკლოთ და თითო წყვილი დაეთმოთ არამც თუ ოც ადლ ტილოში, არამედ 15-საც დასჯერებულიყვნენ; ასე რომ ბოლოსა და ბოლოს მეწაღეობა ხელსაყრელი კი არა საზარალო გახდებოდა და ამ ხელობას ცოტანი და გაჰოუდგებოდნენ; რა კი მეწაღეთა რიცხვი შემცირდებოდა, წაღების ფასი ისევ აიწევდა, ამიტომ რომ გასაცვლელი წაღები ცოტა იქნებოდა. თუ ფეიქარები მეწაღეებს, დურგლებს, მხენელ-მთესველს მოატყუებდნენ, ამ შეთხვევაშიაც ასევე მოხდებოდა. ხალხი ფეიქრობას მიაწევებოდა, აუარებელ ტილოებს მოქსოვდა და ტილო ისე გაიფუდებოდა, რომ ეს ხელობა საზარალო გახდებოდა. ბოლოს და ბოლოს, ასე იქნებოდა თუ ისე, საქმე მაინც იმით გათავდებოდა, რომ საქონელის ფასის საზომად გახდებოდა ის დრო, რომელსაც მოანდომებ

დნენ მის დამზადებას. მაშასადამე, როცა ერთ საქონელს მეორე საქონელში ვსცვლით, ვსცვლით ჩვენს სამსახურს, ე. ი. ერთი მეორეს თანაბარ დროს ვემსახურებით.

საქონლის დაფასება სხვაფრივ შეუძლებელიცაა. ერთის შეხედვით იქნება ვინმემ სთქვას, საქონელი იმდენად მეტად უნდა ფასობდეს, რაც უფრო სასარგებლოა ეს საქონელი ადამიანისათვისო. მაგრამ ასე რო ფასდებოდეს საქონელი, დომხალივით აგვერეოდა ყველაფერი. ამიტომ რომ, ვსთქვათ, მე დღეს მზადა ვარ ერთი სამად მივცე ერთ წყვილ წაღებში, რადგან არ მაკვია და ფე'ებზე მკივა; ხვალ კი წაღები მუქთადაც რომ მომცეთ, არ მინდა, რადგან გუშინ ვიყიდე და ჩავიცვი. ესეც რომ არ იყოს, ძნელია იმისი თქმა, რომელი საქონელია უფრო სასარგებლო, უფრო საჭირო? დღეს წაღები მჭირია, ხვალ ტილო. დღეს, სიტყვაზე, პური მუქთადაც არ მინდა, ხვალ კი პურიც დამჭირდა, წაღებიცა და ტილოცა. ჰაერი ანუ წყალი ყველასა სჭირია, ყველასათვის აუცილებელია, მაგრამ ერთშიაც და მეორეშიაც ფულს არავინ იხდის, ამიტომ რომ ჰაერიცა და წყალიც ადამიანს თავისის შრომით კი არ უშოვნია, არამედ ბუნებამ მისცა უსასყიდლოდ. მაგრამ იმავე წყალში ფული უნდა გადაიხადოთ, თუ მის მოსაპოვებლად შრომაა საჭირო, მაგალითად, ქალაქებში თუ წყლის მზიდველს ფული უნდა აძლიოთ, ფულივე უნდა იხადოთ წყლის საყვანისათვის. მაშასადამე, საქონელი ფასდება იმ შრომით, რომელიც ამ საქონლის გაკეთებაზე ან მოპოვებაზე გავვიწევია.

კარგი და პატიოსანი. მაგრამ წარმოვიდგინოთ ასეთი შემთხვევაც. ჩვენს მეწაღეს, რომელსაც უნდა თავისი შეკერილი წაღები ფეიქარს ტილოზე გაუცვალოს, ლოთობა უყვარს და ერთ წყვილ წაღების შეკერვას, სხვა რომ ორ დღეს ანდომებს, ამან მთელი ოთხი დღე მოანდომა. აქაო და ოთხი დღე მოვანდომეო, ადგა და ფეიქარს ოც ადლის მაგივრად ორმოცი ადლი მოსთხოვა. „მე ოთხ დღეს ვიწყალბები თვალებს ჩემ წაღების შეკერვაში, ამიტომ შენც იმდენი ტილო მომეცი,

რამდენიც ოთხ დღეში მოგიქსოვია. გადამიქვრ ორმოცი ად-
ლი ტილო!“ მაშინ, რა თქმა უნდა, ყველა ფეიქარი მოუჭრი-
და სიტყვას ჩვენს მეწაღეს: „შენ, ჩემო ძამია, უკეთესს იზა-
მდი, კიდევ მეტი გელოთნა და მხარაქობზე წოლილიყავ, მა-
შინ ოთხი კი არა, ათს დღესაც ვერ მორჩებოდი ერთ წყვილ
წაღების შეკერვას. ამიტომ შეგედლო ვინმე სულელისათვის
100 ადლი ტილო მოგეთხოვნა. მე კი ისეთს მეწაღეს მოვძე-
ბნი, ვინც ერთ წყვილ წაღის შეკერვას ორ დღეს ანდომებს
და მეც ოც ადლ ტილოზე მეტს არ მომთხოვს“. ფეიქარი რა
თქმა უნდა, ასე ეტყვის და მეწაღეც იძულებული იქნება
ოც ადლ ტილოში მისცეს თავისი საქონელი, თუ წაღებიანად
შინვე დაბრუნება არ უნდა. მაშასადამე, მეწაღეს, რომილ-
მაც ორის დღის გასაკეთებელ საქმეს ოთხი დღე მოანდომა,
უფლება არა აქვს 20 ადლზე მეტი მოითხოვოს.

ამიტომ ჩვენმა მეწაღემ თავისი საქონელი იმის მიხედვით
კი არ უნდა დააფასოს, თუ რამდენი დრო მოანდომა მისს
გაკეთებას, არამედ იმის მიხედვით, თუ **ნამვილად რამდენი
დრო სჭირია**, რომ ერთი წყვილი წაღები შეჭკეროს. თუ
ყველა მეწაღენი ერთ წყვილს წაღებს ორ დღეში ჰკერავენ,
წაღებსაც ორის დღის შრომის ფასი ექნებათ, თუნდაც რომ
რაიმე შემთხვევით მეტი ხანი მოენდომებინოს რომელსამე მე-
წაღეს ერთ წყვილ წაღების შეკერვისთვის.

ერთი სიტყვით, ჩვენი ხელოვნები როცა საქონელსა
სცვლიან, ამ საქონელს უნდა აფასებდნენ იმ დროის მიხედ-
ვით, რამდენიც სჭირია ამ საქონლის გასაკეთებლად, ანუ,
როგორც ამბობენ, საქონლის ღირებულება განიზომება იმ
შრომის რაოდენობით, რომელიც საქონლის შესაქმნელად არის
საჭირო. ეს კანონი კარგად უნდა დავიხსოვოთ, თორემ უმძსოდ
თავსა და ბოლოს ვერ გაუგებთ იმ ქონებრივ ურთიერთო-
ბას რომლისაგან ასე მწარედ იჩაგრება მშრომელი ხალხი.

მესამე თავი.

ფ უ ლ ი.

წაღები და ტილო, როგორც ზემოდ დავინახეთ, ერთი-მეორეზე მაშინ-ღა იცვლებოდა, როცა ერთზედაც და მეორეზედაც ერთი და იგივე დრო იყო წასული*). ერთ წყვილ წაღებში, რომლის შეკერვას ორი დღე სჭირდებოდა, მეწაღეს აძლევდნენ 20 ადლ ტილოს, რომლის მოქსოვასაც ორი დღევე სჭირდებოდა. საზოგადოდ ყოველი ბაზარზე გამოტანილი საქონელი იცვლებოდა. მეორე საქონელში ისე, რომ როგორც პირველ, ისე მეორე საქონლის გაკეთებაზე ერთი და იგივე დრო უნდა ყოფილიყო წასული. მაგალითად, თუ ერთ კოდ პურას მოყვანას 2 დღე უნდებოდა, ერთ წყვილ წაღის შეკერვასაც—2 დღე, 20 ადლ ტილოს მოქსოვასაც—2 დღე, 5 ადლ მაუდის მოქსოვასაც—2 დღე, ერთ სარკის გაკეთებასაც—2 დღე, ყველა ეს საქონელი ერთი-მეორეზე გაიცვლებოდა, ასე რომ ერთ წყვილ წაღებში მოგცემდნენ ორ კოდ პურს ან 20 ადლ ტილოს ან 5 ადლ მაუდს ან ერთ სარკეს. ხოლო თუ სარკის გასაღება გინდოდათ, იმაში მოგცემდნენ: 2 კოდ პურს ან 20 ადლ ტილოს ან 5 ადლ მაუდს და სხვა.

ახლა წარმოვიდგინოთ ამნაირი შემთხვევა. ჩვენს მეწაღეს ტილო სჭირია. შეკერა ერთი წყვილი წაღები და ფეიქართან გასწია. მისდა საუბედუროდ, ფეიქარს წინადლით ეყიდნა წაღები და უარზეა—ტილოს ვერ გაგიცვლი წაღებშიო. „ორ წყვილ წაღებს რა თავში ვიხლი; აი ცოლის საკაბე მინდა და

*) ასე იყო ძველად, როცა ადამიანები საქონელს ერთი-მეორეს უცვლიდნენ. ამ გაცვლა-გამოცვლის საშუალებით ადამიანები ერთი-მეორისათვის შრომობდნენ, ერთი-მეორეს ემსახურებოდნენ ისე, რომ ერთი-მეორეს არ აზარალებდნენ: ერთი კაცი მეორისათვის დაახლოვებით იმდენს შრომობდა, რამდენსაც მეორე კაცი პირველისათვის აკეთებდა.

თუ შესაფერი საქონელი გა'ვს რამე, სამაგიეროდ ტილოს დიდის სიამოვნებით მოგცემო“. მეტი გზა არაა, მეწალე მეორე ფეიქართან მიდის, მერე მესამეს მიადგა კარზე—იგივე პასუხი მისცეს: წაღები აღარ გვკვირიაო. ნეტავი მეპურე მაინც ვიყო-
ვო, —ნატრობს ჩვენი მეწალე, —პურს გასავალი ყოველთვისა აქვს: ღღეს რომ სქამ, ხვალაც მოგინდება ჭაპა; სხვა საქონე-
ლზე უფრო ადვილად პურს გაცვლი კაციო. მის ბედად მე-
პურემ წაღები გამოართვა და მაგიერში პური მისცა; მეწალემ
პური ფეიქარს წაუღო და იმანაც, როგორც იყო, ტილოში
გაუცვალა, მაგრამ მეპურეც ბედს ემდუროდა: მართალია, მი-
სი საქონელი ყველასა სჭირია, უიმისოდ ვერაფერს გასძღებს,
მაგრამ ხანდისხან მისი გასაღებაც გასჭირდება ხოლმე: მაგალი-
თად, მეჯოგეს ძროხა ჰყავს, რომელიც მეპურეს სჭირდება:
მეჯოგესაც პური ყოველდღე სჭირდება, მაგრამ თავისს ძრო-
ხაში აუარებელი პური უნდა გამოართვას და სანამ ყველას
შესჭამდეს, სულერთიანად დაუობდება და გადასაყრელი გაუ-
ხდება. მაგრამ ამ მხრივ აღარც მეჯოგის მდგომარეობაა სახარ-
ბილო: ძროხა ყველას სჭირდება და არც პურსავით. ობდე-
ბა; მაგრამ დასჭირდა, ვსთქვათ, ნემსი: ძროხა გინდა ცხვარი
ნემსზე როგორ ლა გასცვალოს? ნემსებს იმდენს მისცემენ, რომ
მთელი მისი სიცოცხლე აღარ გამოეღიოს. მაშასადამე უფრო
ხელსაყრელია და უფრო ადვილია ისეთ საქონლის გაცვლა,
რომელიც ადვილი შესანახავი და გასასაღებალია: ასეთ საქო-
ნელში ყველა გაგიცვლის თავისს საქონელს; ეს საქონელი თუ
ამ წუთას არა გვკვირია, შეგვიძლია შევიწახოთ; განსაკუთრე-
ბით თუ ეს საქონელი მალე არ ფუჭდება და მისი დანაწილე-
ბა შეიძლება, მაშინ ამ საქონლისათვის დიდ ნივთსაც მოგ-
ცემენ და პატარასაც. ასეთი საქონელი იგივე ჩვენებური ფუ-
ლია: იმით შეგვიძლია რაც გინდა, ის იყიდო და რაც გინდა,
ის გაჰყიდო. პირველად ყველანი სცდილობდნენ თავისი საქო-
ნელი ამ საქონელში გაეცვალათ და მერე იმით შეეძინათ, რაც

თვითონ სკიროდათ. ასეთი საქონელი, ამ ნაირად, თანდათან გაცვლა-გამოცვლის საშუალებად ხდებოდა. *)

როცა ფული გაჩნდა, გაადვილდა ყოველგვარ საქონლის ფასის შეტყობა, გაადვილდა მათის ღირებულების მიხედვით

*) სხვა და სხვა დროს სხვა, და სხვა ალაგას ამისთვის ადამიანები სხვა და სხვა საქონელს ხმარობდნენ. უმეტეს შემთხვევაში ისეთ საქონელს ირჩევდნენ, რომელიც მავან ქვეყანაში სხვა საქონელზე მეტი იყო. ზოგან, საცა გარეული ნადირები ბევრი იყო, მათს ტყავებს სცვლიდნენ სხვათა საქონელში, ჩვენში, მაგალითად, ოთხფეხ საქონელსა, ცვლიდნენ და ამბობდნენ: ესა და ეს საქონელი ამდენი და ამდენი ძროხა ანუ ცხვარი ღირსო. დღესაც არიან ველურები, რომლებიც გასაცვლელად ლოკოკინების ნატუტებს ხმარობენ (ამ ნატუტებს საშკაულად ხმარობენ და ძალიანაც უყვართ); ამ ნატუტებს ზღვის ნაპირას აგროვებენ, ძაფზე ასხამენ და სხვა საქონელში სცვლიან.

მაგრამ ყველა ამ საქონლის გაცვლა სხვა საქონელში მარცხ და მარცხ მოსახერხებელი არ არის. მათი ღირებულება (თუ დავაფასებთ იმ შრომის მიხედვით, რომელიც მათთვის მოგვინდობოდა) ყოველ წელიწადს იცვლება: ხან აიწვევა, ხანაც დაიწვევა. მაშასადამე, დანამდვილებით თავის დღეში არ გეცოდინება, შენს საქონელში რამდენს მოგცემენ ისეთს საქონელს, რომლის გაცვლა სხვა საქონელში ადვილად შეიძლება. ეს, რა თქმა უნდა, უხერხულია. ისიც უხერხულია, რომ ეს საქონლები (ჭური, ოთხფეხი საქონელი, ბეწვეულება) მალე ფუტკდებიან, მათი შენახვა ადვილი არ არის და ბევრს ადგილსაც იჭერენ. ამიტომ ბოლოსა და ბოლოს ადამიანებმა თავიანთ საქონელს ისეთ საქონელში დაუწყეს გაცვლა, რომლის ღირებულება ხშირად არ იცვლება, რომელიც მალე არ ფუტკდება და დიდს ალაგს არ იჭერს. ეს საქონელი — ოქრო და ვერცხლი. მათი ხმარება გაცვლა-გამოცვლისათვის კიდევ იმით არის სამარჯვო, რომ ოქროსა და ვერცხლის ნაწილებად დაყოფა შეიძლება და ყოველს სულ მცირედს ნაწილს თავისი ფასი ექნება; მაშასადამე ოქროსა და ვერცხლზე შეგიძლია გასცვალო როგორც დიდი, ისე პატარა, როგორც ძვირფასი, ისე იაფფასიანი საქონელი. ამასთან ვერცხლის ნაწილებს, როცა გინდა, ისევ ერთად დაადნობ, სხვა საქონელს კი, თუ კი ერთხელ დაშალე ან დასტერი, ამერე ფუტკდება, ოქროსი და ვერცხლის ნაწილები ერთმანეთის მგზავსია, ბეწვეულისა კი არა; ერთი ბეწვეული მეორე ბეწვეულის ფასისა იშვიათად იქნება. რომ ესთქვათ, რომ ძროხა ხუთ

ერთმანეთთან შედარება. ყველა საქონელს ფულად აფასებდნენ. ეს სწორედ სასწორს მოგვაგონებს. რო აიღო ორი ქვა და ცალ-ცალკე სასწორზე ჩამოსდო, ვერ გაიგებ ერთი მეორეზე რამდენჯერ არის უფრო მძიმე, რა განსხვავებაა მათ შორის. სულ სხვა საქმე იქნება, როცა ცალ მხარეზე გირვანქიანებს დააწყობ და ისე ასწონი ერთს ქვასაც და მეორესაც. როგორც გირვანქიანია წონის შესატყობად შემოღებული, ისე ფულიც იმისათვისაა შემოღებული, რომ გაიგო ამა თუ იმ საქონლის ღირებულება.

მაგრამ გირვანქიანით სხვა ნივთების აწონვა იმიტომ შეიძლება, რომ თვითონ გირვანქიანიც იწონის. ფულიც ასეა. ფულით სხვა საქონლის დაფასება იმიტომ შეიძლება, რომ თვითონ ფულს თავისი საკუთარი ღირებულება აქვს. ეს ფული ვერცხლისა და ოქროსაგან არის გაკეთებული, ხოლო ოქროცა და ვერცხლიც ისეთი საქონელია, რომ გასაფალი აქვს. ვერცხლს მარტო მაშინ კი არა აქვს ღირებულება, როცა ის ფულადაა მოჭრილი. ვერცხლის ჭურჭელსა, ვერცხლის სამკაულს იმაზე ადრე ჰქონდა გასაფალი, სანამ ვერცხლისაგან ფულის მოჭრას დაიწყებდნენ. ვერცხლისაგან ფულის მოჭრა იმიტომ დაიწყეს, რომ ვერცხლის ღირებულება ურყეველია, სანდოა, მისს თუნდა სულ პატარა ნაწილებსაც დიდი ფასი აქვს,

მეტის ტყავად ღირსო, ამით ძროხის ნამდვილ ფასს ვერ გამოვხატავთ. ტყავიც არის და ტყავიცა! ტყავია, რომ სამ ძროხადა ღირს. ოქროსი და ვერცხლის საქმე სულ სხვაა. ნამდვილი ვერცხლი სულ ერთგვარია.

და აი იმისთვის რომ გაცვლის დროს უფრო ადვილი სახმარებელი ყოფილიყო, ვერცხლის ზოდი თანასწორ წონის ნაჭრებად აქციეს. პირველად ეს ნაჭრები სხვა და სხვა სახისა იყო, შემდეგში კი ისე დაუწყეს კეთება, რომ ყველა ნაჭერი ერთმანეთს მგვანებოდა. რომ არავინ მოეტყუებინათ და რომ ვერცხლისათვის სხვა რამე არ შეერიათ, თვითონ სახელმწიფომ იკისრა ამ ვერცხლის მოჭრა და ზედ სახელმწიფო ნიშანი და განსაკუთრებული წარწერაც გაუკეთა. წინანდელ უპრალოდ ნაჭრების მაგიერ ახლანდელი ფული გაჩნდა.

არა ფუჭდება და სხ. ერთის სიტყვით, საქონელის გასაცვლელად მარჯვე სახმარებელია.

თუ მიწიდან ოთხ მისხლიან ვერცხლის ნაჭრის ამოღებას ერთის ღლის შრომა სჭირდება და ერთის ქუდის შეკერვასაც ერთი ღლე სჭირდება, ქუდის ღირებულებაც იმდენივე იქნება, რაც ოთხ მისხლიან ვერცხლის ნაჭრისა. ვერცხლის ამ ნაჭრისაგან მანეთიან ფულს აკეთებენ. აი ფული აწნაირად ჩნდება. აქედან ვხედავთ, რომ ფულიც იგეთივე საქონელია, როგორც სხვა ყველა საქონელი. ფულის ღირებულება იზომება იმით, თუ რამდენი შრომა დასჭირდა მიწიდან ლითონის ამოღებას და მის დაქუშებას. და რადგან ლითონი ნაღდი საქონელია, რადგან მას ღირებულება სულ მუდამ აქვს, მის ღირებულებას სხვა საქონლის ღირებულებას უტოლებენ და ამ სახით საქონელი ლითონი ფულად იქცევა ხოლმე. როცა სხვა და სხვა საქონლის ღირებულებით ხორბლის ღირებულებას ვაფასებდი, ვამბობდი, რომ 20 ადლი ტილო, ანუ 5 ადლი მაუდი, ანუ ერთი წყვილი წაღები 4 ფუთ ხორბლად ღირს მეთქი. ხილო როცა საქონლის ღირებულებას ფულის ღირებულებით ვაფასებ, ვამბობ, რომ 20 ადლი ტილო, ანუ 5 ადლი მაუდი, ანუ ერთი წყვილი წაღა ღირს 4 მანეთად. (ვერცხლის 4 ნაჭრად). მაშასადამე, ფული ისეთი საქონელია რომელიც სხვა საქონლის ღირებულებას გვიჩვენებს, ანუ **ფული**—**საქონლების ღირებულების საზომია**.

ბაზარზე ფული საქონლის ღირებულობას გვიჩვენებს და გაცვლა-გამოცვლას დროს ფული ყოველგვარ საქონლის მაგიერად იხმარება (ფულად რა საქონელიც გინდა, იმას იყიდი); ესე იგი, ფული საქონლის გაცვლა-გამოცვლის საშუალებაა. ფულიც იმგვარივე საქონელია, როგორც სხვა ყველა საქონელი; ფულს ღირებულება იმიტომ აქვს, რომ მიწიდან ლითონის ამოსაღებად შრომაა საჭირო. მხოლოდ ამიტომია, რომ ფულად ბაზარზე ყოველგვარ საქონლის შეძენა შეიძლება. და მართლაც. წყალში მოკურავე თევზისათვის,

ერთ ქუდს შინც იყიდი. რა უნდა იყოს ამის მიზეზი? აი რა: მექუდემ, რომელიც თავისს ქუდში გაღესილ მანეთიანს ღებულობს, კარგად იცის, რომ ამ მანეთიანში ვერცხლი ნაკლებია, ვიდრე ახალთახალში და რომ ამიტომ თავისს ქუდში სრულს ღირებულებას ვერ აიღებს (4 მისხალ ვერცხლის მაგიერ 3 მისხალს ღებულობს); მაგრამ მექუდე ასე ფიქრობს: ეს ვერცხლი ქამრისათვის ხომ არ მინდა; ჩემთვის სულ ერთია, რამდენსაც იწონის. მე ის მინდა, ზედ ეწეროს, რომ მანეთია და ამ მანეთიანით ჩანახ სიმიდის ან ერთის ქუდის ყიდვა შემეძლოს. რადგან ფულის თავი და თავი სამსახური ის არის, რომ გვიჩვენოს ღირებულება და იმაში საქონელი გაგვიცვალონ, ბაზარზე, თითქო ყველამ პირი შეჰკრაო, იმას უყურებენ, თუ რა აწერია ფულს და არა იმას, თუ რისგან არის გაკეთებული ეს ფული. განა სულ ერთი არ არის — კენჭზე იქნება დაწერილი ეს „მანეთი“ არისო, თუ ქიქზე? საქმე ის არის, ბაზარზე ყველამ სთქვას, რომ ეს მანეთიანია და იმით შეიძლებოდეს ერთ ჩანახ სიმიდის ან ქუდის ყიდვა. აი სწორედ ამიტომ გაჩნდა ქალაღდის ფული. მთავრობა ბრძანებს. — დაბეჭდეთ ქალაღდები და ზედ დაწერეთო: „ერთის მანეთის ვერცხლი“, „სამის მანეთის ვერცხლი“ და სხ. და ბაზარზედაც ეს ქალაღდები ყველამ ვერცხლის ფულად უნდა მიიჩინოს. ყოველივე ეს იმითომ არის შესაძლებელი, რომ საქონელმა-ფულმა უნდა გვიჩვენოს სხვა საქონლის ღირებულობა, ხოლო საქონლის ღირებულების ჩვენება ქალაღდის ფულსაც იმნაირადვე შეუძლია, როგორც ვერცხლის ფულს. ამნაირად ცოტ-ცოტათი ბაზარზე საქონელ-ფულისაგან რჩება მხოლოდ მათის ღირებულების ნიშანი, ქალაღდზე დაბეჭდილი — ქალაღდის ნიშანი ანუ ქალაღდის ფული. ხოლო ლითონის ფული საწყობებში აწყვია, რომ ხმარების დროს არ გაიღესოს. მის მაგიერ ქვეყანაზე ქალაღდი ტრიალებს. და ამ ქალაღდზე სწორედ ამიტომ აწერია: „როცა წარადგენთ სახელმწიფო ბანკის დასახურდავებელ კასაში, ამდენი და ამდენი ოქროს

ან ვერცხლის ფული მოგვეცემათ“. ქალაღდის ფული მოწმობაა—საწყობში ამდენი და ამდენი ოქროს და ვერცხლის ფულია და აი ფასიც სწორედ ამიტომ აქვს. და ხვალ რომ რომელიმე დესპოტმა გამოშვებულ ქალაღდის ფულის მაგივრად რაც საწყობში ოქროსა და ვერცხლის ფულია, გაჰფლანგოს, აბა უბედურება მაშინ დატრიალდება! ვსთქვათ, ჩვენებურს ვაქარს საზღვარგარედ საქონლის ყიდვა მოუნდა. უცხოეთში ქალაღდის ფულს მაინც და მაინც ნდობის თვალთ არავინ უყურებს. თუ იქ ყური მოკრეს, რომ ამა თუ იმ სახელმწიფოს ხაზინაში ნამდვილი (ლითონის) ფული შეთხელდაო, მაშინათვე ქალაღდის მანეთიანში ათ შაურსაც არ მოგვემენ. ამიტომ თუ იქაურებთან საქმის გაკეთება გინდა, წარუდგინე ნამდვილი ოქრო ანუ ვერცხლი. ჩვენი ვაქარი სახელმწიფო ბანკს ეძღვრება, არიქა ქალაღდის ათას მანეთის მაგივრად ოქროს ათასი მანეთი მომეციოთ; მოღდის მეორე ვაქარი და იმასვე თხოულობს, მოღდის შესამე, მეოთხე. მაგრამ მერე და მერე მოსულ მთხოვენელს ბანკმა უარი უნდა უთხრას. ქურდობაც თავს გამოჰყოფს. აღმოჩნდა, რომ ქალაღდის ფული დაუბეჭდნიათ, კარგი რომ მისი კეთება ასე იაფად ჯდება, მაგრამ ნამდვილი ფული კი გაუფლანგავსთ. ხოლო თუ ქალაღდის ფული ოქროსა და ან ვერცხლის ფულზე ვერ დაგინურდავეს, მაშინ შენ ქალაღდის ფულს უბრალო ნახევ ქალაღდის ფასიც აღარ ექნება. ხაზინა საქვეყნოდ უნდა გამოტყდეს, რომ მისი საქმე ცუდადაა. მანეთიან ქალაღდის ფულში მანეთის ოქროსა და ანუ ვერცხლს ვერ მოგვეცემს, არამედ მოგვეცემს სამ-აბაზ ნახევარს, სამ აბაზს და, შეიძლება, ათ შაურსაც დასჯერდითო, გვითხრას. ხაზინა ამ შემთხვევაში სწორედ იმ ვაქარს მოგვავაგონებს, რომელმაც წააგო საქმეები, მერე ვექსილები გასცა და თავის თავი გაკოტრებულიად გამოაცხადა.

დაბიო და უსწავლელი ხალხი ხშირად ვერც კი მიხვდება ამ ეშმაკობასა და თვალთმაქცობას. ზოგჯერ წუწუნს მოჰყვებიან და ერთიმეორეს ეკითხებიან,—რა მიზეზია, რომ სა-

ქონელი ასე გაძვირდაო, მიზეზი კი ის არის, რომ საქონელი კი არ გაძვირებულა, არმედ ფულია, რომ გაიაფდა. ხაზინამ ბევრი ქალაქი გამოუშვა, გულუბრყვილო ხალხმა ეს ფული ფულად მიიჩნია, დაირიგა და ბოლოს კი აღმოჩნდა, რომ ხაზინა უკანონოდ მოქცეულა, ქალაქის ფული იმაზე მეტად გამოუშვია, რაც ოქროსა და ვერცხლის ფული ეწყობოდა; საზღვარგარედ ეს გაუგეს, რუსულ ქალაქის ფულში წინანდელზე ნაკლებ საქონელს იძლევიან, როცა უცხოეთის საქონელი გაძვირდა, კოტ-კოტათი ჩვენი საქონელიც გაძვირდა.

ასეთი ამბები რუსეთში ხშირად მომხდარა. ავიღოთ, მაგალითად, ძველებური ხუთმანეთიანი ოქროს ფული და შევადაროთ ახლანდელ ხუთმანეთიანებს. ბრმაც კი დაინახავს, რომ ძველ ხუთმანეთიანში ოქრო მეტია, ვიდრე ახლანდელში, და ახლანდელზე მეტიცა ღირს, თუმცა ერთსაც და მეორესაც ერთი და იგივე ფასი აწერია, ასე რომ თუ დაწვრილებით გავიგეთ. როგორ გაჩნდა ქალაქის ფული და დღევანდლამდე მისი ღირებულება როგორ იცვლებოდა, დავინახავთ, რომ ხალხი ნამდვილ ბოროტმოქმედების მსხვერპლი ყოფილა და არის.

ამგვარად ლითონის ფული ისეთი საქონელია, რომელსაც გვიჩვენებს სხვა საქონლის ღირებულებას, ღირებულების საზომია და გაცვლა-გამოცვლის დროს სხვა ყველა საქონლის მაგივრად იხმარება—ანუ სხვა და სხვა საქონლის გასაცვლელი საშუალებაა. ქალაქის ფული კი --ლითონის ფულის ღირებულების ნიშანია, და ეს ნიშანი საერთო სურვილის (ნებისით თუ უნებლიეთის) თანახმად ლითონის ფულის მაგივრად იხმარება საქონლის გასაცვლელ საშუალებად. ამით ვათავებთ ფულის შესახებ საუბარს.

მეოთხე თავი.

მოთხოვნა და წინადადება. შეცილება.

აქამდე ჩვენ იმ აზრისანი ვიყავით, რომ საქონელი ბაზარზე იყიდება ანუ სხვა საქონელზე იცვლება მისის ღირებულების მიხედვით, ე. ი. იმ შრომის მიხედვით, რამდენიც მის დასამზადებლად იყო გაწეული. ეს აქ უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ბაზარზე საქონელი ხან იმაზე მეტად იყიდება, რაც დაჯდა მისი დამზადება და ხანაც იმაზე ნაკლებად. დავხედოთ, როგორა ხდება ეს ამბავი. მეწაღემ, ვსთქვათ, ორ ღლეში შეჰკერა ერთი წყვილი წალა. გაყიდვის დროს კანონით უნდა აიღოს 4 მანეთი ვერცხლის ფული, რომლის გაკეთებაზედაც სწორედ ორის დღის შრომაა წასული. მეწაღეს თავისი წალე-ბა ბაზარზე გამოაქვს. შემთხვევით სწორედ იმ დროს ბაზარზე წაღები ცოტა გამოეტანათ და მყიდველები კი ბევრი აღმოჩნდნენ: სალდათები ლაშქრად მიდიოდნენ; ყველას წაღებს ტყავის მაგივრად ქალაქის ძირები ჰქონოდათ და ახალ წაღების ყიდვა დასჭირდათ. იქაური მეწაღეები ამ ამბავს სრულე-ბით არ მოელოდნენ და მოულოდნელ მუშტრისათვის ზედ-მეტი წაღები არ შეუკერიათ. სალდათები ჩვენს მეწაღეს შემოეხვივნენ. „რა ღირს, ძმობილო?“ ეკითხება ერთი. — ოთხი მანეთი, — უპასუხებს მეწაღე. ერთმა სალდათმა ჯიბეში ხელი ჩაიყო, ამ დროს მეორემ დაუძახა: „მე მომეცი, ორ შაურს შეტს მოკცემ, ოღონდ მე მომყიდე: ვერა მხედავ, ფეხები მიჩანს!“ — მომატება თუა, მე ხუთს შაურს მოუმატებ! — იძახის მესამე. — ოთხი და ათი შაური! — ჰყვირის მეოთხე. — ხუთი მანეთი! — მოისმა მეხუთის ხმა. ყველა მხრიდან ყვირილი ისმოდა; ჩვენი მეწაღე გამოშტერდა და ფარეხში დამწყვდეულ მგელსავე იყურებოდა იქით-აქით. ამასობაში ერთმა სალდა-თმა ხელში ხუთ მანეთიანი ჩააჩეჩა და წაღები გამოართვა. მეწაღემ ხუთმანეთიანს ხელი მაგრა მოუჭირა, არავინ წამარ-

თვასო და შინისაკენ მოჰკურცხლა, გახარებულა: ოთხ მანეთის მაგივრად ვიღამაც მოულოდნელად ციდან ხუთმანეთიანი გადმოაუგდო. ეს ამბავი სხვა მეწაღეებმაც გაიგეს და სთქვეს: არიქათ, თითო წყვილ წალაში ზედმეტ მანეთს იძლევიან, მოდი, გულმოდგინედ შეუდგეთ მუშაობასაო. შეუდგნენ მუშაობას და მომავალ ბაზრობისათვის მთელი ყორე დააყენეს წაღებისა: ყველას იმედი ჰქონდა; თითო მანეთს ზედმეტს ავიღებთო. მაგრამ მათ იმედს კბილები მოეჭრა. სალდათების კვალისკ კი აღარჩნდა. დარჩნენ მხოლოდ ჩვეულებრივი მუშტრები, რომელთაც ამდენი წაღები აღარ სჭიროდათ. მეწაღეებმა ცხვირები ჩამოუშვეს. ხოლო მყიდველები მიხვდნენ, ეგ არის, დრო დაგვიდგა და ხელიდან არ გაუშვათო: მოდი, იაფად დავაძროთ წაღებო. მყიდველი ერთ მეწაღეს შეევაჰრა: რა ღირს წაღებო? მეწაღე ხედავს, რომ ის დრო წავიდა, როცა ხუთმანეთად შეეძლო გაესაღებინა წყვილი წალა და ნამდვილი ფასი უთხრა: ოთხი მანეთიო. — სამს კი არ დამჯერდები? — ღმერთი არა გწამს, — უთხრა თითქმის ატირებულმა მეწაღემ, — თვითონ იცი, ორი დღე თავაუღებლად ვკერავდი და ორის დღის ნამუშევარში სამი მანეთი უნდა მომცე? — კიდევ რომ ნაზობს! — იცინის მყიდველი: — ვერა ხედავ, მეწაღეები როგორ გამრავლდნენ, აქეთ შემომეხვეწებით, — შენი კირიმე, სამ მანეთად მიირთვიო! მეწაღეს მოაგონდა, რომ შინ ცოლშვილი უტირის შიმშილისაგან და იფიქრა, თუ მე არ მივეცი სამ მანეთად, მეორე მისცემს და მე კი მშვიერი დავრჩებიო. მეტი გზა ხომ არა ჰქონდა, წყვილი წალა სამ მანეთად დაუთმო. სხვებმაც, ვისაც კი უჭირდა, ამავე ფასად გაყიდეს თავისი წაღები. ხოლო ვისაც შინ პური ჰქონდა, თავისი წალა უკანვე წამოიღო.

მეწაღეებმა დაინახეს, რომ მეტად ბევრი წაღები შეუკერიათ. თუ ასე ვიმუშავებთ, იძულებული ვიქნებით წყვილი სამ-სამ მანეთად ვიყიდოთო. ასწიეს და წაღების კერვას უკლეს: ზოგი სხვაგან წავიდა, ზოგმა სხვა უფრო სახეირო საქმეს მოჰ-

კიდა ხელი. ბაზარზე გასაყიდ წაღებმა იკლო. დარჩენილმა მეწაღეებმა გული გაიკეთეს და წყვილ წალას სამ მანეთად აღარ უთჳობდნენ მუშტარს.

ამ ნაირად, ჩვენა ვხედავთ, რომ წყვილი წალა ხან ძვირად იყიდებოდა და ხან კიდევ იათად. წალის ღირებულება-კი ერთი და იგივე რჩებოდა (ე. ი. ოთხი მანეთი, ორის დღის ნამუშავარა); მაგრამ ბაზრის ფასი ამ წაღებისა (ანუ რამდენ-შააც ბაზარზე იყიდებოდა) სხვა და სხვა იყო: ხან ხუთ მანეთად იყიდებოდა, ხან კიდევ სამ მანეთად. რა არის ამის მიზეზი? აი რა არის: პირველჯერ ბაზარზე წაღები ცოტა იყო, ხოლო მყიდველები ბევრი. პირველჯერ ბევრს სჭირდებოდა წაღები ანუ **მოთხოვნილება** დიდი იყო, მაგრამ გასასყიდად ცოტა გამოიტანეს, ანუ **წინადადება** მცირედი იყო. ყოველი მყიდველი მეორეს ეცილებოდა და ამიტომ ფასს სწევდა და ამიტომ საქონლის ფასმაც აიწია. ყოველმა სალდათმა იცოდა, რომ წყვილი წალა ოთხ მანეთად ღირდა. მაგრამ ხედავდა, რომ ბევრს უნდოდა წაღები შეეძინა და ისიც ფასს უმატებდა, რომ წაღები თვითონ დარჩენოდა. ფეხშიშველა ხომ არ ივლიდა! მეორეჯერ, პირიქით, წაღები ბევრი გამოიტანეს ბაზარზე გასასყიდად, მაგრამ მყიდველები ცოტა იყო, — წინადადება დიდი, ხოლო მოთხოვნილება მცირედი. ყოველი გამყიდველი სცდილობს, როგორმე გაასაღოს საქონელი და ამიტომ საქონლის ფასს უკლებს. მეწაღეს კარგად ახსოვს, რომ წაღები ოთხ მანეთად ღირს, მაგრამ ხედავს, რომ წაღების მყიდველები ცოტანი არიან და ის კი იძულებულია უეჭველად გაყიდოს. შიმშილით ხომ არ მოჰკვდება! და ამიტომ ფასი წაღებისა სამ მანეთზე ჩამოვა. პირველ შემთხვევაში, **დიდ მოთხოვნილებისა და მცირედ წინადადების** დროს მყიდველები ეცილებოდნენ ერთმანეთს და სცდილობდნენ საქონლის ყიდვა ერთს მეორისათვის დაესწრო, ანუ, როგორც ამბობენ, **შეცილება მყიდველთ შორის** იყო და **საქონლის ფასმაც აიწია**. მეორე შემთხვევაში, პირიქით, **მცირედ მო-**

თხოვნილებისა და დიდ წინადადების დროს, შეცილება ხდება გამყიდველთ შორის და საქონლის ფასიც დაეცა. როცა წაღების ფასი ხუთმანეთამდე ავიდა, მათმა წარმოებამაც იმატა. მაშასადამე, როცა მოთხოვნებამ იმატა, იმატა წინადადებამაც. წინადადების მომატების შემდეგ კი წაღების ფასი ხუთი მანეთი აღარ იქნებოდა, ამიტომ რომ გამყიდველთა შორის მოხდა შეცილება და ფასი უნდა დაცემულიყო. მაგრამ როცა კი ფასი ძალზე დაეცა, ე. ი. მოთხოვნა შემცირდა, შემცირდა წარმოებაც და შემცირდა აგრეთვე წინადადებაცა. მოხდა შეცილება მყიდველთა შორის და ფასმაც ხელახლად აიწია. როცა წაღების ფასმა ნამდვილ ღირებულებაზე ზევით აიწია (ოთხიდან ხუთმანეთამდე), ამის შემდეგ წინადადებაც იმატა და გამყიდველთ შეცილებამ წაღების ფასი დასცა. როცა ფასმა ნამდვილ ღირებულების ქვეით დაიწია (ოთხიდან სამ მანეთამდე), შემცირდა წინადადება და მყიდველთა შეცილებამ ფასები ასწია. ეს ამბავი ნათლად გვიჩვენებს, რომ შეცილება სცდილობს ფასი საქონლისა მის ნამდვილ ღირებულებას დაუახლოვოს (ე. ი. რაოდენობას შრომისას, რომელიც მისს გაკეთებას მოუხდა). თუ ფასმა ღირებულების ზევით აიწია, ფასს გამყიდველთა შეცილება დასცემს, ხოლო თუ ფასი ღირებულების ძირს დაიწევს, ამ ფასს მყიდველთა შეცილება ასწევს. აქედან შეგვიძლია დავსკვნათ ისა, რომ თუ ბაზარზე მოთხოვნა და წინადადება თანაბარია, საბაზრო ფასი თანაბარია საქონლის ღირებულებისა. თუ ბაზარზე სწორედ იმდენი წაღები გამოიტანეს, რამდენიც საჭიროა და თუ წყვილ წაღების ღირებულება ოთხი მანეთია, მყიდველთ სრულებით არ დასჭირდებათ წაღების შესაძენად ფასებს აუწიონ—წაღები ყველას ეყოფა; ამ სახითვე, გამყიდველთ საქონლის გასასაღებლად არ დასჭირდებათ ფასებს დაუკლონ, რადგან იციან, რომ არც საქონელი აქვსთ, ყველა გაეყიდებათ. ცხადია, ჩვენ აქ საქონლის უბრალო გაცვლა-გამოცვლასთანა გვაქვს საქმე, იქ გაცვლა-გამოცვლასთან, რომლის შესახებ წინა თავში გვქონდა ბასი და რომელიც ხდება შეუცილებლად.

ამ სახით, იმიტომ, რომ აღაპიანებს ცალ-ცალკე ოჯახობა. აქვსთ და ცალ-ცალკე აკეთებენ საქონელს, ამ საქონელს ერთიმეორეში სცვლიან; ამიტომაც არ შეუძლიათ გაიგონ ამა და ამ დროს ვის რამდენი საქონელი სჭირია, და სწორედ ამიტომ ხდება უთანაბრობა მოთხოვნილებებისა და წინადადებებისა; ხოლო მოთხოვნილების და წინადადების უთანაბრობის გამო შეცილება ხდება ხან მყიდველთა და ხან გამყიდველთა შორის. საზოგადოდ კი შეცილება საქონლის საბაზრო ფასს საქონლის ნამდვილს ღირებულებას უახლოვებს და ცდილობს მოთხოვნილება და წინადადება გაასწოროს.

შემდეგს თავებში გამოვარკვევთ, თუ რა გავლენა აქვს შეცილებას საზოგადოების ქონებრივ წესყობილებაზე და როგორ ხდება ეს შეცილება მუშა ხალხის შიმშილის, სიღარიბის და ყოველგვარ უბედურების მიზეზად.

მეხუთე თავი.

მუშა-ხელი.

რაც აქამდე საქონლის გაცვლა-გამოცვლის შესახებ ბაასი გვექონდა, სულ იმას ვამბობდით, რომ საქონელს სცვლიან და ყიდულობენ თვითონ ამ საქონლის მკეთებელნიო. ფეიქარი ჰყიდის ტილოს, რომელიც თვითონ მოქსოვა საკუთარ საფეიქროში საკუთარ ძაფითა; გლეხი იმ ხორბალსა ჰყიდის, რომელიც საკუთარ მარჯვენით დაიმუშავა, რომელიც საკუთარ გუთნით მოხნა და საკუთარ თესლით დასთესა და სხვ. მაგრამ ნამდვილად კი სულ სხვასა ვხედავთ. აბრეშუმის ნაქსოვს, ტილოს, მაუდს მეფაბრიკენი ჰყიდიან და ეს მეფაბრიკენი, შეიძლება, თითოთაც არ მიჰკარებოდნენ ამ საქონელს. ხორბალსა ჰყიდის მემამულე, რომელსაც, შეიძლება, თვალთაც არ ენახოს, როგორ იზრდება პური. მაშ ამ საქონლის ნამდვილი მაწარმოებელი რაღა იქნენ? სად არიან მშრომელი,

რომელთა ოფლითა და სისხლით გაედენთილა ყველა ეს სიმ-
დიდრე? სად არიან და ბაზარზე არიან დაგლეჯილნი, მშვიერ-
მწყურვალნი, ფერმიხდილნი. იმათაც გამოიტანეს გასაყიდად
ბაზარზე, მაგრამ გამოიტანეს საქონელი კი არა, თავის ოფლით რომ
გააკეთეს, არა! მეფაბრიკენი და მექამულენი, დიდხანია და-
ეპატრონენ ამ საქონელს, როგორც თავისს საკუთრებას.
მუშებს სხვა საქონელი გამოუტანიათ გასაყიდად: გამოუტა-
ნიათ ბაზარზე გასაყიდად თავისი საკუთარი მარჯვენა, თავ-
ისი „მუშა ხელი“, თავისი ძალ-ღონე. როგორ მოხდა, რომ
მუშებისათვის მათის შრომით გაკეთებული საქონელი წაურთ-
მევიათ? როგორ მო'და, რომ მუშებს ბაზარზე ეს ნაწარმოები
კი არ გამოაქვთ, არამედ გამოაქვთ „მუშა ხელი“? დიდ
ხანს უნდა ყოფილიყო უსაპართლობა და სისხლას ღვრა, შიმ-
შილი და ტანჯვა, რომ კაცობრიობას დაემყარებინა ასეთი
წესკობილება. მოდი წავიკითხოთ კაცობრიობის ამ ტანჯვა-
წვალების ამბავი.

წარმოვიდგინოთ მიწადმომქმედი საზოგადოება. დიდის
ხნითვე მოიკალათა ამ საზოგადოებამ თავის ნაყოფიერ
მიწაზე, სადაც პურს ბლომად იწვევს. შრომის განაწილების
წყალობით საზოგადოებას რაც ნაწარმოები სჭირია, ყველა-
ფერი აქვს. სხვა საზოგადოებას მხოლოდ რკინას და სპილენძს
თუ გაუცვლის სხვა და სხვა ნივთების გასაკეთებლად. ერთის
შეხედვით მშვიდობიანად და უდარდელად უნდა სცხოვრობდეს
ასეთი საზოგადოება. ყოველი კაცი მუშაობს და ყოველი
კაცი კმაყოფილად სცხოვრობს. მაგრამ ყველა საზოგადოებას
როდი ხვდა წილად ასე კმაყოფილად ცხოვრება. ერთი საზო-
გადოება, უკეთეს მიწის უქონლობის გამო, კაობშია ჩასახ-
ლებული, მეორე-კი—უდაბურ ტყეში. პური ცოტა მოსდისთ,
ხოლო მცხოვრებნი კი მრავლდებიან. უნდა ეფიქრნათ რამე

და ამა თუ იმ ხელობისათვის, თუნდ მკედლობისათვის, ხელი მოეკიდნათ, მაგრამ იმ უხსოვარ დროსა როგორც ახლა, ბევრი იყო ისეთი, რომ არ დაერიდებოდა მეზობელი გაეძარცვა, მისი მონაგარი წაერთმია. ვინც უფრო თამამი იყო, გაიგებდა, სად რის მოტაცება შეიძლებოდა და მაშინ ვაი სუსტის ბრალი! ესთქვათ, ამა თუ იმ ტყეში დაბინაფებულ საზოგადოებას საქმელი პური ან სხვა რამ ნაწარმოები აკლიათ. რა ჰქნას, როგორ იშოვოს? ამის ფიქრში რომ იყვნენ, ვინც უფრო მშვიდობიანი იყო, წამოდგა და სხვებს უთხრა: „ძმებო. ჩვენს ტყეში ბევრია ცაცხვი, მოესქრათ, გავაკეთოთ გობები, ბარქაშები, ჯამები, კოვზები და მეორე საზოგადობლებს პურში გაუცვალოთ“. მაგრამ ამ საზოგადოებაში ყველას როდი ეხალისება ხარატობა. და ასეთებს უნდათ, სხვისი პური როგორმე უფრო ადვილად და უშრომლად ჩაიგდონ ხელში. ვინც სხვაზე გულადია, გამოდის და საზოგადოებას ეუბნება: „თქვენ კი რა გითხრათ, თქვე ოტროველებო, თქვენა! ხის ჯამების კეთებით ჩვენ შორ მანძილს ვერ გავივლით. თქვენ რო კაცმა ყური გიგდოსთ, წელში არ უნდა გავსწორდეთ, სულ შრომაში უნდა ამოგვხტეს სული. სიმართლეს უნდა მივსდიოთ და ხომ გაგიგონიათ: „მისდიე სიმართლესაო, გამოგილევს სინათლესაო!“ საფლავში ისე ჩავალთ, ერთ განხარებულ დღეს ვერ ვნახავთ. ვინც ლაჩარი არა ხართ, მომყევით და დავეცეთ მეორე საზოგადოებას და მთელის წლის სარჩო წავართვათ. ვისაც დედა-კაცის ლეჩაქი ხურავს, შინ იჯდეს და ჯამები აკეთოს კერის პირას!“ ტყის მცხოვრებთ ვაჟკაცის სიტყვები ჭკუაში დაუჯდათ და გადასწყვიტეს საომრად წასვლა ღოროტოტო დაუკრეს და დაიწყეს შეკრება ომში წასასვენლელად. მიწის მხვნელ-მთესველ საზოგადოებას თავხარი დაეცა, როცა შეიტყო, მეზობლები თავზე დაცემას გვიპირებნო. გადასწყვიტეს თავის ქონების დაცვა და სულის ამოხდამდე ბრძოლა. მტერიც მოვიდა და გაიმართა სისხლის-დგრა დიდ ხანს იბრძოდნენ, მაგრამ ბოლოს მომხდურებმა

ჯობეს, რადგან რიცხვითაც ისინი სკარბობდნენ, შიმშილი-საგანაც ძალზე იყვნენ შეწუხებულნი. მხენელ-მთესველნი ზოგნი დაიხოცნენ, ზოგნიც ტყეში გაიქცნენ. გამარჯვებულე-ბმა დამარცხებულების ქონება სულ მოიტაცეს, მათი ცოლ-შვილი ტყვედ წაიყვანეს და დიდის ნადავლით შინ დაბრუნდნენ. ის ვაჟკაცი, რომელმაც ხალხისაომრად წაიყვანა, გულადად ებრძოდა მტერს და ბევრი გამოაქალმა წუთისოფელს. ამისთვის ამხანაგებმა ქება შეასხეს და ნადავლშიაც ყველაზე მეტი წილი იმას დაუდევს.

ახალი ხელობა ძალიან გაუტკბათ ტყის მცხოვრებთ. არც ხვდნენ, არცა სთვდნენ და სარჩო-საბადებელი კი უზრუნველად აქვთ. ნადავლი რომ გაათავეს, ხელახლა შეუდგნენ მზადებას გასალაშქრებლად. რა თქმა უნდა, წინამძღვრობა იმასვე სთხოვეს. ვინც პირველად ვაჟკაცურად გაუძღვა და მეზობლები ააკლებინა. გაილაშქრეს მეორედაც და, წინამძღვრის სიმარჯვისა და მოხერხებულობის წყალობით, მეორეჯერაც გაიმარჯვეს. დიდძალ ნადავლით დაბრუნდნენ შინ. წინამძღვარს ახლაც ყველაზე მეტი უწილადეს და მისს სახელს უფრო მოწიწებით დაუწყეს ხსენება. ცოტ-ცოტათი ამ წინამძღვარმა საზოგადოების უფროსობა დაიწყო. როგორც ბრძოლის, ისე მშვიდობიანობის დროსაც ამას უნდა დაჰკითხებოდნენ ყველაფერში. ყოველ გალაშქრების დროს ნადავლის დიდი ნაწილი იმასა რჩება. ამანაც ამოიჩინა უფრო გულადი ბიჭები, შეადგინა რაზმი, თავის ქონებით ყველას ინახავს, ხოლო თვით რაზმი მას მორჩილობს, მისი ყურ-მოჭრილი ყმაა. ამ რაზმის წყალობით წინამძღვარს საზოგადოების თვალში გავლენა უფრო მოემატა. „ყველაფერში დამიჯერეთ, თორემ შავს დღეს დავაყენებთო“, იძახის ხოლმე წინამძღვარი. და თუ ვისმე ღმერთი გაუწყრა და წინამძღვარს რამე დაუშავა, რაზმელები დაბადების დღეს აწყველინებენ. წინამძღვარი სოფელში ყველაფერს დაებატრონა, ყველაფერში ერევა, უმისოდ არაფერი კეთდება. არ უფროსობაც, უმეტეს შემთხვევაში, ასე ჩნდება. ამ წინა-

მძღვრებში ვინც უფრო გამოქნილი და სხვებზე ძლიერია, თავის ხელქვეით მყოფ რამდენსამე საზოგადოებას თავს უყრის, დიდ რაზმს ადგენს და დადის სათარეშოდ. არც ერთს საზოგადოებას არ შეუძლია გაუმკლავდეს და საცა კი გაჩნდება, ყველაფერს მიწასთან ასწორებს და ყველას ცრემლებ შეუშრობლადა სტოვებს. გლეხები თავზე თმას იგლეჯენ და იწყევლებიან. გაჭირება მიჩვენეო, გაქცევას გიჩვენებო. გაჭირებულმა გლეხებმა იფიქრეს, იფიქრეს და გასაქცევი გზაც იპოვეს ულმობელ წინამძღვარს მოციქულების პირით შეუთვალეს: „სწორუპოვარო და მხნეო წინამძღვარო! ჩვენ რომ გვანადგურებ და კერას გვიციელებ, იმას არა სჯობიან, ყოველ წლობით შენ რაც გნებავს, ის გადასახადი მოგართვათ? მხოლოდ ჩვენ ნუ დაგვხოცავთ. შენთვისავეა სახეირო: ახლა რო დაგვეცემი, ისე აიკლებ ჩვენს ჭონებას, რომ მეორეჯერ ვერაფერს წაიღებ. მაშინ კი ყოველ წელწადს აიღებ გადასახადს თქვენი ერთგული მონა-მოსამსახურე ვიწებებით, სანამ პირში სული გვიდგია. შეხედე შენს ღმერთს!“ წინამძღვარს გლეხების ნალაპარაკევი ძალიან დაუჯდა ჭკუაში. მაგრამ თავი მაინც ისე აჩვენა, თითქო კმაყოფილი არ არისო, და მკაცრად უთხრა: „თქვე ასეთ-ისეთებო, ცოცხალი არცერთი არ უნდა გაგიშვასთ კაცმა, მაგრამ სულგრძელობას ვიჩენ და ყველაფერი მიპატივებია: დღეის ამას იქით გაცარცვით არავის გაგძარცვავთ და არ დაგაწიოკებთ, მხოლოდ სამაგიეროდ მეტად დიდი გადასახადები უნდა იხადოთ. არ დაივიწყოთ, რომ თქვენ ჩემი ყმები ხართ: ვისაც მინდა, ვაპატივებ, ვისაც მინდა—საიჭიოს გავისტუმრებ!“ ამაზე გლეხებმა მდაბლად მადლობა მოახსენეს და გახარებულები შინ დაბრუნდნენ.

წინამძღვარმა გამოაცხადა, ყველამ თავადი დამიძახეთო. მისი ცხოვრება დაუსრულებელ ლიხინად გადაიქცა. თავის რაზმს ხან ერთ სოფელში მიიყვანს ხარკის ასაკრებად და ხან მეორეში და ქეიფობს და დროს ატარებს. საცა არ მივა, ყველგან დიდ პატივსა, სცემენ და კრძალვით ეპყრობიან.

თავადი თავის ძლიერებას რომ უყურებს, ივიწყებს, რომ ისიც იმნაირივე ადამიანია, როგორც ყველა სხვა: არ უნდა მოიგონოს, რომ ეს უფლება და გავლენა მან ომითა და ძალმომრებით მოიპოვა, და ყველას უბრძანებს: იწამეთ, რომ ეს უფლება ღვთისაგან მაქვს მონიჭებულიო: ახლა ყველას ეუბნება: სიტყვა-შეუბრუნებლად დამემორჩილეთ ყველაფერშიო. ჰგონია, რომ ყველაფერი მას ეკუთვნის და შეუძლია ყველაფერი ისე მოიხმაროს, როგორც მოეგუნებება ამნაირი თავადები ყველა ქვეყანაში იყო. როცა რამდენსამე საზოდროებას დაიპყრობდა, სამთავროს დაარსებდა. მაგრამ ხანი რო გავიდა მთავრებმა თვისითა სამთავროთა გაფართოვება მოინდომეს და ერთმა მეორეს დაუწყაო ომი. იკლებდნენ და აობრებდნენ ერთი-მეორეს სამთავროს, მოწინააღმდეგეს ხოცდნენ. ხალხის სისხლი მდინარედ სკდებოდა, თავის საშველად ვინ სად მიბრბოდა და ვინ სადა. ბოლოს ერთი მთავარი გაბატონდა სხვებზე: ზოგი მოჰკლა, ზოგი გადაასახლა, ხოლო სხვებმა გაძლიერებული მთავარი შიშით თავის მეფედ გამოაცხადეს. მეფეს საკუთრებად მიაჩნდა თავის სამეფოში მცხოვრები ხალხი და ყველა ის მიწა, რასაც ეს ხალხი ამუშავებდა. ჯერ ისევ უხსოვარ დროშივე მთავრები თავის რაზმებს ერთ-გული სამსახურისათვის მთელი სოფლებს ურიგებდნენ. ნაბობებ სოფლების მცხოვრებნი ხარკს თავის ახალ ბატონებს აძლევდნენ, ხოლო ესენი მთავრებს. რა თქმა უნდა, ხარკმა იმატა. როცა სამეფო დაარსდა, მეფე თავის დაახლოვებულ ერის თავებს უწყალობებდა სოფლებს ერდგული სამსახურისათვის. ერისთავები თავის მხრით, ვაღდებულნი იყვნენ ომის დროს ამდენი და ამდენი მეომარი გამოეყვანათ და სახელმწიფო ხაზინაში გადასახადი შეეტანათ. ერისთავნი და სხვა თავადნი ცდილობდნენ თავიანთ საერისთაოდან რაც შეიძლება მეტი შემოსავალი აეღოთ და გლეხებს საშინლად ავიწროვებდნენ. ის საზოგადოებანი, რომელნიც თავადებს არ ჰქონდათ ნაბობები, მეფის საკუთრებად ითვლებოდნენ და მის გამგეობად

განსაკუთრებული მოურავები იყვნენ დანიშნული. რადგან გლეხებს ერისთავთაგან სული ჰქონდათ შეწუხებული, გარბოდნენ და იქ იფარებდნენ თავს, საცა არც ბატონი იყო და არც მექრთამე მოურმვი მეფისა. ერისთავთა და მებატონეთა მამულები დაცარიელდნენ. მებატონეთ ეს არ მოეწონათ და მეფეს შესჩივლეს, გლეხები ჩვენის მიწებიდან გარბიან და უიმათოდ გაგვიჰირდება თქვენი საშსახურიო. მეფეებმაც ისმინეს მათი ჩივილი. გამოსცეს ბრძანება, რომლის ძალით გლეხებს ერთი საზოგადოებიდან მეორე საზოგადოებაში გადასვლა არ შეეძლო, და გლეხები მიწას საბოლოოდ მიაკრეს. გლეხები სულით და ხორციით მებატონეთა საკუთრებად გახდნენ. დიდის ხნის განმავლობაში არსებობდა ბატონყმობა. ხალხის ტანჯვას, მწუხარებას, მის დამცირებას და მებატონეთა თავგასულობას ბატონყმობის დროს საზღვარი არა ჰქონდა.

გაქირვებული ხალხი არა ერთხელ ამდგარა თავის მტანჯველთა წინააღმდეგ, მაგრამ ერთიმეორეს ყველანი მხარს არ აძლევდნენ ზმტანჯველნი გამარჯვებულნი ღარჩნენ. აუარებელი სისხლი დაიღვარა გლეხებისა და მათს აჯანყებას სული ამოხთა. 1861 წელს რუსეთში და 1863 წელს საქართველოში ბატონყმობა გადავარდა. გამოაცხადეს, რომ გლეხები თავისუფლები არიანო; უღმერთობა იყო, რომ ამდენის ხნის განმავლობაში ისინი ყმებად ჰყავდათ ბატონებსაო და ისე ექცეოდნენ, როგორც პირუტყვისაო. მთელს გლეხობას აღდგომა გაუთენდა: გასახარი როგორ არ ჰქონდათ! დაუბრუნეს თავისუფლება, რომელიც უსამართლოდ ჰქონდათ ამდენის ხნის განმავლობაში წართმეული! ლოცვა-კურთხევით იხსენიებდნენ რუს-ხელმწიფეს, რომელმაც გლეხობა გაანთავისუფლა. ახლა ის ვიკითხოთ, მიწას რა უყვეს? რა უყვეს იმ მიწას, რომელსაც თავის სისხლითა და ოფლით რწყავდა გლეხი, რომელიც იმავე თავითვე იყო და ახლაც უნდა იყოს გლეხის ხელში? ეს მიწაც განათავისუფლეს მებატონეთა ხელისაგან და გლეხებს

გადასცეს? არა! მიწა მებატონეთა საკუთრებად გამოაცხადეს და უნდა გაჰოისყიდოს გლეხმათ. ახლა ის ვიკითხოთ, რასაც გლეხები ამუშავებდნენ, ყველა ის მიწები დანიშნეს გამოსასყიდად? სრულებიდაც არა! მაშინ მებატონეთა რაღა უნდა ექნათ? საქმე სულ სხვაინირად მოაგვარეს. მებატონეებმა რაც ცუდი მიწები იყო, გლეხებს მიუჭრეს, აი ეს მიწები შეისყიდეთო, თვითონ კი საუკეთესო მიწები დაიტოვეს.

გლეხებს იმდენი მიწები მიუზომეს, რომ არც სულს არგებდა რასმე და არც ხორცს, სრულებით არ ჰყოფნიდათ და იძულებულნი გახდნენ, მებატონეთაგან აეღოთ ქირით მიწა რა ბევრი ლარი და ხაზი უნდა იმას, რომ გლეხს ოთხი-ხუთი დღიურა მიწა და ისიც ხშირად სხვა და სხვა ადგილას მდებარე, კუქს ვერ გაუძღვებს. ხალხი, რაც დრო მიდის, მატულობს, ხოლო მინაზომი („ნადელი“) თანდა თან ჰკლებულობს. და რადგან გადასახადი შედარებით დიდია, გლეხს ხელს არ აძლევს მიწაზე გაჩერება. რასაც მიზომილ მიწიდან აიღებს, სულ ხაზინაში უნდა შეიტანოს, თვითონ კი შიმშილისაგან კუჭი უნდა უცხვეზოდეს. და ისევ, როგორც წინად, ხალხი იძულებულია მიწას თავი გაანებოს და მისგან დატოვებული მიწა-კი სოფლის წურბელებისა და ხალხის სისხლის მწკველთა ხელში უნდა გადავიდეს. მაგრამ სად-ღა წავიდნენ ეს გლეხები, რომელითაც თავიანთ მიწას თავი დაანებეს? ისეთი თავისუფალი მიწა, სხვას რომ არ ჰქონდეს დაკავებული, როგორც ძველად იყო, ახლა აღარ არის. მემამულეთა და ბატონთა უსამართლობას ვერსად გაექცევა გლეხი. და აი უმიწა-წყალო გლეხები ძალაუფლებურად ან მემამულეს უნდა დაუდგნენ დაქირავებულ მუშად ან არა და ქარხანაში შევიდნენ. სადმე, საშინელი აჩრდილი შიმშილ-მეფისა უმამულო გლეხს თავს ადგას და იძულებულ ჰყოფს კლანჭებში ჩაუვარდეს ან მემამულეს ან მეფეაბრიკეს. ამათაც ეს უნდათ. მემამულეს, ხელში გლეხი იმავ გლეხურ გუთნითა ხნავს იმ მამა-პაპეულ მამულს, რომელსაც ქვეყნის დაარსებიდანვე ამუშავებდნენ გლეხის ხელები.

მაგრამ მუშის ოფლის ნაცოფი მის ხელში კი არა რჩება, ჯრამედ მემამულის ბედელში მიდის. თვითონ დაქირავებულ გლეხს ერგება საცოდავი ქირა, რომელიც მასა და მისს ცოლშვილს არც კი გააძღებს. აი, ამიტომაც, რომ ბაზარზე მებატონე მიწის პატრონი ჰყიდის იმ ხორბალს, რომელიც იმას კი არ მოუწევია, არამედ დაქირავებულ გლეხს. გლეხმა ამავე მებატონეს მიჰყიდა თავისი მარჯვენა და ეს მარჯვენაა, რომ იწვევს ხორბალს იმავე მებატონისათვის.

ეს-ეს არის, დავინახეთ, თუ როგორ გადაიქცა მწარმოებელი მიწადმომქმედი მემამულის „მუშა ხელად“. ახლავნახოთ, რა მოუვიდა მწარმოებელ-ხელოსანს.

ძველ დროში პატარა საზოგადოებათა მცხოვრებთ საქმე ძალიან უჭირდათ. საქმელ-სასმელს, ასე იქნებოდა თუ ისე, იშოვნინდნენ, მაგრამ გარეშე მტრის შიში კი ძილს უფრთხობდათ: მტერი ხშირად თავს ესხმოდა და მათს ავლადიდებას ანიორწყლებდა. მტრისაგან თავის დასაფარავად პატარა საზოგადოებებმა ერთმანეთის თანამშრომლობას მიმართეს, როგორც ეს ველურებმა ჰქნეს ადრე. ამ თანამშრომლობამ ველურები საზოგადოებად შეაერთა, ახლა კი იმავე თანამშრომლობამ რამდენიმე პატარა საზოგადოება ერთ დიდ საზოგადოებად შეაერთა და შეადგენინა ქალაქი. საცა მცხოვრებნი ბევრნი არიან, იქ, რა, თქმა უნდა, მტერსაც უფრო ადვილად გაუმკლავდებიან, ვიდრე გაფანტულ საზოგადოებაში.

ქალაქის გარშემო ჩნდება ეგრედ წოდებული ქალაქის განაპირები ანუ პატარა საზოგადოებები. აქაური მცხოვრებნი შიშიანობის დროს ქალაქში მირბიან თავის დასაფარავად. შრომის დანაწილების დროს ყოველ საზოგადოებებში ჩნდებიან ხელოსნები: მეწადენი, ხარაზები, ქონები, მჭედლები და სხ. მაგრამ პატარა საზოგადოებაში ხელოსანთა რიცხვი ძალაუნებურად მცირეა. თუ ერთის საზოგადოებისათვის ერთი მჭედელი სამყოფია, მეორე მჭედელი ან სხვაგან უნდა წავიდეს ან სხვა ხელობას უნდა დაადგეს. ქალაქში კი სულ სხვა საქმეა. შიგ

ბევრი სცხოვრობენ; გარშემო რაც საზოგადოებებია; იქაური მცხოვრებნიც მოდიან ქალაქში თავიანთ საქონლის გასაცვლელად. ამიტომ ხელოსნის გაკეთებულ საქონელს ყოველთვის ბლომად თხოვულობენ; ამიტომაცაა, რომ ხელოსნები უმეტეს წილად ყველანი ქალაქს ეტანებიან და მხოლოდ ქალაქშია ყოველგვარი ხელობა აყვავებული. ყოველ ხელოსანს უნდა ჰქონდეს ყოველგვარი ხელსაწყო, რაც კი სჭირია მის საქმეს, უნდა შეეძლოს თავის ნაწარმოებისათვის მასალის ყიდვა, — ერთის სიტყვით, უნდა ჰქონდეს ეგრედ წოდებული **საწარმოვო იარაღი**.

ქალაქში მივიდა, მაგალითად, რომელმე ზეინკალი; თან მოაქვს ყოველგვარი ხელსაწყო; ხელად მოაწყო სახელოსნო და შეუდგა მუშაობას. კარგი მუშაა და კარგადაც სცხოვრობს. მაგრამ უბედურება შეემთხვა: დაუცდა და ფეხი მოსტყდა. მუშაობა აღარ შეუძლია და ჰამა-სამა კი უნდა. რაც შავდლი: სათვის შენახული ჰქონდა, ყველაფერი შესჭამა, მაგრამ მუშაობა მაინც არ შეუძლია. ახლა რაღა ჰქნას? გზა აღარა აქვს, უნდა ხელსაწყო გაჰყიდოს. ბარემ ემძიმება მათი მოშორება, მაგრამ მეტი გზა აღარ აქვს, რამდენიმე თვე იწვა ლოგინში; ბოლოს, როგორც იქნა, წამოდგა, მაგრამ რა წამოდგა: ხელსაწყო ყველა გაყიდული შეექნა, უიმისოდ კი მუშაობა ვეღარ შეეძლო. ჩვენი ზეინკალი ნაცნობ ზეინკალს მიადგა, უამბო თავისი გაჭირვება და სთხოვა: იქნება, ხელისაწონო რამ მათხოვო და თან ზოგიერთი გასაკეთებელი საქმე მე გადმომცე, შენ მუშტარი ისედაც ბევრი გყავსო. მაგრამ, საუბედუროდ, ნაცნობი ზეინკალი გამოქნილი კაცი გამოდგა. მაშინათვე მოისაზრა ყველაფერი და გულში სთქვა: მოხეთა თევზი ჩანგალსო. გაჭირებულს ზეინკალს უთხრა: „არა ჩემო ძმაო, ხელსაწყოს ვერ მოგცემ, ისევ სჯობია ჩვენთან იმუშაეო, სამუშაო თავსაყრელი მაქვს! რაც ხელფასი გერგება, მოქცემ, მხოლოდ შენი გაკეთებული საქონელი-კი ჩემი უნდა იქნეს!“ გაჭირებული ზეინკალი კარგად მიხვდა ყველაფერს, მაგრამ მაინც დასთანხდა, —

შიმშრლით სიკვდილს ისევ ესა სჯობიაო. დაუდგა სამუშაოდ თავის მოხერხებულ ნაცნობს. მოხერხებულობა ზეინკალმა ტყუილად კი არ დაიწყო ასეთი საქმე. ახალ მუსულ ზეინკალის ქირაც აიღო და თვითონაც მოგება დარჩა. სხვისმა შრომამ მოგების მადა უფრო გაულვიდა და დაუწყო ძებნა ისეთ ზეინკლებს, რომელთაც ამა თუ იმ მიზეზით ხელსაწყო აკლდათ, და ყველას თავისთან აყენებდა. რა თქმა უნდა, ბევრიც იპოვა, რადგან ხელოსნებს ზოგს რა გაკირვება ატყდება თავზე და ზოგს რა. ერთს ცეცხლი გაუჩნდა და ყველაფერი დაწვა, მეორე საზოგადოებიდან გამოიქცა, რადგან მებატონემ გააჩანაგა და სხ. ხერხიანი ზეინკალი ყველას თავისთან ეპატიებდა. თავის სახელოსნო გაადიდა, ხელსაწყო კიდევ შეიძინა და მუშაობა გააჩალა. თვითონ, დიდი ხანია, მუშაობაზე ხელი აიღო, რადგან არა სცალია: თავის სახელოსნოს უნდა გაუძღვეს. იმან ახლა კარგად იცის, რომ თავის სახელოსნოს მანუფაქტურა უნდა დაარქვას და შიგ გაკეთებულ საქონელსაც თავისი სახელი და გვარი დააწეროს, ვითომ რა და ამა და ამ კაცის ფაფრიკაშია გაკეთებული ეს საქონელიო. მანუფაქტურა კი იმასა ნიშნავს, რომ მუშები-ხელოსნები ერთ პატრონის სახელოსნოში აკეთებენ საქონელს, ხელსაწყო პატრონისაა და მასალაც იმასივეა. რასაც გააკეთებენ; პატრონისაა, თვითონ ხელოსნები-კი ხელფასს ღებულობენ. მანუფაქტურის პატრონი უკვე კაპიტალისტია (თანხის პატრონია); ხარჯავს თანხას (კაპიტალს), ჰქირაობს სახელოსნოს, ჰყიდულობს მასალასა და ხელსაწყოს, რომ სხვათა შრომის წყალობით გაზარდოს კაპიტალი, უფრო მეტი მოგება დარჩეს.

საცა კი ხელოსნური შრომაა და საცა კი საჭიროა ძვირი ხელსაწყო (საზეინკალო, სამჭედლო და სხ.), ჩნდება მანუფაქტურა, ამიტომ რომ ყველგან გაჩნდებიან „გამოქნილი კაცები“, რომელნიც თავიანთი გაკირვებულ მეზობელს უარესად წაუჭერენ ყელში.

ასეთი „გამოქნილი კაცები“ განსაკუთრებით ვაჭრებს და

ჩარჩებში გამოერევა ხოლმე. ხელოსანთა ერთი ნაწილი-ღა თუ მუშაობს პირდაპირ მუშტართათვის. ამასთან, ხან არის სამუშაო და ხან არა. ზოგი დღე გამოერევა, გულხელდაკრე-ფილი ზის ჩვენი ზეინკალი, ზოგჯერ-კი ისე მოაყრიან. სამუშაოს, ველარც კი აუღის. რომ წელიწადში რამდენიმე თვე უსაქმურად არ გაატაროს და საჭიროების დროს მზად ჰქონდეს საქონელი, იმას კი არ უნდა უცადოს, თუ ვინ შემოუკვეთავს საქონელს, არამედ მთელის წლის განმავლობაში ამზადოს საქონელი გასასყიდად. ამ ნაირად ჩვენა ვხედავთ, რომ ზოგი ხელოსანია, საქონელს მარტო იმისთვის აკეთებს, ვინც რასმე შემოუკვეთავს, ზოგი ხელოსანია, საქონელს გასასყიდად ამზადებს და საქონლის ამნაირად მზადებას შინათმრეწველობა ჰქვიათ. ასეთი შინათმრეწველობაა ჩვენში საჩოხე შაღების, ხის ჯამ-ჭურჭლის, აბრეშუმის ქსოვილების, თიხის ჭურჭლის და სხ. კეთება. დამზადებენ ასე საქონელს და ამერე, ელოდებიან ბაზრობას, რომ გაასაღონ. რადგან ამ საქონლის გასაღება სახათაბალო საქმეა, ცოდნა და მოხერხება უნდა და სატრია-ლებელი თანხა სჭირია, შინათმრეწველნი ჩარჩებს უვარდებიან ხელში. ჩარჩი შინათმრეწველთ დამზადებულ საქონელს ართმევს, ხელად ჩაუთვლის ფულს და ზოგჯერ ჰესაც-კი აძლევს მომავალ საქონლისათვის. სამაგიეროდ შინათმრეწველნი ჩარჩისათვის ისევე მუშაობს, როგორც ქალაქის მუშა მექარხნისათვის. მხოლოდ სახელია განსხვავებული, — შინათმრეწველი ჰქვიათ, თვითონ არის თავის ბატონი და პატრონი; საქმით კი იმნაირივე ტყვეა, უჩარჩოდ ნაბიჯს ვერ გადასდგამს, მთელი ვაჭრობა ჩარჩების ხელშია; ჩარჩები ბეს აძლევენ ნამუშავერისათვის, ხშირად ხამი მასალაც-კი მოაქვსთ მრეწველთან. ვაი შენი ბრალი, თუ ჩარჩი გაარისხე; შენგან საქონელს აღარ იყიდის და შიმშილით სული უნდა აჟოგხდეს. რა თქმა უნდა მთელი მოგება ჩარჩისა რჩება, ხოლო შინათმრეწველის ხვედრი — მონური შრომა და სიღარიბეა.

ვაჭირვებულთა სოფლის შინათმრეწველი, მაგრამ არც

ქალაქის ხელოსანია უკეთეს დღეში. ესენი ყმებად უხდებიან დამზადებულ საქონლის მაღაზიების პატრონებს და მოიჯარადრებს. ზოგია, წალას ვერ შეჰკერავს, მაგრამ ქალაქის გამგეობისა ან საინტენდანტოსაგან ათას წყვილ წალის შეკერვას იჯარით იღებს, შეაქვს გირაო, ხოლო სამუშაოს ნამდვილ მეწაღეებს ურიგებს. თვითონ ჩხირსაც არ გადააბრუნებს, მოგებას კი ჯიბეში იჩხრიალებს და თანაც მეწაღეებთან ტრაბახობს; „მე თქვენი კეთილისმყოფელი ვარ, სამუშაოს გაძლევთ, მე რომ არ ვიყო, შიმშილით დაიხოცებოდითაო“. ხოლო ის მაღაზია, სადაც შეკერილი ფეხსაცმელი იყიდება, წალცბის შეკერვას კისრულობს; მაგრამ შესაკერ წაღებს ორ-სამ მეწაღეს აძლევს. ასეა ყველგან. ხელოსანი-პატრონი ყოველთვის ყმად უხდება თავისსავე ძმას ხელოსანს. სულ ცოტა ხნის წინად ისიც იმნაირივე მშრომელი იყო, წელში ოფხად მოხრილი სამუშაოს ჩაჰკირკიტებდა, ახლაც ახლოსაც კი ვერ მიეკარები. რაკი სხვისის ხელით ნარის გლეჯა ისწავლა, ცოტ-ცოტათი თავისივე ძმები-ხელოსნები მუშებად დაიყენა და მანუფაქტურა გახსნა და გაჩაღხა საქმე. დაუბრუნდეთ ჩვენს „მოხერხებულ ზეინკალს“, რომელმაც თავისი მანუფაქტურა გაიჩინა. საქმე კარგად წაუვიდა. გასუქდა, ღიბი გაუშვა, დიდკაცური ფერი დაედო, ყველა „ბატონს“ უძახის. ეკკლესიაში ხშირად დადის, ხატებს ფუთიან კელაპტრებს უნთებს და მადლობასა სწირავს, რომ ასე გამდიდრეს და სახლი ბარაქით გაუესეს. ამავე დროს მის მანუფაქტურაში მომუშავე მუშები გაჩენის დღეს იწყებულან; — დღესა და ღამეს ვასწორებთ და მაინც ნახევარჯერ მშივრები ვართო. ახლა დავხედოთ, რა დღეს დააყენებდა ჩვენის „გამოქნილ“ ზეინკლის მანუფაქტურა სხვა ზეინკლებს, რომელნიც თავისთვის მუშაობენ და საკუთარი სახელოსნოები აქვსთ. „გამოქნილ“ ზეინკლის მანუფაქტურაში, სიტყვაზე, ათი კაცი მუშაობს. ათისთვისვე საკმაოა ერთი სახელოსნო* ხოლო მარტოხელ ზეინკლებს თითოეულს საკუთარი სახელოსნო აქვსთ. ათი ზეინკალი ერთს სახელოსნოში მუშაობს, ხოლო ათ თავისუფალ ზეინ-

კალს ათი სახელოსნო უჭირავს. მაშასადამე, მანუფაქტურის პატრონს ათჯერ ნაკლები უჯდება სახელოსნოს ქირა, განათება და გათბობა. მაგრამ ეს კიდევ ცოტაა. ყოველ თავისუფალ ზეინკალს, რაც საზეინკლოში ხელსაწყო სჭირია, ყველა უკლებლივ უნდა ჰქონდეს, თუ კი უნდა, რომ მუშაობა და საქმის გაკეთება დაუბრკოლებლივ შეიძლოს. მაგრამ ერთი ნაწილი ხელსაწყოებისა მოცდენილი უდევს: თუ რასმე სქედავს, ქლიბი ისე გდია. ხოლო „გამოქნილი“ ზეინკალი თავის საზეინკლოში სულ სხვანაირად ატრიალებს საქმეს: ზოგს რომ შავად აკეთებინებს ბოქლომებს, სხვები საბოლოოდ ამთავრებენ; ასე რომ ხელსაწყო უსაქმურად თავის დღეში არ უყრია ასე რომ ხელსაწყოშიც ხეირსაც ხედავს, ვიდრე თავისუფალი ზეინკლები. ეს კიდევ რა არის! მარტახელი ზეინკალი, რომელიც ბოქლომებს აკეთებს, ჯერ ბოქლომის სხვა და სხვა ნაწილებს აკეთებს, მერე ერთმანეთს უნდა მიაკრას ეს ნაწილები და შემდეგ საბოლოოდ გაქლიბობს. ამ სახით, ჯერ რომ ერთ ხელსაწყოს აიღებს ხელში, მერე მეორეს უნდა მოჰკიდოს, შემდეგ—მესამეს და ბევრი დრო უნდა დაჰკარგოს ამ ხელსაწყოების ცვლაში. ხოლო თუ ხელში ერთი ხელსაწყო გიჭირავს და მისს ხმარებაში ხელი გაავარჯიშე, მთელი დღე კარგად და სწრაფად იმუშავებ. ხოლო თუ ხელსაწყოს ხშირად იცვლი, სანამ შეეჩვევოდე და მოიმარჯვებდე, ბევრი დრო გეკარგება. „გამოქნილი“ ზეინკალი კარგად ხედავს, თუ რამდენად უხერხულია ჯერ ერთის ხელსაწყოს ხმარება, მერე მეორეს აღება და ასე ამ გვარად დაუსრულებელი ცვლა ხელსაწყოებისა. ამიტომ თავის მანუფაქტურაში სულ სხვა წესი შემოაქვს მუშაობისა, თავისს მუშებს ეუბნება: „გეყოფათ სამკედლურიდან სახელოსნოში და სახელოსნოდან სამკედლურში ხეტიალი. სამმა სამკედლურში იმუშავეთ და ბოქლომის სხვა და ნხვა ნაწილები შავად გააკეთეთ, ხუთმა დაამთავრეთ და ორმა ერთიმეორეს შეურჩიეთ ეს ნაწილები“ ერთის სიტყვით, ჩვენს ზეინკალს თავის მანუფაქტურაში, შრომის განაწილება“

შემოაქვს. როცა სოფლის საზოგადოებაში „შრომის განაწილება“, ყველა ერთს რასმე საქონელს აკეთებს. ხოლო როცა მანუფაქტურაში ინაწილებენ შრომას, ყოველი მუშა მთელს საქონელს კი არ აკეთებს, არამედ მის რომელსამე ნაწილს. ერთი ბოქლომის ნაწილს სქედავს, მეორე ამთავრებს, მესამე სხვა და სხვანაწილებს ერთად უყრის თავს და სხ. მანუფაქტურული განაწილება შრომისათვის შრომას უფრო ნაყოფიერად ხდის, ვიდრე საზოგადოებრივი განაწილება შრომისა. ჯერ ერთი, თითოეული მუშა დროს არა ჰკარგავს ერთ ხელსაწყო-დან მეორე ხელსაწყოზე გადასვლაზე და მეორე, რაკი ნიადაგ ერთი ხელსაწყო უჭირავს ხელში, მუშა ეჩვენება ამ ხელსაწყოს და უფრო მარჯვედ მუშაობს, ვიდრე ხელსაწყოების ხშირად გამოცვლის დროს. და აი სწორედ ამ შრომის მანუფაქტურულ განაწილების ხეირს ვერა ხედვენ თავისუფალი ზეინკლები და ამიტომ მათი შრომა მანუფაქტურულ შრომასთან შედარებით ნაკლებ ნაყოფიერია. ათი თავისუფალი ზეინკალი, როცა ცალ-ცალკე მუშაობს, დღეში თითო კაცი ხუთ ბოქლომს გააკეთებს ანუ ათივე — 50 ბოქლომს, ხოლო სამანუფაქტურო ზეინკლების დღეში პატრონს გაუკეთებენ 60 ანუ 70 ბოქლომს. ამნაირად ჩვენა ვხედავთ, რომ მანუფაქტურის პატრონი უფრო მოგებულა, ვიდრე თავისუფალი ზეინკალი. ერთად თავმოყრილ ათ მუშაზე მანუფაქტურაში ნაკლები ეხარჯება, ვიდრე ათს ზეინკალს ცალ-ცალკე ეხარჯებათ თავიანთ თავზე, იარაღსა და სახელოსნოსათვის; მოგებაც მეტი რჩება; მასალას ნარდად ყიდულობს და ამიტომ უფრო იაფად აძლევენ. გაყიდვის დროსაც შეუძლია დაიკადოს, სანამ საქონლის ფასი აიწევდეს, ამიტომ რომ სათადარიგო თანხა აქვს. ერთის სიტყვით, წვირლ ხელოსანთან შედარებით ყოველთვის მოგებულა. სიტყვაზე, მემანუფაქტურეს ბაზარში თავისი საქონელი გამოაქვს, თავისუფალს ხელოსანს — ზავისი; საქონელი ორსავე ერთნაირი აქვს, მაგრამ ამ საქონლების ღირებულება-კი სხვა და სხვა ნაირია: მემანუფაქტურესთან მუშა დღეში 7 ბოქლომს

აკეთებდა. ხოლო თავისუფალმა ზეინკალმა კი დღეში მხოლოდ 5 ბოქლომი გააკეთა. რა თქმა უნდა, მემანუფაქტურეს შეუძლია უფრო იაფად გაჰყიდოს თავისი ბოქლომი, ვიდრე თავისუფალ ზეინკალს. მემანუფაქტურესა და თავისუფალ ზეინკალს შორის შეცილება (კონკურენცია) გაიბართება და ეს შეცილება ბოქლომების ფასს დასცემს (7 ბოქლომი—1 დღის შრომა). და თუმცა თავისუფალი ზეინკალი დღეში 5 ბოქლომს აკეთებს, მაგრამ იმავე ფასად უნდა გაჰყიდოს, რა ფასადაც მემანუფაქტურე ჰყიდის, თორემ თავისუფალ ზეინკლისაგან ბოქლომს არავინ იყიდის. რა თქმა უნდა, ბოლოსა და ბოლოს, უნდა გაკოტორდეს და თავისუფალ მუშაობაზე ხელი აიღოს. მემანუფაქტურე ყოველ ამ უპირატესობით სარგებლობს, კრიჭაში უდგას წვრილ ხელოსანს და ართმევს საწარმოვო იარაღს და აიძულებს თავისუფალ ხელოსნობაზე ხელი აიღოს და სხვის მოჯამაგირედ გადაიქცეს. მაგრამ მემანუფაქტურენი ეცილებიან არა მარტო წვრილ ხელოსნებს, არამედ ერთიმეორესაც. რაც უფრო მსხვილია მანუფაქტურა, წვრილ მანუფაქტურასთან შედარებით მეტს ხეირსა ხედავს, საწარმოვო იარაღზე ნაკლები ეხარჯება და შრომასაც უფრო ვრცლად ანაწილებს. მაშასადამე, მანუფაქტურა რაც უფრო მსხვილია, მით უფრო ნაყოფიერია მისი წარმოება და მით უფრო იაფად შეუძლია გაჰყიდოს საქონელი. მსხვილ მანუფაქტურასა და წვრილ მანუფაქტურას შორის შეცილება ნიადაგ არის და მსხვილი მანუფაქტურა სპობს წვრილ მანუფაქტურას ისე, როგორც წვრილი მანუფაქტურა წვრილ ხელოსნურ წარმოებასა სპობს. მანუფაქტურათა კონკურენცია იმაში გამოიხატება, რომ ყოველი მათგანი ცდილობს ბაზარი თავის საქონლით გაავსოს. ამისთვის სცდილობს თავისი საქონელი სხვისაზე იაფად გაჰყიდოს, ხოლო იაფად მხოლოდ მაშინ შეუძლია გაჰყიდოს საქონელი, როცა მის გაკეთებაზე ადამიანის შრომა ნაკლებ ექნება დახარჯული. და აი მემანუფაქ-

ტურე სცდილობს უფრო და უფრო გააუმჯობესოს წარმოება, გაადვილოს ადამიანის შრომა.

ჩნდება მანქანები. საცა მანქანა ჩნდება, იქ ხელოსნობა ქრება. მანქანა თავისით და ჩქარა აკეთებს საქონელს; ისე კი ამავე საქონლის გაკეთებას მეტად გავარჯიშებული და მცოდნე ხელოსანი უნდა. თუ გვინდა კარგი ფეიქარი გავხდეთ, ჯერ კარგახანს უნდა ვისწავლოთ ეს ხელობა, ამიტომ ფეიქრის შრომა უფრო მეტი ღირს, ვიდრე შრომა, სიტყვაზე, მიწის მთხრელისა, რომელსაც ცოდნა არავითარი სჭირია. კაპიტალისტმა, რომელსაც სურს საქსოვი მანუფაქტურა გახსნას, უნდა მოინახოს ისეთი ხელოსანი-ფეიქრები, რომელთაც საწარმავო იარაღი არა აქვსთ და ქირით ამუშავოს თავის მანუფაქტურაში თავის სასარგებლოდ. ფეიქრის ხელფასი, რაღა თქმა უნდა, უბრალო მუშის ხელფასზე მეტი იქნება. მაგრამ, აჰა, გვმოიგონეს საქსოვი მანქანა, ორთქლით სატრიალებელი, რომელიც ფეიქარზე უფრო ჩქარა და უფრო სუფთააა ქსოვს. მემანუფაქტურეს, რომელმაც ეს ორთქლით სატრიალებელი მანქანა შემოიღო, არა სჭირია ფეიქრის სიმარჯვე და იმის მაგივრად უბრალო მუშას ქირაობს, ამიტომ რომ ორთქლის მანქანის ყურის გდებას დიდი არაფერი ცოდნა უნდა, ხოლო უბრალო მუშას ქირა ცოტა უნდა, ვიდრე ხელოსანს. ამ სახით, რაკი მანქანამ ხელოსნის სიმარჯვე მეტ ბარგად გახადა, კაპიტალისტს ეს ხელოსანი აღარ სჭირია და იმის მაგივრად უბრალო მუშას ქირაობს. გაჩნდა ფაბრიკა. ამ ფაბრიკაში ყოველ სამუშაოს, რომელსაც ხელოსნის სიმარჯვე და ცოდნა სჭირია, მანქანა აკეთებს და ამ მანქანას უძღვება უბრალო მუშა, რომელსაც ცოდნა არავითარი სჭირია. საფაბრიკო წარმოების დროს შრომა უფრო ნაყოფიერია, ვიდრე სხვა ყოველგვარ წარმოების დროს. რომელსამე მჭედელ-ხელოსანს, სიტყვაზე, დღეში შეუძლია გააკეთოს 600 ლურსმანი, ხოლო უბრალო მუშას ქარხანაში შეუძლია დღეში რამდენიმე ათასი გააკეთოს. რა თქმა უნდა, მანქანით გაკეთებული ლურსმანი გაცილებით ნაკლებად ეღ

რება მქედელ-ხელოსნისაგან, გაკეთებულზე. საზოგადოდ ფაბრიკა სკობს წვრილ წარმოებას და მანუფაქტურას და თავის კარებს უღებს უბრალო მუშებს, სკობს სახელოსნო წარმოების საჭიროებას. ხელოსნები კი ან სწყდებიან თან და თან შიმშილისა და სხვა გაჭირებისაგან, ან ფაბრიკის მუშებად, მეფაბრიკის „მუშა ხელად“ იქცევიან.

მოკლედ მოვჭრათ ის, რაც ამ თავში ვილაპარაკეთ იმის შესახებ, თუ როგორ გადაიქცევა ხოლმე მწარმოებელი-მხენელმთესველი და მწარმოებელი-ხელოსანი კაპიტალისტის „მუშა-ხელად“. ძველ დროში საზოგადოებაში სამხედრო საჭიროებამ (მტრისგან თავის დაცვა და თავდასხმა) დაჰბადა მთავრობა და ეს მთავრობა ხელში იგდო იმან, ვინც საზოგადოების წევრთა შორის უფრო ღონიერი და გულადი იყო და საზოგადოების წინამძღვრად გახდა. ასეთი წინამძღვრები ცოტ ცოტათი იმორჩილებენ იმ საზოგადოებებს, რომელთაგან თვითონ ისინი გამოვიდნენ და მათს ბრძანებლებად ხდებიან. ესენი მუშაობაზე ხელს იღებენ, რაზემელებთან ერთად იმ ხარკით სცხოვრობენ, რომელსაც თავიანთ ხელქვეითებს ახდევინებენ; იმათივეა ნადავლი, რასაც სხვა საზოგადოებებს წაართმევენ. საზოგადოებათა შორის გამუდმებულ ომებს ის მოსდევს, რომ უფრო ძლიერ საზოგადოებათა წინამძღვარი უფრო სუსტ საზოგადოებებს იმორჩილებს და თავის მოხარკედ და ხდის. შემდეგში, ეს უფრო ძლიერი წინამძღვრები, რომელთაც სუსტი საზოგადოებები დაიმორჩილეს, ერთმანეთთან ასტეხენ ბრძოლას, სანამ ბოლოსა და ბოლოს, განსაზღვრულ ადგილას ერთი მათგანი დანარჩენ წინამძღვრებს მათ საზოგადოებებითურთ არ დაიპყრობს. ჩნდება სამეფო, თავში უდგას სახელმწიფოს გაძლიერებული წინამძღვარი ანუ მთავარი, მეფენი და მთავრები მთელს სოფლებს ურიგებდნენ თავიანთ რაზმელებს-თავადებს. თავადები სოფელს ართმევდნენ შემოსავალს, მაგრამ მიწა საზოგადოების საკუთრებად რჩებოდა და თავადები მიწის მფლობელობის საქმეში არ ერე-

ვოდნენ და როცა ხალხს ისე გაუმწარეს სიცოცხლე, რომ ერთს ალაგას არ ედგომილებოდა და სხვაგან დაიწყო გადახვეწა, მეფემ ისეთი ბრძანება გამოსცა, რომ გლეხს უფლება არა ჰქონდა მიწიდან აყრილიყო და სხვაგან წასულიყო. მემამულენი გლეხების მესაკუთრენი გახდნენ, ხოლო მიწა საქმით საზოგადოების საკუთრებად დარჩა. მაგრამ მერე, როცა გლეხი ბატონყმობისაგან განთავისუფლდა, მემამულეებს გლეხები ჩამოართვეს და იმის მაგივრად იმ მიწების მესაკუთრეთ აღიარეს, რა მიწებიც უხსოვარ დროიდანვე გლეხების ხელში იყო. გინდ მგელს შეუქამივარ და გინდ მგლის ფერსა ძაღლსაო, სწორედ ისე მოხდა. ამიტომ რომ გლეხები ვითომ გაანთავისუფლეს, მაგრამ მიწა კი საკმაოდ არ მიუზომეს. ასეთ გლეხებს ანუ მიწები უნდა აეღოთ იჯარით მემამულეთაგან ან იმავე მემამულეებს მოჯამაგირედ დასდგომოდნენ. მემამულე, როგორც ძველს დროში, გლეხს კისერზე აზის და მისს სისხლსა სწოვს. ამ ნაირად, მწარმოებელი გლეხები, უმიწაწყლოდ დარჩენილი „მუშა ხელად“ გადაიქცა. მწარმოებელი-ხელოსნები ქალაქებში არიან. ვინც უფრო კვიანი და გამოქნილია, სუსტებს ყოველთვის სჯობნის. სუსტები ბოლო-სა და ბოლოს საწარმოვო იარაღსა ჰკარგავენ და უფრო ღონიერებს ქირის მუშად უდგებიან. ჩნდება მანუფაქტურა. რაკი ერთი გაჩნდა, შეცილებით სულსა ხდის წვრილ მწარმოებლებს და შეუჩერებლივ იქითკენ მოსწრაფვის, რომ ხელში ჩაიგდოს მთელი ხელოსნური წარმოება. მანუფაქტურებათა შეცილება სკდილობს გააფართოვოს წარმოება და გაიფოს საქონელი, ამას მოსდევს მანქანებისა და საფაბრიკო წარმოების გაჩენა, რომლის დროსაც ადამიანის სიმარჯვე საჭირო არ არის, არ არის საჭირო ხელოსანიცა, მის საქმეს ადვილად ასრულებს უბრალო მუშაცა. ფაბრიკა შეცილებით ჰკლავს მანუფაქტურასა და წვრილს ხელოსნობას, ხოლო თვით ხელოსანს, რომელსაც დაკარგული აქვს საწარმოვო იარაღი, უბრალო მუშად, მანქანის „მუშა ხელად“ აქცევს.

საზოგადოებრივ ცხოვრების განთიადისათანავე შრომის განაწილება ადამიანებს ორ დიდ ნაწილად ჰყოფს—მწარმოებელ მიწადმოქმედებად და მწარმოებელ-ხელოსნებად. მთელის საუკუნოებით ყოველი ნაწილი ასრულებს მისთვის მიზომილ ნაწილს ზოგად კაცობრიულ შრომისას. მწარმოებელი-მხენელ-მთესველი ათას წვალებას და გაქირვებას ითმენს მემამულისაგან, ხოლო მწარმოებელი-ხელოსანი მანუფაქტურასა და ფაბრიკაში, და ბოლოს ორივე მწარმოებელი, ორივე შრომის იარაღს მოკლებული, ისევ ერთმანეთს ხვდება ფაბრიკის მანქანასთან. მაგრამ მათ შორის განსხვავება არაფერია: ორივე „მუშა ხელია“. პირველყოფილ დროში ველურებმა არ იცოდნენ, რა არის შრომის განაწილება და ამიტომ არ ჰქონდათ ის ცოდნა და ის გონებრივი განვითარება, რომელიც შემდეგში შეიძინა მიწის მუშამ და ხელოსანმა და როდესაც მიწის მუშამ და ხელოსანმა, ამდენის ტანჯვა-ჯახირის შემდეგ, ფაბრიკაში ამოჰყვეს თავი, საწარმოო იარაღთან ერთად დაჰკარგეს ის ცოდნა და ის გონებრივი განვითარება, რომელსაც მათგან თხოულობდა წარმოება. ცოდნისა და გონების ადგილი მანქანამ დაიკავა, კაცს ჰკუთნა და თავიანობას არაფერია სთხოვს: ადამიანის-მწარმოებელი კაპიტალისტისათვის „მუშა ხელად“ არის გადაქცეული; მაშასადამე, მწარმოებელი ათავეს იმით, რითაც დაიწყო,—უნდა გადაიქცეს ველურად ყველაფერი კაპიტალისტის ნებაზე რომ იყოს, ეს ასეც მოხდებოდა. მაგრამ, კაცობრიობის საბედნიეროდ, ყველაფერი კაპიტალისტის ნებაზე როდია დამოკიდებული: ძალიან გულმოდგინობენ კაპიტალისტები, მაგრამ მათთვის სანატრელი წესწყობილება საესებით არსადაა გამეფებული. ყველგან ფაბრიკის გვერდით მანუფაქტურასაც შეხვდებით და წვრილ ხელოსნობასაც. ჯერ კიდევ საესებით არ გაუშლია ფრთა კონკურენციას და წვრილი მწარმოებელიც მედგრად ებრძვის კაპიტალისტის მტაცებლურ სურვილებს მწარმოებელს უმძიმს გამოეთხოვოს თავისუფლებას, ადამიანობაზე ხელი აიღოს და გადაიქცეს „მუშა ხელად“. კიდევ

ამიტომ ვხედავთ. რომ გლეხი ჩასცივებია ერთ მტკაველ მიწას და ცოცხალის თავით თავს არ ანებებს, ოღონდ კი დამოუკიდებელი იყოს, ბატონი და მბრძანებელი არავინა ჰყავდეს. მიუხედავად ამისა, გლეხს მიწა-წყალი ხელიდან ეცლება საშინელის სისწრაფით. ჯერ ახლაც არის რუსეთის იმპერიაში შვიდ მილიონზე მეტი უმიწა-წყლო გლეხი და თუ მალე არ გამოიცვალა საადგილ-მამულო წესწყობილება, უმიწა-წყლო გლეხთა რიცხვი უფრო იმატებს კაპიტალისტთა გასახარებლად, რომელნიც სულ იმას სტირიან — „მუშა ხელი“ სამყოფი არ არისო.

ახლა დავხედოთ, რას უშვრებიან კაპიტალისტები ამ „მუშა ხელებს“, რომელნიც მათ ხელში უვარდებათ, დავხედოთ, მათის შემწეობით როგორ ისქელებენ ჯიბეს კაპიტალისტები, რომელთა გაძღომას არაფერი ეშველა.

მეექვსე თავი.

ზედ-მეტი ღირებულება.

ყოველი კაპიტალისტი, რომელმაც ამა თუ იმ საქმეში ფული ჩასდო, რა თქმა უნდა, მოგებასა სცთილობს. მოგების იმედი რომ არ ჰქონდესთ კაპიტალისტებს, ისე საქმეს არავინ მოჰკიდებს ხელს. და რადგან ჩვენა ვხედავთ, რომ კაპიტალისტური საქმეები დღით-დღე იზრდება, უეჭველია, კაპიტალი მოგებას იძლევა და კაპიტალისტიც ამ მოგებაზედ ოცნებობს. ახლა ის ვიკითხოთ, კაპიტალი როგორ იძლევა მოგებას? ხალხში გავრცელებულია ის ხმა, რომ მოგება სყიდვა-გაყიდვის შვილიაო: ვაჭარი იაფად იყიდის საქონელს და ძვირად კი ჰყიდისო, ე. ი. ბაზარზე კაპიტალი მოგებას გაცვლა-გამოცვლის გამო იძლევაო. გამოვარკვიოთ, ეს აზრი მართალია თუ არა. მეფობრიკემ, სიტყვაზე, უნდა იყიდოს ორთქლით საქსოვი მანქანა; ბაზარზე გამოაქვს ჩითეული, რომელშიაც 500

დღის შრომა და რომლის ნამდვილი ღირებულება, სიტყვაზე, 500 მანეთია. ბაზარზე ეს საქონელი მხოლოდ იმიტომ, რომ მეფაბრიკემ გასასყიდად გამოიტანა, ახალის ღირებულების ხომ არ გახდება? რა თქმა უნდა, არა. მეფაბრიკის საქონლის ღირებულება იყო 500 მანეთი, ხოლო მყიდველის ფულის ღირებულება 500 მანეთი. როცა ერთი-მეორეს გაუცვალეს ფული და საქონელი, ბაზარზე წინანდებურად 1000 მანეთის ღირებულება დარჩა და ერთის დრამის ოდენაც არ მოჰმატებია ამ ღირებულებას. მაშ საიდან რა მოიგო მეფაბრიკემ? ახლათ ის წარმოვიდგინოთ, რომ ყოველი მეფაბრიკე თავის საქონელს, რო ღირს, იმაზე მეტად ჰყიდის. ჩვენი მეფაბრიკე თავის ჩითს 500 მანეთად კი არა, 600 მანეთად ჰყიდის. როცა მორიდდებიან, ბაზარზე ახალს ღირებულებას მაინც ვეღარ გააჩენენ. სულ ღირებულება იყო 1100 მანეთისა, (500 მანეთის საქონელი მეფაბრიკისა, 600 მანეთი ფული მყიდველისა), და ამდენივე დარჩა. მხოლოდ ახლა მეფაბრიკეს 600 მანეთის ღირებულება აქვს, ხოლო მყიდველს 500 მანეთისა. ღირებულება იმდენივე დარჩა, რამდენიც იყო, მხოლოდ მეფაბრიკემ 100 მანეთის მეტი ღირებულება აიღო. შეიძლება ეს 100 მანეთი იყოს მეფაბრიკის მოგება? სრულიადაც არა. თუ ყოველი მეფაბრიკე თავის საქონელს მის ღირებულებაზე მეტად გაჰყიდის, ბოლოს და ბოლოს მათგანი არაფერ არას მოიგებს. ჩვენმა მეფაბრიკემ 500 მანეთის ღირებულების ჩითებში 600 მანეთი აიღო; უნდა იყიდოს საქსოვი მანქანა, რომელიც 500 მანეთად ღირს. მაგრამ საქსოვ მანქანის მეფაბრიკესაც უნდა ღირებულებაზე მეტი აიღოს, ე. ი. 500-ს მაგიერ 600 მანეთი. ჩვენმა ჩითეულობის ბეფაბრიკემ, რომელმაც ჩითის გაყიდვაში 100 მანეთი მოიგო, ახლა იგივე მოგება მანქანის ყიდვის დროს უნდა დაადოს, თორემ უმანქანობა არ შეუძლია. ამ ნაირად, ჩვენა ვხედავთ, რომ გაცვლით ახალი ღირებულება არა ჩნდება და რომ კაპიტალს გაცვლა კი არ მოაგებინებს ხოლმე. მაგრამ მეფაბრიკემ თავისი საქონ-

ნელი მაინც უნდა გაჰყიდოს და, სადაც იქნება, უნდა მოიგოს. უამისოდ საქმეშიაც არ ჩაემბებოდა, მართალია, მეფაბრიკე თავის საქონლის გაყიდვის დროს მოგებას ხედავს, მაგრამ გაყიდვისაგან (გაცვლისაგან) კი არა, მაშასადამე, მოგება მეფაბრიკემ გაყიდვამდე ანუ გაცვლამდე უნდა ნახოს სადმე. მაგრამ რადგან ზედმეტი ღირებულება (მოგება) ციდან არ დაეყრება კაპიტალისტს თავზე, ის და დაგვრჩენია ვიფიქროთ, რომ კაპიტალი იგებს თვით საქონლის წარმოების დროს. საქონელს აწარმოებს „მუშა ხელი“, მაშასადამე მხოლოდ ეს უბედური ხელებია, რომ საქონელს აწარმოებენ და კაპიტალისტს მოგებას აძლევენ. მოდი ვნახოთ, როგორა ხდება ეს ამბავი.

კაპიტალისტს უნდა საქსოვი ფაბრიკა გააშენოს. ააშენა სახლი, იყიდა მანქანები, გამოიწერა ბამბა. მაგრამ „მუშა ხელიც“ საჭიროა. უამისოდ, რაც უნდა მანქანები ჰქონდეს, ოხრად დაურჩება ყველაფერი. ჩვენ ვიცით, რომ „მუშა ხელის“ შოვნა ბაზარზე შეიძლება სხვა საქონელთან ერთად. კაპიტალისტიც იქითკენ მიემართება. ჰქირაობს მუშა ხელს. რას ნიშნავს ეს? ეს იმას ნიშნავს, რომ მუშებისაგან მათს სამუშაო ძალას ჰქირაობს რამდენისამე ხნის ვადით: ერთის დღით, ერთის თვით და სხ. მერე რამდენს აძლევს ამაში? რადგან სამუშაო ძალა ბაზარზე იყიდება და ისიც საქონელია, ღირებულება ამ სამუშაო ძალისა, როგორც ყველა სხვა საქონლის ღირებულება, განიზომება შრომის იმ რაოდენობით, რომელიც საჭიროა ამ საქონლის შესაქმნელად. სამუშაო ძალა საქონელია, მხოლოდ სხვა საქონელს კაცის ხელი ჰქმნის, ეს კი თვით ადამიანის სხეულში ჩნდება. ამ სამუშაო ძალის შესაქმნელად საჭიროა ადამიანმა სჭამოს, სვას, ტანთ ჩაიცვას და ბინა ჰქონდეს; ხოლო ყოველ ამისათვის საჭიროა შრომა. მაშასადამე სამუშაო ძალის ღირებულება განიზომება იმ შრომის რაოდენობით, რომელიც მუშის ცხოვრების საშუალების მოსაპოვებლად არის საჭირო, მაგრამ მუშა მომაკვდავია, ხო-

ლო სამუშაო ძალა ნიადაგ საჭიროა. მუშა რა წამს მოკვდება, მისი სამუშაო ძალაც ჰქრება და კაპიტალისტი უმუშახელოდ დარჩება. ამიტომ საჭიროა მუშას მოადგილე ჰყავდეს, რომ კაპიტალისტს სამუშაო ძალა არ დააკლდეს. ამიტომ სამუშაო ძალის ღირებულება განიზომება იმ შრომის რაოდენობით, რომელიც საჭიროა მუშისა და მის ცოლშვილის ცხოვრებისათვის საშუალებების მოსაპოვებლად. ამ ღირებულებას მუშა იღებს სამუშაო ქირის სახით. ამ გვარად, კაპიტალისტმა, ანუ მომავალმა მეფაბრიკემ მუშებს უნდა მისცეს მათი სამუშაო ძალის ღირებულება. ამის მაგივრად რას იღებს კაპიტალისტი მუშებისაგან? ბაზარზე მუშა ხელის ხროვას თავს რომ მოუყრის კაპიტალისტი, წამოიყვანს ფაბრიკაში და სამუშაოზე დააყენებს. მუშა ხელი დაიწყებს ჩითის ქსოვას. მეფაბრიკემ მუშას უნდა მისცეს მისის სამუშაო ძალის ღირებულება გადაჭრილ დროსთვის, ხოლო თვითონ დებულობს მუშის შრომას იმავე დროის განმავლობაში. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ შრომის განაწილება შრომას უფრო ნაყოფიერად ხდის ე. ი. ყოველი მწარმოებელი, მაგ., ერთს დღეში უფრო მეტს ნაყოფს აკეთებს, ვიდრე მას ერთს დღეს დასჭირდება თავის შენახავად. სხვა სიტყვით რომ ვსთქვათ, მუშა მეტს ღირებულებასა ჰქმნის, ვიდრე მისი ძალა ღირს ამ ერთ დღეში. თუ საჭმლისა, ტანისამოსისა და სხვა საჭიროებისათვის მუშამ დღეში 6 საათი უნდა იმუშავოს, ამ 6 საათის შრომას აუცილებელი შრომა ჰქვია. დღეში 6 საათის მუშაობა ესაჭიროება მუშას, რომ თავი ირჩინოს, რომ თავის სამუშაო ძალის ღირებულება შეჰქმნას. ხოლო თუ დღეში 6 საათზე ზევით მუშაობს, ეს ექვს საათზე მეტი შრომა მისი დამატებით შრომა იქნება. ამ სახით, სამუშაო დღეში შედის შრომა აუცილებელი (სამუშაო ძალის ღირებულება) და შრომა დამატებითი.

ჩვენი ჩითეულის მეფაბრიკე მუშებს ქირაობს და უნდა მისცეს სამუშაო ძალის ღირებულება ყოველ დღისა, ე. ი. ყოველ დღე მხოლოდ აუცილებელ სამუშაო შრომისათვის

(6 საათის). მუშამ რომ ყოველ დღე მხოლოდ 6 საათი იმუშაოს, იწრომებს იმდენს, რამდენიც ღირს მისი შენახვა და კაპიტალისტი მოგებას ვერაფერს ნახავდა ის კი მუშებს დღეში 12 საათს აჟუშავებს. ამ ნაირად, მუშებისაგან ყოველ-დღე ღებულობს ზედმეტს ექვსი საათის შრომისას, ე. ი. ექვსი საათის დამატებითს შრომას, რისთვისაც ხელფასს არ აძლევს. მუშები ყოველ-დღე შრომის პირველ ექვს საათში (აუცილებელი შრომა) თავისის სამუშაო ძალის ღირებულებას ღებულობენ (იმას, რასაც კაპიტალისტისაგან სამუშაო ქირის სახით ღებულობენ); ხოლო დანარჩენ ექვს საათს ზედ მეტ მუშაობას ასრულებენ, რისთვისაც მეფაბრიკე არაფერს იძლევა. აი ეს დამატებითი ღირებულება კაპიტალისტის მოგებაა. მაგალითით დავასურათოთ ჩვენი ნათქვამი. მეფაბრიკე მუშებს დღეში ათ შაურს აძლევს. ყოველ მუშას შეუძლია დღეში მოქსოვს ათი ადლი ჩითი, ყოველი ადლი იყიდება თითო აბაჯად. ვსთქვათ, საჩითე მასალა ყოველ ადლისათვის ღირს შაურად და ხარჯიც მანქანებისა, შენობებისა და სხ. თითო შაურია, ასე რომ ყოველი ადლი ჩითი მეფაბრიკეს ორი შაური უჯდება. მუშამ მუშაობა დაიწყო და ნახევარ დღეს იმუშავა, ამ დროის განმავლობაში 5 ადლი ჩითი მოქსოვა, ვიკითხოთ, რა ღირებულება შეჰქმნა მუშამ? 5 ადლი ჩითი, ადლი რომ თითო აბაჯათ ჩავაგდოთ, ეღირება მანეთი. მეფაბრიკეს მასალა უჯდება თითო ადლისა—ორი შაური, 5 ადლისა—ათი შაური. მაშასადამე, მუშამ ნახევარ დღეში შეჰქმნა ათის შაურის წმინდა ღირებულება. ეს სწორეთ იმდენია, რამდენსაც კაპიტალისტი აძლევს მთელს დღეში მის სამუშაო ძალისათვის. მუშამ ექვსი საათი რომ იმუშავა, ეს მისთვის—აუცილებელი შრომაა. ათის შაურის ღირებულება, იმან რომ შეჰქმნა, მისთვის—აუცილებელი ღირებულებაა. მუშას რომ ამ ექვსის საათის შემდეგ მუშაობა აეკვეთნა, მეფაბრიკე მოგებას ვერავითარს ნახავდა. დახარჯა ერთი მანეთი (ათი შაური მუშას მისცა, ათი შაური—ხუთი

ადლის მასალას) და მიიღებდა ერთს მანეთს, მაგრამ მუშა კიდევ 6 საათს მუშაობს,—ეს მისი დამატებითი შრომაა და კიდევ 5 ადლ ჩითსა ქსოვს. ახლა რა ღირებულება შექმნა? მოქსოვა კიდევ სუთი ადლი ჩითი, რომელიც ადლი ღირს აბაზად—ანუ სულ ერთ მანეთად. გამოვაკლოთ მასალის ათი შაური, დარჩება წმინდა ათი შაური. მუშამ თავისის დამატებითის შრომით შექმნა დამატებითი ღირებულება ათის შაურისა, რომელიც პირდაპირ მეფაბრიკეს ჯიბეში ჩადის. აი ეს არის მოგება. ამ სახით, ჩვენი მეფაბრიკე ყოველ მუშისაგან ღებულობს დღეში ათის შაურის დამატებითს ღირებულებას, ანუ მოგებას. ახლა ჩვენთვის ადვილი გასაგებია, თუ მაგრე რად წუწუნებენ მეფაბრიკენი—„მუშა ხელი“ ცოტათი მუშები მათ სჭირდებათ, რომ მეტი დამატებითი ღირებულება წაჰგლიჯონ. ამ დამატებითის ღირებულების რაოდენობა დამოკიდებულია: პირველად, კაპიტალისტისათვის მომუშავეთა რიცხვზე; მეორედ იმაზე, თუ რამდენად ხანგრძლივია სამუშაო დღე და მესამედ—რამდენად ნაყოფიერია შრომა. რამდენიც მეტი კაცი მუშაობს კაპიტალისტთან, იმდენად მეტს დამატებითს ღირებულებას ღებულობს, იმდენად მეტს იგებს. რამდენად უფრო გრძელია სამუშაო დღე, იმდენად მეტია დამატებითი შრომა, იმდენად უფრო მეტს დამატებითს ღირებულებას იღებს კაპიტალისტი. თუ ჩვენმა კაპიტალისტმა მოახერხა როგორმე და მუშები 12 საათის მაგიერ დღეში 18 საათი ამუშავა, ყოველი მუშა დღეში 15 ადლ ჩითს მოქსოვს და მოანდომებს 6 საათის მაგიერ 12 საათს დამატებითს შრომას და მეფაბრიკესაც ააღებინებს ათის შაურის კი. არა, მთელის მანეთის დამატებითს ღირებულებას. რაც უფრო ნაყოფიერია მუშის შრომა, მით უფრო ნაკლებს იმუშავენს თავის თავზე, ე. ი. მით უფრო ნაკლებია აუცლებელი შრომა, და მით უფრო მეტს იშრომებს კაპიტალისტისათვის, ე. ი. მით უფრო მეტი იქმნება დამატებითი შრომა და შექმნა დამატებითის ღირებულებისა. ჩვენს მეფაბრიკესთან მუშა დღეში

დებულობს, ათს შაურს და ქსოვს ათს ადლს ჩითს; მაშასადამე, ყოველ ადლზე იღებს ერთს შაურს. მეფაბრიკე ერთს ადლს ჩითს ყიდის აბაზად. აქედან ორი შაური მასალის ფასია. მეფაბრიკისა და მუშის წილად ორი შაური რჩება. შაურს იღებს მუშა (სამუშაო ქირა ერთის ადლისა), ხოლო შაურს — კაპიტალისტი (მისი მოგება). ე. ი. წმინდა ღირებულება საქონლისა (უმასალოდ) შესდგება სამუშაო ქირის და კაპიტალისტის მოგებისაგან. აქედან ის უნდა დავსკვნათ, რომ რამდენად უფრო დიდია სამუშაო ქირა, იმდენად ნაკლებია მოგება და წინაუკმო. თუ მუშის ქირამ დღეში სამაბაზნახევრამდე აიწია, კაპიტალისტის მოგება ექვს შაურზე ჩამოვა; ჩითის თითოეულ ადლის წმინდა ღირებულებიდან მუშა აიღებდა 7 კაპიკს, ხოლო კაპიტალისტი — 3 კაპიკს.

აქედან ისა სჩანს, რომ კაპიტალისტსა და მუშის შრომის მუდმივი ბრძოლაა. კაპიტალისტი იმის ცდაშია გააგრძელოს სამუშაო დღე და შეამციროს სამუშაო ქირა, ხოლო მუშა ცდილობს შეამციროს სამუშაო დღე და გაადიდოს ქირა.

შემდეგში ჩვენ დავინახავთ თუ რა ხეირი აქვს კაპიტალისტს ამ ბრძოლის დროს და როგორ იჩაგრება მუშა, დავინახავთ, თუ როგორა ჰყავს ხელში დაჭერილი კაპიტალისტს ხელ-ფეხ-შეკრული მუშა. ეს-ეს იყო ვსთქვით, რომ თუ სამუშაო ქირამ მოიმატა, მეფაბრიკის მოგებაც ამდენზედვე შემცირდება. მაგრამ შეიძლება დანაკარგი იმით აინახლუროს, რომ საქონელს ფასს აუწევს, მაგალითად, ერთს ადლ ჩითს აბაზის მაგივრად 22 კაპიკად გაჰყიდის? კაპიტალისტს სულ თავის ქეიფზე სიარული არ შეუძლია. თუ თავისს ჩითს ფასი აუწია, სხვა მეფაბრიკენი შეეცილებიან. სხვები ადლ ჩითს აბაზად გაჰყიდიან და ჩვენს მეფაბრიკე უმუშტროდ დარჩება. მეფაბრიკე იმ მოგებას უნდა დასჯერდეს, რაც რჩება მის წილად საქონლის წმინდა ღირებულებისაგან, სამუშაო ქირისა და სხვა ხარჯების გამოკლების შემდეგ. ახლა ჩვენა ვხედავთ, რომ მოგებას მეფაბრიკე თავის საქონლის გაყიდვის დროს კი

არა ხედავს, მოგება რჩება გაყიდვამდე, ბაზარს გარეშე, მოგებასა ჰქმნის მუშის დამატებითი შრომა, **დამატებითის ღირებულების** სახით. მაგრამ მხოლოდ საქონლის გაყიდვის დროს ჩნდება კაპიტალისტის მოგება, მხოლოდ მაშინ ჩნდება, რომ მეფაბრიკე თავის საქონლის სახით ჰყიდის მუშების შრომას, რომელიც დახარჯულია განსაზღვრულ ხნის განმავლობაში, ხოლო მუშებს მისცა მათის შრომის მთელი ქირა კი არა, არამედ იმ შრომისათვის, რაც აუცილებელი იყო მათის არსებობისათვის, ე. ი. სამუშაო ძალის ღირებულება.

ჩვენ მიერ განხილული ანბავი იმისა, თუ საიდან წარმოსდგა დამატებითი ღირებულება, აშკარად და ნათლად გვიჩვენებს, თუ როგორ იყვლიფება მუშა კაპიტალისტისაგან. მართლაც და ამაზე ცხადი და ნათელი რაღა უნდა იყოს! ერთის მხრით ვხედავთ მუშას, რომელსაც ხელების მეტი არაფერი გააჩნია, მეორეს მხრით კაპიტალისტს, რომელსაც ხელში ჩაუჭდია ყოველი საშუალება წარმოებისა; ცხადია, რომ მუშას გაჭირება აიძულებს ხელში ჩაუვარდეს კაპიტალისტს და ისიც უკანასქნელს სისხლსა სწოვს თავის მსხვერპლს უსამართლო და უღმობელია ასეთი წესწყობილება, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ წარმოებაში თავი და თავი საქმეა კაპიტალი: მისის შემწეობით აშენებენ ფაბრიკებს, ჰყიდულობენ მანქანებს, ამზადებენ დაუმუშავებელ მასალას, ანაწილებენ სამუშაოს, ჰპოულობენ ბაზარს საქონლის გასასაღებლად; იგივე კაპიტალია, ნიადაგ რო ცდილობს გაადიდოს შრომის ნაყოფიერება. რამდენადაც კაპიტალის პატრონი **პირდაპირ** მონაწილეობას იღებს წარმოებაში, იმასაც, როგორც მუშას, უფლება აქვს ნაწარმოების წილი მოითხოვოს, წილი იმ ნაწარმოებისა, რომელიც საერთო შრომით არის შექმნილი. მხოლოდ უბედურება ის არის, რომ კაპიტალისტი, თავისის მდგომარეობის წყალობით, სუყველაფერს თავისკენ ითლის.

მაგრამ სხვა სახითაც იყვლიფება მუშა კაპიტალისტისაგან. ეს ის სახეა, როცა კაპიტალისტს თვით წარმოების საქმესთან

არაფითარი კავშირი აქვს. მაგრამ ამისდა მიუხედავად მუშათა შრომით შექმნილ დამატებითს ღირებულებას სავსებით ეპატრონება. ზოგი სოფლებია, მაგალითად, შინათმრეწველობით რო სცხოვრობს. შინათმრეწველი წვრილი ხელოსანია—მჭედელი, ხარაზი, მეკეცე, შალების მქსოველი და სხ. ესენი თავიანთს სახლებში საქმობენ, აქვსთ საკირო ხელსაწყო, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში დაუმუშავებელ მასალის (მატყლის, რკინის, ტყავის და სხ.) სასყიდელი თანხა არა აქვსთ, იმ მასალისა, რომლისაგან თავიანთს ნაწარმოებს აკეთებენ. აი სწორედ აქა სჩნდება კაპიტალისტი ქალაქელ ვაჭრისა ან სოფლელ ჩარჩის სახით. უბედურ შინათმრეწველს ეუბნება: „მართალია, ხელსაწყო გაქვს საშუაოდ, მაგრამ მასალის სასყიდელი ფული გაკლია. მასალის სასყიდლის ფულს მე მოგცემ, მაგრამ მერე საქონელი ხელსაყრელ ფასად უნდა მომცე“. მწარე გამოცდილებით იცის შინათ-მრეწველმა, თუ რას ნიშნავს ეს „ხელსაყრელი“ ფასი; იცის, რომ თავის გაკეთებულ საქონელში იმაზე ოდნავ მეტს აიღებს, ვიდრე თვით მასალა ღირს. მაგრამ მეტი გზა აღარაა, დანა ყელთან არის მისული. ვაჭარს ფულს ართმევს, ჰყიდულობს მასალას და დროებით თითქო დამოუკიდებელი მწარმოებელია. მაგრამ ეს მხოლოდ მწარე დაცინვაა ბედისა: როცა საქონელს დაამზადებს და თავის მოვალე ვაჭარს წაუღებს, დაინახავს, რომ მოგება იმდენივე რჩება, რამდენიც რომელიც გინდა ქარხნის მუშას, რომელსაც თავის „ხელების“ მეტი არაფერი გააჩნია ქვეყანაზე.

ჩვენი ვაჭარი თვით წარმოების საქმეში არ ერიბ. იმას დარდი სრულებით არ აწუხებს, შინათმრეწველი რა იარაღით მუშაობს ან ზეინკალი რამდენს დროს ანდომებს ბოქლომის გაკეთებას ან მეწაღე წაღებს რამდენს ხანში ჰკერავს, იმისი დარდი ისაა, თუ როგორ გააუმჯობესოს წარმოება და შრომა უფრო ნაყოფიერი გახადოს; იცის, რომ თავისას აიღებს. თუ ფაბრიკის მეტოქეობის წყალობით ბოქლომების ფასი დაეცა, უფრო ხელს მოუჭერს შინათმრეწველს და

მის კისრიდან არამც თუ მისის შრომით შექმნილ დამატებითს ღირებულებას ამოიღებს, არამედ აუცილებელ შრომის ღირებულების ნაწილსაც წაართმევს.

რა დამოკიდებულებაშია ც ვაქარს შინათმრეწველი ჰყავს, იმავე დამოკიდებულებაში ჰყავს მიწის მუშა გლეხი მემამულეს. ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ მიწა, რომელსაც მთელის საუკუნოვებით გლეხი ამუშავებდა, მემამულის საკუთრებათ გახდა და რომ ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგ გლეხებს ისე ცოტა მიწა მიუზომეს, რომ ცოლშვილის შესანახავად არ ეყოფოდათ. ასე ცოტა მიწა იმიტომ მიუზომეს, რომ გლეხები იძულებული გაეხადნათ მემამულეთა მიწები დაემუშავებინათ და ამ დამუშავებისათვის, რა თქმა უნდა, სასყიდელი უნდა მიეცათ. მემამულე გლეხს ან იჯარათ აძლევს მიწას ან საღალღოდ. გლეხი თავის გუთნითა ხნავს მიწას, თესლი თავისი აქვს, როცა საჭიროა, ზედ პატივს აყრის, ერთის სიტყვით, მიწას ყველაფერს უშვრება, რაც კი საჭიროა პურის მოსაყვანად. მემამულე კი პურის მოწევაში არ ერევა; ის იმასღა სცდილობს, საიჯარო ქირის ან ღალის სახით აიღოს დამატებითი ღირებულება, რომელიც შექმნა გლეხმა.

ნათქვამიდანა სჩანს, რომ კაპიტალისტი მწარმოებელისაგან დამატებითს ღირებულებას არა მარტო მაშინ იღებს, როცა ეს უკანასკნელი მოკლებულია საწარმოო საშუალებას და გადაქცეულია „მუშა ხელად“, არამედ მაშინაც კი, როცა მწარმოებელი ნახევრად დამოუკიდებელ პატრონის მდგომარეობაშია. კაპიტალისტმა, რომელსაც ჩაუგდია „მუშა ხელი“, თვითონ უნდა მოაწყოს წარმოების საქმე და იზრუნოს მის წარმატებისა და გაუმჯობესებისათვის. თუმცა კაპიტალისტი ამ შემთხვევაში თავის პირად სარგებლობას მისდევს, ე. ი. სცდილობს მოაგოს და უსულღმერთოდ ყველფთავს მუშას, მაგრამ ამავე დროს თავისდა უნებურად საზოგადოებისათვის სარგებლობა მოაქვს იმით, რომ ძალაუვნებურად ნიადაგ აუმჯობესებს წარმოების საშუალებას და ამიტომ აღიღებს შრომის

ნაყოფიერებას და თანაც მუშებს აჩვენებს საერთო რთულ მუშაობას — საზოგადოებრივ წარმოებას. ხოლო როცა კაპიტალისტი ნახევრად დამოუკიდებელ მწარმოებელთ უკანასკნელ სისხლსა სწოვს და თვით წარმოებაში კი მუქთახორების მეტს არაფერს აკეთებს, მისი და მისთა მზგავსთა საქციელი ძარცვა-გლეჯაა, რომელიც თანამედროვე ცხოვრებისაგან კანონიერად და საპართლიანად არის აღიარებული.

დამატებითი ღირებულება, რა სახითაც უნდა იქმნას აღებული მუშათა კლასისაგან, **ერთად-ერთი** წყაროა მოგებისა კაპიტალისტურ წარმოების დროს. ამიტომ ყოველ წარმოების დროს კაპიტალისტის მიერ აღებულ მოგების სიდიდე პირდაპირ წარმოებაში გაბმულ მუშათა რიცხვზეა დამოკიდებული: რაც უფრო მეტი მუშა ჰყავს, იმდენად მეტს დამატებითს ღირებულებას იღებს, იმდენად მეტი უნდა იყოს მისი მოგება. ახლა წარმოვიდგინოთ ასეთი შემთხვევა. ვაჭრის ორს შვილსა მამისაგან მემკვიდრეობად დარჩათ თითო 10,000 მანეთი. ორივე ძმა იმ აზრისა იყო, რომ კაპიტალი საქმეში უნდა ჩავაბანდოთ და გავზარდოთო, მხოლოდ გემოვნე ა კი სხვადასხვა ჰქონდათ ერთი ჩუმანა კაცი იყო და უფრო ძველებურ ცხოვრებას უჭერდა მხარს. მეორე კი უფრო გაბედული იყო და უნდოდა რამე ახალი და მოსაგები საქმე დაეწყო. ჩუმანამ ნიშანში ამოიღო ერთი ტყავის ქარხანა, სადაც ყველაფერი ძველებურად, მამაპაპურად კეთდებოდა: აღარც მანქანები იყო, შენობაც უბრალო იყო; ყველაფრის მოწყობა იათად შეიძლებოდა. მართალია, საქმე ისეთი იყო, რომ მუშები ბევრი სჭირდებოდა — მთელი 50 კაცი — მაგრამ ჩუმანას ამის არ ეშინოდა: გამოცდილი იყო და იცოდა, რომ კაპიტალის საშუალებით მუშას თოკად დავეგრებო. შეუძლებელი შეიძლებაო. მთელი თავისი 10,000 მანეთი ჩაჰყარა საქმეში: იყიდა ქარხანა, დაუმუშავებელი მასალა, დაიქირავა მუშები, — ერთის სიტყვით, საქმე ციბრუტივით დაატრიალა.

მეორე ძმამ ყური მოჰკრა, რომ ამერიკაში ისეთი მანქანა

გამოუგონიათ, რომ თავისით ფეხსაცმელს ჰკერავსო. „ფეხთსაცმელის მეხანიკურ მანუფაქტურას“ გავიჩენო, იფიქრათქმად ასრულებს ერთი იყო. ზღვის გაღმელიდან ძვირფასი მანქანები გამოიწერა, ააშენა შესაფერა შენობა, იყიდა ტყავები, დაიქირავა მუშები და დაიწყო წაღების კერვა. თავის ძმასავით; ამანაც თავისი 10,000 მანეთი მთლად ჩასდო საქმეში. მაგრამ მის მანქანებს მხოლოდ 30 კაცი სჭირდებოდა. საქმე ორსავე ძმას კარგად წაუვიდა. ამ სახით, ორმავე ძმამ საქმის დაწყებას ერთნაირი თანხა მოახმარა — 10,000 მანეთი. მაგრამ ერთი საქმეს ისე აწარმოებებს, რომ 50 კაცი სჭირია, ხოლო მეორეს-კი მხოლოდ 30 კაცი უნდება. ახლა ვიკითხოთ, რომელი ძმა უფრო მეტს ფულს მოიგებს?

რადგან ჩვენ ვიცით, რომ სიდიდე დამატებითის ღირებულებისა და ამიტომ მოგებისაც მატულობს მუშების რიცხვთან ერთად, უნდა ვიფიქროთ, რომ მეტყავემ მეტი მოგება უნდა ნახოს, ვიდრე „ფეხთსაცმელის მეხანიკურ მანუფაქტურის“ პატრონმა: პირველს 50 მუშა ჰყავს, ხოლო მეორეს მხოლოდ 30. ეს ასეც იქმნებოდა, რომ საქმეში არ გარეოდა ერთი ჩვენი ნაცნობი მოვლენა — შეცილება.

მეტყავეს, მართლაც, თავის გაბედულ ძმაზე მეტი მოგება რომ ჰქონოდა, დიდხანს არ გაუგრძელებოდა მისი სიხარული რისთვის? იმისთვის, რომ მოგება გულს არავის დაძმარავს და არა ერთი და ორი კაპიტალისტი მოჰკიდებდა ხელს მეტყავობას იმ იმედით, რომ სწავზე მოსაგები საქმეა და გავკეთდებო. და ბოლოს ის იქნება, რომ ტყავებს ბევრს გააკეთებენ, წინადადება გაძლიერდება, გამყიდველთ შორის გაიშართება შეცილება, საბაზრო ფასი ტყავისა მის ნამდვილ ფასზე დაბლა დაეცემა და ამიტომ მეტყავის მოგება შემცირდება: ნაწილი დამატებითის ღირებულებისა, მუშას რომ წაჰგლიჯა, ხელიდან გაუსხლტდება. ასეთი ამბავი მანამდე გაგრძელებდა, სანამ მეტყავების საქმის მოგება გაუტოლდებოდა მოგებას, რომელსაც იმდენვე „ფეხსაცმელის მეხანიკური მანუ-

ფაქტურა“, ანუ მისი მსგავსი საქმე, სადაც ერთმანეთის ტოლი თანხაა დახარჯული, მუშების რიცხვი შედარებით მცირედია და შედარებით მეტია დახარჯული მანქანებისა, შენობებისა და სხვათათვის. თუ ტყავეულების ფასმა კიდევ დაიწია. მაშინ ერთი ნაწილი კაპიტალისტებისა ამ საქმეს თავს დაანებებს და ხელს მოჰკიდებს ისეთს, რომელიც კაპიტალზე იმდენს მოგებას მაინც მისცემს, რამდენსაც იძლევა „ფეხსაცმელის მეხანიკური მანუფაქტურა“. წარმოების შემცირებასთან ერთად საბაზრო ფასი ტყავეულებისა აიწევა და ჩვენი ჩუმანა მეტყავე ისევ მეტს მოიგებს, მაგრამ იმაზე მეტს არა, რამდენისაც მისი ისტატი ძმა გებულობს. იმიტომ რომ შეცილება დარაჯად უდგას ორთავეს და ეუბნება -- თქვენს გაუმაძღრობასაც საზღვარი უნდა ჰქონდესო.

ამნაირად შეცილება (კონკურენცია) კაპიტალისტურ წარმოების ყოველ დარგში ათანასწორებს მოგებას. ეს ამბავი ისე ხდება, რომ წარმოების იმ დარგში, რომელმაც კაპიტალისტს სხვა საქმეზე მეტი მოგება უნდა აჩვენოს, კაპიტალისტი იძულებულია საქონელი მის ნამდვილ ღირებულების ნაკლებად გაჰყიდოს და ხელი აიღოს მოგების ერთ ნაწილზე, თუ უნდა დანარჩენი შეინარჩუნოს.

განა მუშის შრომა როდისმე დაჯილდოვებულა სავსებით? მუშა ათასნაირ ხარკს იხდის და ამის მაგიერ სახელმწიფო რას აძლევს მას! უმეტესი წილი ამ გადასახადებისა მთავრობის შესანახავად მიდის. მეორე წილი ჯარს უნდება, იმ ჯარს რომლისათვისაც მუშა ოჯახებიდან გაჰყავსთ უფრო ღონიერი და უფრო ტან-მრთელი ყმაწვილები, ოჯახის ბურჯნი და შემნახველნი. არა ნაკლები ფული იხარჯება გაკატრებულ მემამულეთა და გაუმაძღარ მეფაბრიკეთა შესაწევრად და მშრომელ ხალხს. ორიოდე გროში თულა ერგება შიმშილობის დროს, იათ ფასიან დაბაო სკოლებისათვის, საექიმო შემწეობისათვის და სხ. თითქო საკმარისი არ იყოს ისა, რომ მემამულე და მეფაბრიკე მშრომელ ხალხს ცალკ-ცალკე უსასყიდლოდ ართმევენ, ყველანი ერთად,

სახელმწიფოს დახმარებით, უსასყიდლო ღვე ართმევენ ნაშრომს, ნარდად.

უსასყიდლო შრომა, დამატებითი ღირებულება ყველა ნაირი და ყველა სახისა — აი საძირკველი ყველა მდიდარ კლასთა და წოდებათა სიმდიდრისა. ახლანდელს დროში თუ ფული გაქვს, შეგიძლიან ჩხირიც არ გადააბრუნო და ისე იცხოვრო: ფული ბანკში შეიტანე და შენ-კი არხინად სარგებელი აიღე. ფული ფულსა ჰშობს. ვიკითხოთ, ფული ფულს როგორღა შობს? და ან ამ მშობიარობის დროს ბებიად ვინ არის? ვინა და იგივე მემამულე, იგივე მეფაბრიკე, იგივე ვაჭარი, რომელნიც მშრომელ ხალხს დამატებითს ღირებულებას ართმევენ. ამ ღირებულების წართმევა უსასყიდლოდ იმიტომ შეუძლიათ, რომ ცარიელის ხელით გაკეთება არაფრისა შეიძლება: უნდა გქონდეს მიწა, მასალა, ხელსაწყო, მანქანები, ხოლო ყოველივე ეს რომ შეიძინო, ფულია საჭირო. მოხერხებულ კაცს ოღონდ ფული მიეცი, და ელვის სიმაღლეზე მოგიწყობს მუშების ყვლეფის საქმეს. მაგრამ არიან მოუხერხებელი კაცებიც, რომელთაც არ იციან, თავიანთს ფულს რა უყონ, აი სწორედ ასეთებისათვის არის ბანკები და შემნახველ-დამზოგველი კასები. ზარმაცსა და უგერგილო კაცს ფული აქ შეაქვს. ხოლო მოხერხებული და მარჯვე კი ამ ფულებს დებულობს და ატრიალებს, მოგებას კი იყოფენ! ერთს ნაწილს აძლევენ ფულის მიმაბარებელს, ერთს ნაწილს ბანკის პატრონი იღებს. ხოლო დანარჩენი იმასა რჩება, ვინც რამე საქმეს მოახმარა მიბარებული ფული.

და აი მშრომელ ხალხის ზურგზე წამომჯდარან და ბუქნაობენ: ჩარჩი, ქვეყნის წურბელა, მოიჯარადრე, ვაჭარი, მემამულე, მექარხნე, მეფაფრიკე, პანკირები და სხ., ყველა ესენი შეადგენენ ერთს ოჯახს, ერთს უშველებელ კლასს ეკსპლუატატორებისას (სხვისის შრომის წამგლეჯთა); ხოლო მათს პირისპირ დამდგარია ერთი განუზომელად უფრო დიდი კლასი მშრომელ მუშათა.

მეზვილე თავი.

ხელფასი.

ყოველი ადამიანი, ვისაც კი არ შეუძლია სხვისის ნაშრომით და ნაოფლარით იცხოვროს, იძულებულია თვითონ თავის მარჯვენით მოიპოვოს სახსარი არსებობისა. რისთვის უნდა იშრომოს? ან რას ჰქვიაან შრომას? შრომა იმასა ჰქვიაან, როცა კაცმა თავის სამუშაო ძალით უნდა დაიმუშაოს ბუნების ესა თუ ის საგანი და ეს საგანი გამოიყენოს ცხოვრებაში. გლეხი მიწას ხნავს და შიგ ოფლს ჰღვრის, რომ მერე სასარგებლო საგანი — პური მოიწიოს; მადნის მთხრელი მიწასა ჰქექავს, რომ იქიდან სასარგებლო საგანი ამოიღოს — სპილენძი, ვერცხლი და სხ. აქედან ნათლად სჩანს, რომ ადამიანს არსებობისათვის საჭირო სახსარის მოსაპოვებლად უნდა ჰქონდეს, ჯერ ერთი, სამუშაო ძალა და, მეორედ, ბუნების ის საგანი, რომელიც უნდა დაამუშავოს, ანუ საწარმოვო საშუალება, უხსოვარ დროში მაინც ასე იყო: ვისაც სამუშაო ძალა ჰქონდა, საწარმოვო საშუალება იმასა ჰქონდა. მაგრამ მას შემდეგ კაცობრიობამ ახალი წესწყობილება შემოიღო. ჩვენ დავინახეთ, კაცობრიობამ რამდენი წვალება გამოიარა, როგორ წაერთვა საწარმოვო საშუალება. წინად, მწარმოებელი და საწარმოვო საშუალება განუშორებელი იყო, ისე როგორც განუშორებელია თევზი და წყალი, რომელშიაც ის სცხოვრობს. ახლა მწარმოებელი ორად არის გაგლეჯილი: დატოვებული აქვს სამუშაო ძალა (აღბად იმიტომ რომ, სხეულიდან ვეღარ ამოჰგლიჯეს), ხოლო საწარმოვო საშუალება წაერთვა და კაპიტალისტების ხელში გადავიდა. სამუშაო ძალას, რაც უნდა დიდი იყოს, არ შეუძლია შეჰქმნას ცხოვრებისათვის საჭირო საშუალება იქ, სადა არაფერია: სჭირია საწარმოვო საშუალება, შიმშილი კი ვალაღას აყრის და თავს ამტვრევენებს საშუალების საშოვნელად. აქ კაპიტალისტი კისერზე საბელს მოაბამს ტანჯვის შვილს და თავისთვის ამუშავებს.

წინა თავში ჩვენა ვხედავდით, სამუშაო ძალისაგან როგორ გამოსწურავს ხოლმე კაპიტალისტი დამატებით და რეზერვებს — თავისს მოგებას — და ამავე დროს მუშას როგორ აძლევს მხოლოდ სამუშაო ძალის აუცილებელ ღირებულებას. ახლა ჩვენ დაახლოვებით განვიხილოთ ეს აუცილებელი ღირებულება, რომელსაც მუშა ხელფასის სახით ღებულობს.

მუშას თავისი სამუშაო ძალა ბაზარზე გამოაქვს, სადაც ამ ძალას კაპიტალისტი ჰყიდულობს. ბაზარზე სამუშაო ძალა იგივე საქონელია, ამიტომ მისი ღირებულება იმნაირადვე ფასდება, როგორც ღირებულება ყველა სხვა საქონლისა.

ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ სამუშაო ძალას ღირებულება განიზომება შრომის რაოდენობით, რომელიც მის შესაქმნელად არის საჭირო ე. ი. საცხოვრებელ სახსარის რაოდენობით, რომელიც საჭიროა მუშისა და მის ოჯახისათვის. ამ საშუალებათა ღირებულებას ანუ ეგრედ წოდებულ აუცილებელ ღირებულებას მუშები იღებენ სამუშაო ქირის სახით. რაც უფრო მცირეა ღირებულება მუშის ცხოვრებისათვის საჭირო საშუალებისა, იმდენად ნაკლებია მისი ხელფასი, და წინაუკმო. მაშასადამე, ხელფასის მომატება კიდევ იმას არა ნიშნავს, რომ მუშათა მდგომარეობა ვითომ გაუმჯობესდა. უნდა ვიკითხოთ, თუ რა ზომისაა ღირებულება საცხოვრებელ საშუალებათა და მერე ვსთქვათ რამე. თუ მაგალითად, 15 წლის განმავლობაში ხელფასმა ერთი ორად იმატა, ხოლო საცხოვრებელი საშუალება წინანდელზე ერთი ორად გაძვირდა, ამ შემთხვევაში მუშათა მდგომარეობა, გაუარესდება, თუმცა ხელფასმა, წინანდელთან შედარებით, იმატა.

საცხოვრებელ საშუალებათა რაოდენობა ანუ სიდიდე ხელფასისა, რომელსაც მუშები ღებულობენ, დამოკიდებულია მუშების ზნე-ჩვეულებასა, მოთხოვნილებასა და ჰავაზე, რომელშიაც ისინი სცხოვრობენ. ინგლისელი მუშა უხორცოდ და უყავოდ ჰურს არა სჭამს და ამასთან ბევრს ლუღსა სვამს. ეს ჩვეულება ისე გაუჯდა იქაურ მუშას ძვალსა და რბილში,

რომ ეს სანოვაგე არსებობისათვის აუცილებელ საჭიროდ მი-
აჩნია და უიმათოდ უხალისოდ მუშაობას. ასე რომ ინგლისელ
მუშის ხელფასში უნდა შედიოდეს ამ სანოვაგეთა ღირებულებ-
აცა. ჩვენებური მუშა ყოველ დღე ასეთს საჭმელს სიზმარში
თუ ნახავს.

ჩვენში ქარხნის მუშა ხელფასს იმდენს იღებს, რომ შეუ-
ძლია მხოლოდ იყიდოს პური, შეატანოს ყველი და დააყო-
ლოს ცოტაოდენი ღვინო.

ინგლისელი მუშა კი ისეთს ფაბრიკასაც დაღეწდა, სა-
დაც ასეთს საჭმლისათვის სასყიდელ ქირაზე მეტს ვერ აიღებ-
და. ჩვენი მუშა კი ამას სჯერდება.

რაც უფრო ნასწავლი და განვითარებულია მუშა, იმ-
დენი მეტი საშუალება სჭირია ცხოვრებისათვის, რომ ადამიან-
ურად იცხოვროს და კარგად მუშაობაც შეიძლოს,

ინგლისელი და გერმანელი მუშა ისეთს ქობში არ იც-
ხოვრებს, როგორშიაც ჩვენებური მუშა სცხოვრობს. გარდა
ამისა, იქური მუშა ხანდისხან წიგნსაც ყიდულობს, დრო-გა-
მოშვებით თეატრშიაც წავა. მათი სამუშაო ქირა ყოველსავე
ამ ხარჯს უნდა გასწვდეს, თორემ ფაბრიკებში ხშირად უწყ-
სობას მოახდენენ, და მუშაობა შეფერხდება.

ჰავასაც გავლენა აქვს ხელფასის მეტნაკლებობაზე, იტა-
ლიაში ან კიდევ ჩვენში ისეთი თბილი და შეზავებული ჰა-
ვაა, რომ მუშას ისეთი ტანისამოსიც ეყოფა, რომელსაც მარ-
ტოოდენ მისის სიშიშვლის დაფარვა შეეძლოს; თუ ბინაც
აქვს, კარგი, თუ არა და, არც იმისთვის დაგიღონდებათ: სადმე
სახლის აივანზე ან პირდაპირ ქუჩაშიაც ცის ქვეშ კარგად და-
იძინებს. ცივ ქვეყნის მუშას კი სჭირია ტყაპუჭი, ფეხის სათ-
ბურები, უნდა ჰქონდეს თბილი ბინა. არაყიც არ უნდა აკლ-
დეს, თორემ სიცივის დროს და ისიც ცუდ საჭმელთან უამი-
ნოდ ტანს ვერ გაითბობს. იტალიელ მუშასთან შედარებით
რუსეთის მუშა დიდ ხელფასს იღებს, მაგრამ ეს მაინც
ცრემლს ვერ მოაწმენდს, რადგან ფული ისეთს რაშიმე

ეხარჯება ურომლოდაც თბილ ჰავაში იოლად გაივლიდა. მაშასადამე, ხელოვანის რაოდენობა დამოკიდებული უნდა იყოს მუშის ზნე-ჩვეულებასა, გონებრივ განვითარებასა და ჰავაზე, რომელშიაც ისა სცხოვრობს.

მანუფაქტურის მუშები ფაბრიკის მუშებზე მეტს ხელოვანს ყოველთვის ღებულობენ. მანუფაქტურაში მუშაობენ ხელოსნები, რომელთაც საწარმოვო იარაღი დაეკარგათ. სანამ კარგი ხელოსანი გახდებოდეს კაცი, ბევრი უნდა იშრომოს, რომ ხელობა ისწავლოს. სწორედ ეს სწავლისათვის საჭირო შრომაა, რომ ხელოსნის სამუშაო ძალის ღირებულებას აღიდებს. მოვიტანოთ მაგალითი. წარმოვიდგინოთ, რომ ზეინკალმა, სანამ თავის ხელობას ისწავლიდეს, უნდა დახარჯოს თავის შესანახად, გაფუჭებულ მასალისა და ხელსაწყოსათვის, ხელოსანს უნდა მისცეს სწავლებისა—სულ 900 მანეთი. სულერთია, ზეინკალს ეს ფული აქვს და ზემოჩამოთვლილისათვის ხარჯავს, თუ სასწავლებლად რომელსამე ზეინკალს შაგირდად მიებარება. უკანასკნელ შემთხვევაში პატრონთან უნდა იმუშაოს სწავლებამდე ან სწავლის შემდეგ. ერთის სიტყვით, რომ კაცმა ისწავლოს ზეინკლობა, საჭიროა 900 მანეთის ღირებულება ნაწარმოების ან შრომის სახით. თუ სწავლის შემდეგ ყოველს ხელოსანს შეუძლია საშუალო რიცხვით იმუშაოს 30 წელიწადს, სწავლისათვის დანახარჯ ფულიდან წლიურად მოუწევს 30 მანეთი. თუ აუცილებელი ღირებულება ჩვეულებრივის სამუშაო ძალისა (ე. ი. მუშისა და მის ოჯახის საცხოვრებლად საჭირო საშუალები) წელიწადში 150 მანეთია, იმ შემთხვევაში მემანუფაქტურე, რომელიც წლიურად ჰჭირაობს ხელოსანს, მისცემს არა მარტო ამ 150 მანეთს, არამედ 30 მანეთსაც (სწავლაში რომ არის დახარჯული), რომელიც მოუწევს ამ წლის მუშაობაზე. მაშასადამე, ხელოსნის სამუშაო ძალის ღირებულება შეიცავს არა მარტო ცხოვრებისათვის საჭირო საშუალების ღირებულებას, არამედ ღირებულებას იმ საშუალებისა, რომელიც დახარჯულია მის სწავლებაში.

რაც უფრო მეტი სწავლა სჭირია ხელოსანს, მისი სამუშაო ძალის ღირებულებაც მეტია, მისა ხელფასიც მით უფრო დიდია. ზეინკალი უფრო მეტს ხელფასს ღებულობს, ვიდრე მჭედელი; მესაათე—უფრო მეტს ღებულობს, ვიდრე ზეინკალი; ხოლო ხელოსანი, რომელიც აკეთებს ღურბინდებს, წვრილმადიდებს და სხ., უფრო მეტს ხელფასს ღებულობს.

ჩვენ განვიხილოთ სამუშაო ძალის ღირებულება, ახლა განვიხილოთ მისი სხვა სხვა ფასი. ჩვენ დავინახეთ, თუ რამდენი სჭირდება მუშას; ახლა გავიგოთ, რამდენს ღებულობს მუშა თავის სამუშაო ძალისათვის,

მეოთხე თავიდან უკვე ვიცით, რომ საბაზრო ფასი საქონლისა ხან მეტია, ხან ნაკლები მისის ნამდვილის ღირებულებისა. როცა მოთხოვნა აღემატება მატულობს, შეცილება იმართება მყიდველთ შორის, საქონლის ფასი მატულობს; ხოლო როცა წინადადება მატულობს, შეცილება იმართება გამყიდველთა შორის და საქონლის ფასი ეცემა. საზოგადოდ, შეცილების წყალობით საქონლის ნამდვილი ღირებულება და მისი საბაზრო ფასი ერთმანეთს უტოლდება. ეგევე ხდება სამუშაო ძალის შესახებაც. თუ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნილება დიდია, მაგალითად როცა ახალი კაპიტალისტური საქმეები იწყება, გაიმართება შეცილება მყიდველთა შორის (კაპიტალისტები) და ხელფასი ამაზე მეტი იქნება, რამდენადაც აუცილებლად აღირს სამუშაო ძალა. ჩვენ ვიცით, რომ როცა რომელსამე საქონელზე მოთხოვნილება იზრდება, მოკლე ხანში ამ საქონელს ბევრსა აკეთებენ და იზრდება წინადადება. ვიკითხოთ, როგორ იზრდება წარმოება და წინადადება სამუშაო ძალისა იმის შემდეგ, როცა იმატებს მანე მოთხოვნილება? მოგახსენებთ.

როცა ხელფასი აუცილებელ ღირებულებაზე მეტია, ე. ი. იმაზე მეტია, რამდენიც მუშასა სჭირია არსებობისათვის, უმჯობესდება მუშის მდგომარეობა ეს გაუმჯობესება იმით გამოიხატება, რომ მუშები უკეთ სჭამენ, უკეთეს შინებზე დგანან და სხ. ამიტომ ვაჭირვებისა და ავადმყოფობის მსხვერ

პლთა რიცხვი წინანდელზე ნაკლებია. ცოცხლად დარჩებიან ისეთა მუშები, რომელნიც, წინანდელი ცუდი ცხოვრება რომ ჰქონოდათ, საიქიოს გზას გაუდგებოდნენ, და სწორეთ ეს მუშები აღიდებენ სამუშაო ძალის წინადადებას. გარდა ამისა, მუშების ყოფაცხოვრების გაუმჯობესებასთან ერთად, ქორწინებათა რიცხვი მატულობს, ბავშვები უფრო მეტი იზადებიან. ახალმოზარდ ბავშვებს, რაკი უკეთესად სცხოვრობენ, სიკვდილის შიში ნაკლები აქვსთ, ვიდრე წინანდელ ცუდ პირობების დროს, როცა, მაგ. ოთხ ბავშვში სამუშაო ასაკამდე ერთი თუ მიაღწევდა! ამნაირად, ხელუასის მომატებასთან ერთად მცირდება სიკვდილი მუშებისა და მათის შვილებისა, რაკი უღრის მცხოვრებათა რიცხვის მომატებას. ქორწინებათა გამრავლების დროს მცხოვრებნიც მრავლდებიან, ე. ი. რაკი ხელუასი აუცილებელ ღირებულებას აღემატება, წარმოება სამუშაო ძალისა (პირდაპირი და არაპირდაპირი მრავლება მცხოვრებთა) და მისი წინადადება მატულობს. ეს გარემოება თავის მხრივ გამოიწვევს გამყიდველთა (მუშათა) შეცილებას, და ხელუასმაც უნდა დაიწიოს. თუ ხელუასმა აუცილებელ ღირებულების ქვევით დაიწია, უკე ელად დაიწევს სამუშაო ძალის წინადადებაც, როგორც ეს ყველა სხვა საქონელს ემართება ხოლმე. როცა საბაზრო ფასა საქონლისა მის ნამდვილ ღირებულების ქვევით დაიწევს, ამ საქონლის წარმოება მცირდება და მისი წინადადებაც მცირდება. მაგრამ ვიკითხოთ, როგორღა შევამციროთ სამუშაო ძალის წარმოება და მისი წინადადება? სამუშაო ძალა თვით მუშებში მზადდება, მაშასადამე, რათა შევამციროთ მისი წარმოება, უნდა მოკსპოთ სკდმეტი მუშებთ!

ასედაც ხდება. ხელუასი მის ნამდვილ ღირებულებაზე იმაზე, რაც საჭიროა მუშის არსებობისათვის) ქვევით როგორც კი დაიწევს, მუშებს შიმშილი დაერევა ხოლმე. ხელუასის დაცემის დროს მუშებს არ შეუძლიანთ თავიანთი მოთხოვნის სახეებით დაიკმაყოფილონ; ნახევარჯერ მშიერნი არიან, ქუჩკიან და ნესტიან ქოხ-მახეში სცხოვრობენ, ტანისამო-

სი სიცივისაგან მათს ტანს ველარ იფარავს. ვინც უფრო სუსტია, ასეთს ჯოჯოხეთურს ცხოვრებას ველარ უძლებს. შიმშილისაგან მუსრი ევლება სუსტებსა და დავრდომილებს. ხელფასის შემცირების დროს ქორწინებისა არავისა სცხვლა, ოჯახს არავინ ეკიდება, ბავშვები აღარ იბადებიან. ამ ნაირად, სამუშაო ქირის მომატების დროს მცხოვრებთა რიცხვი მატულობს არაპირდაპირ—მუშები მეტს ხანს სცოცხლობენ, და პირდაპირ—ქორწინებათა რიცხვის მომატების გამო; პირიქით, როცა ხელფასი კლებულობს, მცხოვრებთა რიცხვი კლებულობს პირდაპირ—„ზედმეტი“ მუშები იხოცებიან და არაპირდაპირ—ქორწინებათა რიცხვი კლებულობს. ამ ნაირ საშუალებითაა, რომ მცირდება წარმოება სამუშაო ძალისა (მკვდარ მუშებს არ შეუძლიათ მისი წარმოება!) და მისი წინადადება: ხოლო როცა წინადადება თკლებს, ხელახლა გამიმართება შეცილება კაპიტალისტთა შორის და ხელფასი ისევ მოიმატებს. ამასხნით, თუ ახალი სამუშაო რამე არ გაჩნდა, თვითონ მუშებს ხელფასის მომატება მაშინ შეუძლიათ, როცა ათასი გაქირვება, შიმშილი და სიკვდილი სხვა მუშებს მუსრს გაავლებს.

აი ასეთს უბედურ დღეში არიან მუშები იმიტომ, რომ სამუშაო ძალა. (და ამასთან ერთად თვით მუშის პიროვნება) საქონლად არის გადაქცეული!

როგორც შეცილებას შეუძლია საბაზრო ფასი საქონლისა მის აუცილებელ დარეზულატებზე მიიყვანოს, ეგრეთვე იმავე შეცილებას შეუძლია ხელფასი მიიყვანოს სამუშაო ძალის სამდგოელ დარეზულატებზე. თუ დროებით მოიმატა მოთხოვნილებამ და ხელფასმა, დროებითვე გაუმჯობესდება მუშათა მდგომარეობაც, მაგრამ ამას ზედ მოჰყვება შიმშილი და სიკვდილი და სასტიკად სჯის მუშებს მათის უხანო კეთილდღეობისათვის.

ამ უბედურ მდგომარეობას გერმანელმა სოციალისტმა ლასალმა უწოდა კანონის კანონი ხელფასისა. ეს კანონი ისე საშინელი და უღმობელი იმიტომ არის, რომ მუშებს წართმეული აქვთ საწარმოვო იარაღი და იძულებულნი არიან თავიან-

თი სამუშაო ძალა მოჰყიდონ იმათ, ვსაც ეს იარაღი აქვსთ. მუშები სასუშაო ძალას ჰყიდიან როგორც საქონელს რასმე. ამიტომ მათს შორის იმართება შეცილება, როგორც იმართება შეცილება სხვა საქონლის გამყიდველთა შორის. ერთის სიტყვით, სამუშაო ქირის რქინის კანონი და შამშილას საშინელი ბატონობა პირდაპირ წარმოსდგება აწინოელ კაპიტალისტურ წარმოებისგან. მაგრამ ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ეს რქინის კანონი მხოლოდ იმიტომია რქინისა და მხოლოდ მანამღე დარჩება ასეთად, სანამ მუშათა შორის შეცილება იქნება. რათქმა უნდა, თუ მუშამ ყველამ ცალ-ცალკე პირადად თავისთავისთვის იფიქრა, უეჭველია, თვითონვე დასცემენ თავიანთს ხელფასს ღ იქამდე ჩაპოიყვანენ, რომ ცარიელ პურის სასყიდლად-ღა თუ ეყუფათ. და მუშები ამ ჯოჯოხეთურ სიცოცხლეს მანამდე ვერ დააღწევენ თავს, სანამ ვერ შეიგნებენ, რომ ერთი ყველასათვის უნდა ზრუნავდეს და ყველანი ერთისათვის; ერთიმეორეს კი არ უნდა დაეცილონ, ერთმა მეორეს პირიდან ლუკმა კი არ უნდა გამოაცალოს, არამედ ერთიმეორეს მხარი მისცენ ღ შეერთებულის ძალით იერიში მოიტანონ ს:ერთო მტერზე—კაპიტალისტზე და იძულებულ ჰყონ თავიანთს სასარგებლოდ დაათმობანონ.

მხოლოდ მაშინ ამოვარდება ძირიან ფესვიანად კაპიტალისტური წესწყობილება. მხოლოდ მაშინ გაჰქრება მუშათა შორის შეცილება, მაშასადამე, გაჰქრება საშინელი აჩრდილი „რქინის კანონისა“. მაგრამ კაცმა რო სთქვას; არც ახლაა მუშათა მდგომარეობა უნუგეშო. მუშათა კავშირები, გაფიცვები, ყოველგვარი ცდა თავისი მდგომარეობის გაუმჯობესობისა თუ სავსებით ვერ მოსპობენ მუშათა შორის შეცილებას, იმას მაინც შესძლებენ. რომ შესამჩნევად შეასუსტონ ეს მეტოქობა. და თუ შესუსტდა მუშათა შორის შეცილება, რა თქმა უნდა, მაშინ ხელფასიც აიწევს.

მაშასადამე, თუმცა ზოგიერთმა სოციალისტმა ხელფასის კანონს „რქინის კანონი“ უწოდა, მაგრამ ამ გარემოებამ მუშებს გული არ უნდა გაუტეხოს. ეს კანონი დეე „რქინისა“

იყოს, მაგრამ შეთანხმებული და ერთობრივი მოქმედება მუშებისა — ისეთი ძალაა, რომ მაგარ რკინასაც კი გაღუნავს. და არამცთუ გაღუნავს, გასტეხს კიდევაც თუ სამუშაოს პატრონებს გამუდმებით ებრძვიან მუშები, ახლაც შეუძლიათ ეს რკინა ცოტაოდნად გაღუნონ. მაგრამ მოვა დრო და მუშა ხალხი სრულყოფილ დაამსხვრევს ამ რკინას. ეს მაშინ იქნება, როცა მუშები ბოლოს მოუღებენ მთელს კაპიტალისტურ წყობილებას.

ახლა ავენ განვიხილავთ კაპიტალისტურ წყობილებას; განვიხილავთ, თუ რა გავლენა აქვს ამ წყობილებას მუშათა მდგომარეობაზე და რა წილი უღევს კაცობრიობის ბედ-იღბლის გადაწყვეტის საქმეში.

მეჩვე თავი.

კაპიტალისტური წარმოება.

მეხუთე თავში, როცა მკითხველს მანუფაქტურის გაჩენის ამბავი ვუამბეთ, „ჭკვიან“ ზეინკალს, რომელმაც მანუფაქტურა დაარსა, ჩვენ კაპიტალისტი ვუწოდეთ, ხოლო თვით წარმოებას — კაპიტალისტური წარმოება. როგორია კაპიტალისტურ წარმოების ნიშნები და რა არის თვითონ კაპიტალი?

ჩვენს „ჭკვიანს“ ზეინკალს, სანამ გაუბედურებულ ზეინკლებს შეაბამდა უღელში, უნდა ჰქონოდა სახელოსნო, ხელსაწყო, მასალა, უნდა ჰქონოდა საწარმოვეო იარაღი. ეს საწარმოვეო იარაღი (მასალა და ხელსაწყო), რა თქმა უნდა, ციდან არ იყო ჩამოცვინული, არამედ შექმნა შრომამ. სახნავ-სათესად გაწმენდილი მიწა, შინაური საქონელი, გუთანი, ხელსაწყო, ყოველივე, რაც საჭიროა გონივრულ შრომისათვის — ადამიანის შრომის ნაწარმოებია. წინდაწინ თუ ეს ნაწარმოები არა გვაქვს, შემდეგში შრომა და რისამე გაკეთება შეუძლებელია. ყოველივე ეს კი ზოგი თვით მწარმოებელთა ხელშია, ზოგს კი ისეთები დაპატრონებიან, ვინც თვითონ-კი არ ხმარობენ საქმეში, არამედ ამ ნაწარმოების საშუალებით სწვებას ამუშავენ. თუ საწარმოვეო იარაღი თვით მწარმოებელთა ხელშია და თვით ისინი იყენებენ

საქმეში, ამათ შეუძლიათ, თუ უნდათ, შეალიონ მხოლოდ აუცილებელი შრომა და შეჰქმნან მხოლოდ აუცილებელი ღირებულება თავიანთის არსებობისათვის, აგრეთვე იმისათვისაც, რომ იარაღი ყოველთვის სახმარად გამოსადეგი ჰქონდესთ. მაგალითად, გლახს შეუძლია მხოლოდ იმდენი იმუშაოს, რომ ეყოს მასა და მის ცოლშვილს სარჩენად, რომ ეყოს გაფუჭებულ იარაღის შესაკეთებლად და საქონლის გამოსაკვებად. ზენკალსაც შეუძლია მხოლოდ იმდენი იმუშაოს, რომ ეყოს თავისა და თავის ცოლშვილის სარჩენად და აგრეთვე სახელოსნოს და ხელსაწყოს მოსავლელად. ერთის სიტყვით, ის მწარმოებელი, ვისაც საწარმოვო იარაღი და სამუშაო მასალა აქვს, იძულებული არ არის შეალიოს დამატებითა შრომა და შეჰქმნას დამატებითი ღირებულება, რადგან შეუძლია უამისოდაც იოლად გამოვიდეს. სულ სხვა საქმეა, თუ საწარმოვო იარაღი ეკუთვნის იმას, ვინც საქმეში თვითონ-კი არ იყენებს, არამედ ამოქმედებს სხვისის შრომის შემწეობით. ამნაირი პატრონები იარაღისა ვერ დასჯერდებიან იმას, რომ მუშებმა მართო აუცილებელი შრომა შეალიონ საქმეს და მხოლოდ აუცილებელი ღირებულება შეჰქმნან, ამიტომ რომ ამ შემთხვევაში იარაღის პატრონებს არაფერი დარჩებათ და იმათთვის ანგარიში არ არის საქმე დაატრიალონ. ამათ არ შეუძლიათ, რომ არ აიღონ დამატებითი შრომა (სხვისი) და დამატებითი ღირებულება, რომელიც მათს მოგებას შეადგენს და რომლისათვისაც მთელს საქმეს იწყებენ. აი ასეთი პატრონები სამუშაო იარაღისა — კაპიტალისტები არიან, ხოლო თვით იარაღი — კაპიტალი. კაპიტალისტი კაპიტალსა ხარჯავს, მაგრამ ხარჯავს იმისთვის, რომ დაუბრუნდეს გაზრდილად, მოგებისად. მაშასადამე კაპიტალი — აღმასის შრომის საყოფის ნაწილია, რომელსაც მისა პატრონები სხვის შრომის შემწეობით ატრიალებენ მოგებისათვის. რადგან აღამიანის შრომის ყოველ ნაყოფის ღირებულება ფულით გამოიხატება, ფულიც კაპიტალია, თუ მას მოგებისათვის ვატრიალებთ. ნათქვამიდან ის უნდა დავსკვნათ,

რომ კაპიტალისტური წარმოება მხოლოდ მაშინ შეიძლება დაიწყოს, როცა ადამიანის შრომის ნაყოფიერება ასე თუ ისე ძლიერია. თუ მუშას თვისის შრომით შეუძლია შექქნას მხოლოდ აუცილებელი ღირებულება (იმდენი, რამდენიც თავის შესაძლებლად სჭირია), კაპიტალისტს ეს შრომა დამატებითს ღირებულებას ვერ მისცემს. გარდა ამისა, კაპიტალისტური წარმოებისათვის საჭიროა „მუშა ხელი“ ე. ი., მუშები, რომელთაც საწარმოვო იარაღი არა აქვსთ და შიმშილისაგან იძულებულნი არიან კაპიტალისტებს მიჰყიდონ თავიანთი სამუშაო ძალა. კაპიტალისტურ წარმოებას ჯერ არსად განუდევნია წვრილ მწარმოებელთა წარმოება და ყოველგან შევხვდებით ერთი მეორეს გვერდით ერთავე წარმოებას. ჩვენში წვრილ წარმოებას უფრო მაგრად აქვს ფეხი მოკიდებული, ვიდრე სხვა ქვეყნებში. წვრილ მესაკუთრე გლეხების გარდა, ჩვენში ბევრია შინათმრეწველი, ე. ი. წვრილი ხელოსნები, რომელთაც საესებით ჯერ კიდევ არ დაუკარგავსთ საწარმოვო იარაღი; მაგრამ კაპიტალისტური წარმოება თან და თან იმის წყალობით ვრცელდება, რომ გლეხობა უმიწა-წყლოდა რჩება და მემამულის „მუშა ხელად“ იქცევა ხოლმე. ამის შესახებ რამდენსამე სიტყვას ვიტყვით. თუმცა წვრილ წარმოების დროს მწარმოებელი არა მარტო აუცილებელს ღირებულებას ღებულობს, არამედ დამატებითსაც. რომელიც კაპიტალისტურ წარმოების დროს კაპიტალისტის ჯიბეში მიდის, მიუხედავად ამისა წვრილ მწარმოებელ-გლეხის მდგომარეობა სახარბიელო არ არის, რადგან რასაც აწარმოებს, ყველაფერი უნდება მინაზომ („ნადელი“) მიწების გამოსყიდვას, გადასახადებს, მემამულის მიწის იჯარას. დიდი ღვთის წყალობა უნდა, რომ მწარმოებელ-გლეხს აუცილებელი ღირებულება დარჩეს, ე. ი. თავის საკუთარ მეურნეობისაგან დარჩეს იმდენივე, რამდენსაც მემამულესთან დაქირავებული გლეხი ღებულობს. თუ ჩვენა ვხედავთ, რომ გლეხი მაინც თავის სახლ-კარს ჩასცივებია, იმიტომ კი არ ჩასცივებია. რომ მის მიერ შექნილ დამატებითას ღირებულებისა ცოტა

მაინცა რჩება; არა, მიწას იმიტომ არა შორდება, რომ ემძიმება თავისუფლებაზე ხელი აიღოს და კაპიტალისტს მუშა-საქონლად გაუხდეს. მაგრამ ისიც მოხდება ხოლმე, რომ გადასახადებს და ათას გვარ ბევრას მთლად უნდება არა მარტო გლეხის მიერ შექმნილი დამატებით ღირებულება, არამედ აუცილებელ ღირებულების ნაწილიცა. მწარმოებელს სარჩო აკლია, არსებობა აღარ შეუძლია, ამიტომ რომ ვაინაჩრობით მოპოვებული ლუკმა პირიდგან გამოჰგლიჯეს. საქმელ პურში მათრობელას და ათას ბალახ-ბულახს ურევს, მაგრამ ასე ცხოვრებაც დიდს-ხანს არ შეუძლიან. თუ ოჯახი უკან-უკან მიდის, იმან მიწას თავი უნდა დაანებოს და მემამულეს ქირაზე დაუდგეს ან ფაბრიკას მიაშუროს და სამუშაო ქირის სახით აუცილებელ ღირებულებას მაინც აიღებს. რადგან გლეხებს მიწაცოტა აქვსთ მიზომილი, რადგან ხაზინაში შესატანი გადასახადებიც ბევრია და, ამასთან, რადგან მიწის საიჯარო ფასიც მეტად დიდია, გლეხებს თავიანთს მიწაზე დიდს ხანს არ შეუძლიათ დარჩნენ, ამიტომ რომ მთავრობა და მემამულენი არამცთუ დამატებითს ღირებულებას, არამედ აუცილებელ ღირებულების ნაწილსაც ართმევენ.

აი ეს არის გლეხების უმიწაწყლოდ დარჩენის მიზეზები. როგორცა ხედავთ, გლეხის უმიწაწყლოდ დარჩენა წარმოების ბრალი არ არის და გლეხი სრულებით არა ჰგავს იმ ხელოსან-მწარმოებელს, რომელსაც საწარმოვო იარაღი მანუფაქტურის შეცილების წყალობით ეცლება ხელიდან. შეცილება—წმინდა წარმოების მიზეზია. ჩვენში კი გლეხს უმიწაწყლოდ მსხვილ მემამულეთა შეცილება კი არა სტოვებს (პირიქით, მემამულეებს თვითონ გლეხები ეცლებიან იმით, რომ გადასახადების აკრეფის დროს თავისს მოწეულ ქირახულს ჩალის ფასად ჰყიდიან), არამედ ამის მიზეზია პირდაპირ ძალმომრეობა.

ხოლო რაც შეეხება ხელოსნებს-მწარმოებლებს, რომელნიც საკუთარს იარაღით მუშაობენ, ისინიც, როგორცა

უსთქვით, მანუფაქტურის შეცილების წყალობით, ცოტ-ცოტათი ჰკარგავენ თავიანთს დამატებითს ღირებულებას; ხოლო როცა თავიანთის თავისუფალ შრომით, იმავე კონკურენციის წყალობით, აწვდილებელ ღირებულებების ნაკლების აღებას იწყებენ, მეტი გზა არა აქვსთ, საკუთარ წარმოებაზე ხელს იღებენ და კაპიტალისტის „მუშა-ხელაღ“ იქცევიან.

კაპიტალისტური წარმოება მანუფაქტურიდან იწყება. მანუფაქტურა, როგორც ამის შესახებ მეხუთე თავში გვქონდა ლაპარაკი, ქალაქებში ჩნდება იმ დროს, როცა იწყება ფართე განაწილება შრომისა, ე. ი. როცა მუშის შრომა იმდენად ნაყოფიერია, რომ შეუძლია არამცთუ მუშა არჩინოს, არამედ კაპიტალისტსაც მოაგებინოს. მანუფაქტურა ერთ კაპიტალისტის ხელქვევით თავს უყრის საწარმოვო იარაღს მოკლებულ ხელოსნებს და შრომა უფრო ნაყოფიერია ზოლმე, ვიდრე ის იყო წვრილ ხელოსნურ წარმოების დროს. ეს იმიტომა ხდება, რომ მანუფაქტურულ წარმოების დროს სახელოსნოსა და ხელსაწყოზე ნაკლები იხარჯება, ხოლო მანუფაქტურული განაწილება შრომისა კიდევ უფრო ნაყოფიერადა ხდის ამ შრომას.

შრომის მანუფაქტურულ განაწილების დროს ყოველი მუშა მთელის ნაწარმოების მხოლოდ ერთს ნაწილს აკეთებს, იმ დროს როცა შრომის საზოგადოებრივ განაწილების დროს ყოველი მუშა მთელს ნაწარმოებს აკეთებს.

ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რა გავლენა აქვს მანუფაქტურას წვრილ ხელოსნებზე. ახლა ვნახოთ, რას უშვება მანუფაქტურა იმ „მუშა ხელებს“, რომლებსაც უზედური ბედი მის მსხვერპლად ხდის.

მანუფაქტურის მთავარი ძალა შრომის მანუფაქტურულ დანაწილებაშია. შორსმჭვრეტელი თვალი პატრონისა ხედავს ამ დანაწილების ყოველსავე ხეირს და სცდილობს თავის მანუფაქტურაში რაც შეიძლება ფართედ შემოიღოს ის დანაწილება. თუ რა ზომამდე აღწევს შრომის დანაწილება მანუფაქტურაში, იქიდან შეგვიძლიან დავინახოთ, რომ მანუფაქტურაში,

მაგალ., ყოველი ნემსი, სანამ საბოლოოდ გაკეთდებოდეს, 72 მუშის ხელში გაივლის. ამ 72 მუშიდან ყოველი მუშა მთელის სამუშაოს მხოლოდ ერთ ნაწილს აკეთებს: ერთი მავთულსა სჭიმავს, მეორე ყურებს უკეთებს, მესამე წვერს უღესავს და სხ. ყოველი მუშა ეჩვევა თავის გასაკეთებელს და ასრულებს საქმეს უფრო ჩქარა და უფრო უკეთესად. მთელ ნემსის გაკეთებას მუშა ასე ჩქარა თავის დღეში ვერ შეიძლებს. 72 მუშა მანუფაქტურისა ერთსა და იმავე დროს უფრო ბევრს ნემსს გააკეთებს, ვიდრე 72 თავისუფალი ხელოსანი. მაგრამ მუშებს ძვირად უჯდებათ ისა, რომ მთელის ნაწარმოების მხოლოდ ერთ ნაწილს აკეთებენ და იმის კეთებაში ვარჯიშდებიან. როცა ხელოსანი მანუფაქტურაში შედის, იმის მაგივრად, რომ მთელი ნემსი აკეთოს, როგორც ადრე უკეთებია, ნემსს ხელში მისცემენ და ეტყვიან, ამ ნემსს მხოლოდ წვერი გაუღესეო. და ისიც დილიდგან საღამომდე ამ წვერის ღესავსა. ხელები ისე შეეჩვევა ამ ერთფეროვან საქმეს, რომ, ბოლოს, სრულგზით გადაეჩვევა სხვა სამუშაოს კეთებას. ხელოსანს თავისი ხელობა სრულგზით ავიწყდება. როცა ხელოსანი მთელს ნაწარმოებს მარტო აკეთებს, ხშირად ჰფიქრობს ხოლმე, როგორა ვქნა, რომ ნაკლები დრო მოვანდომო და საქმეც უკეთესად გავაკეთოვო. მთელის ნაწარმოების კეთების დროს მისი აზრი მუშაგობს. ხოლო როცა განუწყვეტლივ ნაწარმოების ერთ ნაწილს აკეთებს, მისი ხელები, მომართულ მანქანასავით, თავისით მუშაობს, ასრულებს მხოლოდ ამ ნაწილს, მისი აზრი აღარ მუშაობს, და მომქანცველ და ერთფეროვან მუშაობისაგან გონება სრულგზით ეხშობა. ამ სახით, მანუფაქტურული დანაწილება შრომისა ამახინჯებს მუშის სხეულს იმით, რომ ეჩვევა სულ მცირედს მოძრაობას და უჩლუნგებს გონებას, რადგან მუშაობის დროს ფიქრი და აზროვნება მისთვის მეტი ბარგია. თუ მანუფაქტურა, საცა მუშა ამგვარად დამახინჯებულია და შეჩვეულია მხოლოდ სამუშაოს ერთის ნაწილის კეთებას, შემთხვევით დაიხურა, ამ გვარი სახიჩარი მუშა ღეთის სინაბარა

რჩება. მაშინ შავ მუშაზე უარეს დღეში ჩავარდება: სამუშაოს შოვნა მხოლოდ იმ მანუფაქტურაში შეუძლია, საცა სკირიათ, მან რაიმ იცის, იმ „ნაწილის“ გამკეთებელი.

დასახიჩრებელი ხელოსანი იმნაირადვეა მიჯაჭვული მის დამახინჯებულ მანუფაქტურასთან, როგორადაც მანებში მომუშავე დამნაშავეა თავის ხელურემასთან მიჯაჭვული.

ამგვარ პირობების წყალობით პატრონი-კაპიტალისტი სრული ბატონი და ბრძანებელია მანუფაქტურის მუშებისა. თავისუფალ ხელოსნებს-კი ბატონი არავინა ჰყავსთ გარდა შეცილებისა, და არავისი ეშინიათ.

მანუფაქტურაში კი კაპიტალი თავის რკინის ხელში იჭერს მუშას, ასახიჩრებს ხორციელად, აჩლუნგებს გონებით, რომ მერე უფრო ადვილად გამოსწოვოს მოგება. მაგრამ ჩქარა კაპიტალისტი არა სჯერდება ამ თავისს უფლებას და მანუფაქტურის მუშებზე გაბატონებას. მარად უნდა გვახსოვდეს, რომ რაც უნდა იყოს, მანუფაქტურის დღეგრძელობა და წარმატება მუშების სიმარჯვეზეა დამყარებული.

ბაზარზე „მუშა ხელთა“ შორის ხელოსანი ცოტა ურცვია, ასარჩევია არის. ხელოსნებმა თავის თავის ფასი იციან, თავის თავს ასე თუ ისე იცავენ და კაპიტალისტების თავგასულობას ებრძვიან.

კაპიტალისტიც ხედავს მათში ამ ძალას, ხედავს, რომ ეს ძალა ხელს უშლის თავისი კაპიტალი ზარდოს და ზარდოს.

როცა კაპიტალისტებს შორის შეცილება გაიმართება, ყოველი მათგანი იმასა სცდილობს, თავისი საქონელი როგორმე სხვისაზე უფრო იაფად გაყიდოს; ეს კი მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა კაპიტალისტი შეამცირებს იმ შრომას, რომელიც საჭიროა ამა თუ იმ საქონლის გასაკეთებლად. ამიტომ ყოველი მანუფაქტურისტი იმასა სცდილობს—თავისს მანუფაქტურაში მუშის სიმარჯვე საჭირო აღარ იყოს, იმ მუშისა, რომელიც მაინცა და მაინც ხალისით არ ეწევა პატრონის უღელს, — სცდილობს გაადვილოს შრომა, მსუბუქად გახადოს. ჩნდება მანქა-

ნები. ყოველი მანქანა ორ მთავარ ნაწილისაგან შესდგება: ერთია ის ნაწილი, რომელიც ამოძრავებს, მეორეა თვით სამუშაო, საქმის მაკეთებელი ნაწილი. თუ კარგად დავაკვირდით სამუშაო ნაწილს, ადვილად დავინახავთ, რომ სამუშაო, რომელსაც ხელსაწყოთი ხელოსნის ხელი აკეთებს, მანქანაში იმ ხელსაწყოთი და იმავე მოძრაობით მექანიზმის წყალობით კეთდება. ასე იტყვიან, ხელოსნისათვის ხელიდან ხელსაწყო გამოურთმევია ვისზე და ხელოსნის შესასრულებელ საქმის გასაკეთებლად უსულო მანქანისათვის გადაუტიაო. სახერხავ მაშინაში ხერხი უჭირავს და ამოძრავებს ორს აზარმაცს, რომელიც ხელებსა ჰგავს და ისეთნაირადვე გააქვს და გამოაქვს, როგორც მხერხავის ხელებს. ამასვე ვხედავთ რისამე სახერხეტ დაზგაზე. საშალაშინებელ დაზგაზე (ლითონის ფიცრების გასაშალაშინებლად) უშველებელ შალაშინს ამოძრავებს „რკინის დურგალი“.

ერთის სიტყვით, მანქანა ასრულებს მექანიკურ სამუშაოს, რომ ამისთანა სამუშაო აასრულოს, მუშა დიდსხანს უნდა სწავლობდეს ხელობას. მანქანა აკეთებს იმას, რასაც ხელოსანი ასრულებს.

მანქანა კაპიტალისტს დიდს ხეირს აძლევს.

ჯერ ერთი, მანქანა ხელოსნის საქმეს აკეთებს და მუშისათვის საჭირო არ არის ხელოსნობა იცოდეს. ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ როცა ეს ცოდნაა საჭირო, იქ მუშის ძალ-ღონის ღირებულება მეტია. მაშასადამე რაკი მანქანას არა სჭირია ხელოსნობის მცოდნე მუშა, ამცირებს სამუშაო ძალ-ღონის ღირებულებას ანუ სამუშაო ქირას. და ეს კი პირდაპირ სახეიროა კაპიტალისტისათვის.

მეორედ, მანუფაქტურაში წარმოების მთელი წარმატება დამყარებულია მუშების ხელოსნურ სიმარჯვეზე, მაშასადამე, დამოკიდებულია კერძო პირებზე. ამის წყალობით, მანუფაქტურულ წარმოების წარმატება სათუთაა, მანუფაქტურის პატრონს მეტის მოგების გულისთვის არ შეუძლია მუშებს ის უყოს, რაც მოეგუნებება. სამანქანო წარმოების დროსკი საქმე

სულ სხვა რიგად ტრიალდება. მუშა ქარხანაში მოდის და მთელი „ჩონჩხი“ წარმოებისა მზა-მზარეულადა ხვდება: იმის საქმეა მხოლოდ თავისი ძალ-ღონე გამოიჩინოს, ცოდნას და მოხერხებას არაფინა სთხოვს. მანუფაქტურაში ხელსაწყო მუშას ემსახურება, მუშაა მთელის საქმის თავის გამრთმევი ღ წამყვანი; ფაბრიკაში კი მუშა მანქანას ემსახურება, მანქანა ყველაფერს აკეთებს, მუშა-კი თითქო თვით ამ მანქანის ნაწილიაო. ამ გარემოების წყალობით ფაბრიკანტს მეტი ძალა და უფლება აქვს მუშებზე, წარმოების საქმე უფრო მჭკიცე და მკვდარ ნიადაგზეა. ფაბრიკანტი ამბობს: „ოღონდ მანქანები მქონდეს და მუშა ხელი კი ყოველთვის იშოვებაო“. და ამის მთქმელი კაცი მართლსაუკამბობს.

მესამედ, მანქანების წყალობით შრომას ნაყოფიერება ემატება, ე. ი. სამანქანო წარმოების დროს მუშას ერთსა და იმავე დროს მეტის საქმის გაკეთება შეუძლია, ვიდრე მანუფაქტურულ წარმოების დროს. ხოლო ჩვენ ვიცით, რომ კაპიტალისტური წარმოება იმითაა სახირო, რომ შრომა უფრო ნაყოფიერია; და რაც უფრო ნაყოფიერია მუშის შრომა, მით უფრო ნაკლებია მისი აუცილებელი შრომა (სარჩო-საბადებელისათვის აუცილებელი შრომა), მით უფრო დიდია მისი დამატებითი შრომა და მუშა მით უფრო დიდ დამატებითს ღირებულებასა ჰქმნის კაპიტალისტისათვის.

თუ რამდენად სახიროა სამანქანო წარმოება მანუფაქტურულთან შედარებით, ამის შესახებ მეხუთე თავში ვილაპარაკებო. ახლა ვნახოთ, თუ რა დღეში აყენებს სამანქანო წარმოება იმ მუშებს, მანქანებთან საქმე რომ აქვსო.

ჩვენი საუკუნე მანქანების საუკუნედ ითვლება. მართლაც, იშვიათია ისეთი დარგი წარმოებისა, რომ შიგ მანქანებს არ იშველიებდნენ. ხვნათესვისათვის მოგონილია ორთქლითმმობი-ძრავი გუთნები, სათიბავი და სამკალი მანქანები, სათესავი და სანაივებელი. ჩვენს დროში ისეთი ხელობა არ არის, რომ მანქანით არ შეიძლებოდეს გაკეთდეს. ერთის სიტყვით, საცა კი

ადამიანს სჭირია თავისი სამუშაო ძალ-ღონე ბუნებას შეა-
ბრძოლოს, ყველგან მანქანას ხმარობს, და ეს მანქანა შესამჩნე-
ვად ამცირებს და აადვილებს მისს შრომას: რაც მანქანები
შემოვიდა, ადამიანის შრომა უნდა შემცირებულიყო; თუ მანქა-
ნებამდე დღეში 12 საათს მუშაობდა და თუ მანქანების შემწე-
ობით იმავე საქმეს, რასაც უმანქანოდ აკეთებდა, ახლა 8 სა-
ათში გააკეთებს, მისი სამუშაო დღეც 8 საათს უნდა გრძელდე-
ბოდეს. მაგრამ საქმით სულ სხვასა ვხედავთ: მანქანების შემო-
ღების შემდეგ საქუშაო დღე ისე გრძელდება, რომ ბოლოც კი
აღარ უჩანს. სად უნდა ვეძიოთ ამ შემადრწუნებელ უსამართ-
ლოების მიზეზი? წარმოვიდგინოთ, რომ რომელსამე მოხერხე-
ბულმა ვაქარმა ლურსმნების საკეთებელი მანუფაქტურა გააღო.
თანხა იმდენი აქვს, რომ შეუძლია 30 კაცს მისცეს სამუშაო:
თითოეული მუშა დღეში 2 ფუტს ლურსმანს აკეთებს; ფუთი
ლურსმანი ორ მანეთად იყიდება. თითოეულ მუშისაგან პატ-
რონი ათის შაურის დამატებითს ღირებულებას ღებულობს,
მაშასადამე, 30 მუშისაგან 15 მანეთს იღებს დღეში. მაგრამ
გამოიგონეს ლურსმნის საკეთებელი მანქანა, და ჩვენმა მემანუ-
ფაქტურამაც მაშინათვე მიაშურა და მანქანა შეიძინა. ამ მან-
ქანამ შრომის ნაყოფიერება გააორკეცა, და ახლა 60 ფუტს
30-ის მაგიერ 15 კაცი აკეთებს. წმინდა ღირებულება ლურსმანი-
სა ახლა ერთიორად შემცირდა, ამიტომ რომ ყოველ ფუტის
გაკეთებას ორჯერ ნაკლები შრომა სჭირდება. თუ მასალის
ღირებულება ერთი მანეთია და თუ წინად წმინდა ღირებულე-
ბა 1 მანეთი იყო, ახლა წმინდა ღირებულება იქნება ათი შაუ-
რი, ხოლო მანქანით გაკეთებულ ლურსმნის ერთ ფუტის ღი-
რებულება იქნება 1 მ. და 50 კაპ. (1 მანეთი მასალისა და
50 კაპ. წმინდა ღირებულება). მაგრამ ჩვენი პატრონი არც
მაგრე ბრძვიდა და ლურსმანს იმავე ფასებში ჰყიდის, რა ფასე-
ბშიაც ადრე ჰყიდოდა—ფუტს 2 მანეთად. ამსახით, პატრონი
15 მუშის შრომისათვის აიღებს იმდენსავე, რამდენსაც ადრე
30 კაცის მუშაობისათვის აიღებდა, ე. ი., აიღებს არამართო

დამატებითს ღირებულებას იმ 15 კაცისას, რომლებიც მასთან მუშაობენ, არამედ მთელს აუცილებელს ღირებულებას იმ 15 მუშისას, რომლებიც მასთან არ მუშაობენ. ეს ამბავი მანამდე გაგრძელდება, სანამ სხვა მანუფაქტურისტებიც არ შემოიღებენ მანქანებს, კრიჭაში არ ჩაუდგებიან პირველს და ლურსმნის ფასს ფუთზე ნამდვილ ღირებულებაზე არ დაიყვანენ — მანეთ და ათ შაურამდე. აი სწორედ ეს ტკბილი დრო, რომლის განმავლობაშიაც მარტო ის ტკბება მოგონილ მაშინის ნაყოფით და ჯიბეში აუარებელ მოგებას იხზრიალებს, სწორედ ეს დროა, რომ კაპიტალისტს მადას უღვიძებს და მანქანას აძენინებს.

ვიკითხოთ, რა მოვიდა მუშებს ჩვენს წინანდელ მემანუფაქტურესთან, ახლა რომ ლურსმნების საკეთებელი ფაბრიკა აქვს? თანხა იმდენი ჰქონდა, რომ შეეძლო ეყიდნა მხოლოდ ერთი მანქანა და 15 კაცისათვის მიეცა სამუშაო. ძალიან გულით უნდოდა მეორე მანქანაც შეეძინა დანარჩენ 15 მუშისათვისაც, რადგან ამ 30 კაცის საშუალებით იმდენს აიღებდა, რამდენსაც სხვა მანუფაქტურისტები უმანქანოდ 60 მუშებისაგან ღებულობდნენ ძალიან გულით კი უნდოდა ასეთი მსუქანი ლუკმა, მაგრამ იძულებული იყო ერთს მანქანას და 15 მუშას დასჯერებულიყო, დანარჩენი 15 მუშა მეტი იყო და იმანაც თუთხმეტივე დაითხოვა.

სანამ კონკურენციამ ლურსმნების ფაბრიკის ნამდვილ ღირებულებამდე არ დაიყვანა, ჩვენის ახლად გამოცხობილ ფაბრიკანტის საქმე კარგად მიდიოდა. მოგებას იმ მუშებისაგანაც ღებულობდა, რომლებიც იმასთან არ მუშაობდნენ. მაგრამ ასეთს მოგებასაც ბოლო უნდა მოჰღებოდა, რაკი ლურსმნების ფასი მანეთ და ათ შაურამდე ჩამოვიდა. ახლა ის იმ დამატებითს ღირებულებას უნდა დასჯერდეს, რომელსაც ამასთან მომუშავე 15 მუშისაგან ღებულობს. და აი სწორედ აქ დაინახა მემანუფაქტურემ, რომ კოჭი აღჩუს არ დაუჯდა.

ჩვენ ვიცით, რომ რაოდენობა დამატებითის ღირებულებ-

ზისა, რომელსაც კაპიტალისტი ღებულობს; დამოკიდებულება: 1) სამუშაო დღის სიდიდებზე, 2) მასთან მომუშავეთა რიცხვზე და 3) შრომის ნაყოფიერებაზე. მანქანის შემოღებამდე ჩვენი ფაბრიკანტი მუშებისაგან ყოველ დღე 15 მანეთს დამატებითს ღირებულებას ღებულობდა. მანქანის შემოღების შემდეგ შრომის ნაყოფიერება გადიდდა, აუცილებელ ღირებულებების სიდიდემ იკლო, ხოლო დამატებითმა ღირებრლებამ იმატა—ახლა ფაბრიკანტი ყოველ მუშისაგან დღეში სამ აბაზს ღებულობს. მაგრამ საქმე ის არის, რომ 15 მუშა და შერჩა ხელში და მათგან მხოლოდ 9 მანეთს ღებულობს დღეში. წინა დღე კი 15 მანეთს იღებდა. მანქანა მხოლოდ პირველ ხანებში უქადიდა დიდ მოგებას, მერე კი ეს მოგება სიზმარსავით გაჰქრა. რა უნდა ჰქმნას? მუშების რიცხვს ვეღარ მოუმატებს: —ანხა აკლია შრომის ნაყოფიერების აწევა—შემოღები უფრო გაუმჯობესებულ მანქანისა—ჯერ არ შეუძლია. ერთადერთი დარჩენილი დამატებითის ღირებულების გასადიდებლად—მოუმატოს სამუშაო დღეს. ისიც ამას შერება. მაგრამ მეფაბრიკემ ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ ლურსმნის ფასი მანეთ და ათ შაურამდე არ დაიწევდა, გაადიდა სამუშაო დღე. ხელში შერჩენილ 15 მუშას, რაც შეუძლია, ამუშავებს, რომ რაც შეიძლება მეტი საქონელი გააკეთებინოს და ისარგებლოს მანამდე, სანამ სხვებსაც არ შემოუღლიათ მანქანები,

ვიკითხოთ, როგორ და საიდან შეუძლია მეფაბრიკეს სამუშაო დღე გაადიდოს? საიდან და, რაკი მანქანა ფებს შემოსდგამს წარმოების რომელსამე დარგში, „მუშა ხელის“ ერთი ნაწილი, რომელიც წინა დღე ამ საქმეში იყო გართული, საქირო აღარაა ამ „ზედმეტ“ მუშა ხელს უბოდიშოდ ფაბრიკიდან გარედ გაუძახებენ, და უსაქმოდ დარჩენილნი უეჭველად ბაზარზე ამოჰყოფენ თავს. ბაზარზე ეს მუშები შრომის წინადადებას აღიღებენ. ხოლო წინადადების გადიდებასთან ერთად მუშათა შორის გაიმართება შეცილება, —არა მე მინდა სამუშაო ვიშოვო, არა მეო, და ამ შეცილების წყალობით მეფაბრიკე არა

მარტო სამუშაო ქირას უკლებს, არამედ სამუშაო დღესაც უზომოდ აღიდებს. ზედმეტი „ხელი“ ბევრია და შეფაბრიკის იმის დარდი არ აწუხებს, თუ მცირედ ქირისა და გადამეტებულ შრომისაგან მუშები ბუზებსავით იხოცებიან. მაგრამ ეს კიდევ ცოტაა. მანქანის შემოღების შემდეგ საჭირო აღარ არის არა მარტო მუშის ხელოსნური სიმარჯვე, არამედ მისი ფიზიკური ღონეც. მანქანასთან დგომა და მისი ყურისგდება სუსტსაც, იმგვარადვე შეუძლია, რგორც ღონიერს. ამის გამო მანქანის შემოღებასთან ერთად კაპიტალისტთან სამუშაოდ მოდიან ქალები და ბავშვები. ეს უფრო აღიდებს სამუშაოს წინადადებას, და მუშათა შორის შეცილებას.

ჩვენ დავინახეთ, რომ სამუშაო ქირაში უნდა შედიოდეს ღირებულება მუშისა და მის ოჯახის შესანახად საჭირო საშუალებისა. მანუფაქტურულ წარმოების დროს ერთის მუშის შრომა მთელს მისს ოჯახს არჩენს. რაკი ქალები და ბავშვებიც დაიწყებენ მუშაობას ფაბრიკაში, და თანაც საშინელი მეტოქეობა დაიწყება, ოჯახის უფროსის სამუშაო ქირა იმდენზე უნდა დაეცეს, რომ მისა და მის ცოლ-შვილის-მიერ აღებული ფული მთელის ოჯახის შენახვას ეყოს. ამნაირად, მანქანების შემოღების შემდეგ, მთელი მომუშავე ოჯახი შრომის ფასად იმდენს იღებს, რამდენსაც მანუფაქტურულ წარმოების დროს ერთა ოჯახის უცროსი იღებდა. ზედნადებად, მანქანის წყალობით კაპიტალისტი სამუშაო დღესაც აღიდებს.

ჩვენ უკვე დავინახეთ, თუ რა რიგ უბედურად სჩაგრავს მანუფაქტურული დანაწილება შრომისა მუშებს იმით, რომ ყოველი მათგანი იძულებულია სრულიად უბრალო რამ საქმე აკეთოს, ამახინჯებს და სხვა საქმის გაკეთების შნოს ართმევს. მუშებს უკეთეს დღეში არც მანქანა აგდებს.

დამოუკიდებელს მწარმოებელ-ხელოსანს უნდა ჰქონდეს არა მარტო ხელოსნური სიმარჯვე თავის საქონლის გასაკეთებლად, არამედ ასე თუ ასე გონებრივად განვითარებულიც უნდა იყოს, რომ ამ განვითარების წყალობით მიუხვდეს მთელის წა-

რმოების სიძნელე-სიადვილეს და საჭიროების-და კვალად გა-
 აუმჯობესოს ეს წარმოება. ამ განვითარებას ხელოსანი იძენს
 როგორც ხელობის შესწავლის, ისე თვით ხელოსნობის დროს.
 როდესაც ხელოსანი მანუფაქტურაში შედის, სადაც ვრცე-
 ლი დანაწილებაა წარმოებისა, სრულებით ავიწყდება,
 თუ როგორა სწარმოებს მთელი შრომა: თვითონ ნაწარ-
 მოების ნაწილსა-ღა აკეთებს, ხოლო მთელის ნაწარმოების შე-
 სრულების ამბავი მხოლოდ პატრონმა იცის. მაგრამ როცა
 იგივე მუშა მანქანას ამოუდგება უკან, ავიწყდება არამცთუ
 საქონლის მთელის წარმოებას ამბავი, არამედ მის ერთ ნაწილის
 კეთებისაც. მან არ იცის, მისის შრომით რა საქონელი კე-
 თდება და როგორ. მთელი ცოდნა, მთელი ქკუა-გონება მუ-
 შისა მანქანაში გადავიდა, ხოლო მუშა თვით მანქანის ნაწი-
 ლად გადაიქცა.

ამ ნაირად, ჩვენა ვხედავთ, რომ კაპიტალისტური წარმო-
 ება მუშას, ჯერ ერთი, ხელიდან აცლის საწარმოვო იარაღს
 და მეორედ, წარმოების გონებრივ მხარეს ფიზიკურ მხარეს
 აშორებს. გონებრივი მხარე და კაპიტალი (ცოდნა, მანქანები)
 კაპიტალისტის ხელშია, ხოლო ფიზიკური მხარე (სამუშაო
 ძალა)—მუშებსა რჩებათ. ადვილი მისახვედრია, თუ რა ძალა
 ექნება, სხვა უპირატესობასთან ერთად, კაპიტალისტს მუშე-
 ბზე.

მუშის სხეული საშინლად იჩაგრება მანქანისაგან. პატარა-
 ობითვე მუშა იძულებულია მანქანასთან იდგეს და ერთს რასმე
 საქმეს აკეთებდეს, თავი ი მოძრაობა შეუფეროს მანქანის პირ-
 შეუცვლელ და მტანჯველ მოძრაობას. ცხადია, რომ მუშა
 მხოლოდ მანქანასთან ვარგა, სხვა ყველა საქმისათვის გამოუსა-
 დეგარია. მაგალითად, სწრაფლ-მბეჭდავ მანქანებზე 13-15
 წლის ბავშვები მუშაობენ; მთელი მათი მუშაობა ის არის,
 რომ ქალაქს აწვდიან პრესს და ასეთი მუშაობა დღეში 12
 საათს გასტანს ხოლმე. საკვირველი არ არის, რომ ეს უბედუ-
 რი არსებანი ადამიანის სახეს სრულიად ჰკარგავენ, მაგრამ

ყველაზე უარესი ის არის, რომ კაპიტალისტი ჯერ მუშას სა-
უკუნოდ დაამახინჯებს მანქანასთან მუშაობით, მერე ერთბა-
შად ქუჩაში გამოუძახებს! ახლავე დავინახავთ, რაღა შვრება
ამას კაპიტალისტი.

დამატებითი ღირებულების მომატება შეიძლება მხოლოდ
მაშინ, როცა მოუმატებთ მუშათა რიცხვს, გაახანგრძლივებთ
სამუშაო დღეს და გაადიდებთ შრომის ნაყოფიერებას. მანქა-
ნის შემოღების დროს მეფაბრიკესთან მცირდება მუშათა რიც-
ხვი და ამასთან ერთად მცირდება მისი დამატებითი ღირებუ-
ლებაც. მაშასადამე, დამატებითი ღირებულების გადიდება კა-
პიტალისტს მაშინ-ღა შეუძლია, თუ გაახანგრძლივა სამუშაო
დღე და გაადიდა შრომის ნაყოფიერება. ჩვენა ვნახეთ, რომ
კაპიტალისტი უსინდისოდ სარგებლობს თვისის მდგომარეო-
ბით და სამუშაო დღეს უზომოდ ახანგრძლივებს. ხელა დავხე-
დოთ, მანქანის შემოღების შემდეგ როგორ აღიდებს კაპიტა-
ლისტი თავის მოგებას იმით, რომ აღიდებს შრომის ნაყოფიე-
რებას.

კაპიტალისტმა რაკი წარმოების ერთს დარგში შემოიღო
მანქანა, შემდეგში შრომის ნაყოფიერების გადიდება მხოლოდ
იმ შემთხვევაში შეუძლია, თუ წარმოების იმ დარგებშიაც შე-
მოიღო მანქანები, რომლებშიაც მანამდე არა ყოფილა, ანუ
და უკვე შემოღებულ მანქანის მაგიერ ახალი, უფრო გაუმჯო-
ბესებული მანქანა შემოიღო. ხოლო რადგან კაპიტალისტი
უქველად უნდა ეცადოს შრომის ნაყოფიერების გადიდებას —
მოგება სჭირია! — იმასაც სულ ახალ-ახალი მანქანები შემოაქვს.
მანუფაქტურაში რაკი შრომის დანაწილება შესაფერ ზომამდე
მიღწევს, თვით საქონლის წარმოების ხერხი უცვლელი რჩება,
ქვადება. ეს ხერხი ერთ მოდგიმიდან მეორეზე გადადის, მამი-
დან შეილზე, როგორც ამას ვხედავთ ამქრებში. საფაბრიკო
წარმოებაში კი ფაბრიკანტი სცდილობს, რაც შეიძლება, მეტი
მოიგოს და ეს გარემოება აიძულებს განავითაროს შრომა,
ახალ-ახალი მანქანები შემოიღოს და ამით შესცვალოს თვით

ხერხი წარმოებისა. აი ამ ახალ, გაუმჯობესებულ მანქანების წყალობით ბაზარზე გამოჰყრიან ხოლმე ბევრს მუშა ხელს, რაც ქარხანაში აღარა სჭირიათ. ამ მუშებმა სხვა ქარხნებში უნდა ეძებონ სწამუშაო და ეს კი იმათვის ძნელია, რადგან ყოველი მანქანა მასთან შეჩვეულს, მის გემოზე დასახიჩრებულ მუშას თხოულობს. ამსახით. საფაბრიკო წარმოებაში სულ ახალ-ახალი მანქანები შემაჯკვსთ, სულ მუდამ მოძრაობს საქმე, მუშები ხშირად გარედ იყრება და მათგან თხოულობენ, რომ ყოველგვარ მანქანასთან შეეძლოსთ მუშაობა. ისევ მოწამენი ვართ კაპიტალისტური წარმოების სიავისა და უკუღმართობისა, რომელსაც შედეგად მისდევს მუშათა წოდების საშინელი უბედურება. ფაბრიკანტების მადას საზღვარი არა აქვს, სულ მოგებას სცდილობენ და ეს გარემოება აიძულებს ახალ-ახალი მანქანები შემოიღონ. მაგრამ ისეთი ძალიან ძვირი მანქანებიცაა, რომ მათი შეძენა-მხოლოდ მსხვილ კაპიტალისტს შეუძლია. თუმსხვილმა კაპიტალისტმა ისეთი მანქანა შეიძინა, როგორის ყიდვაც წვირლ კაპიტალისტს არ შეუძლია, მათს შორის გამართულ კონკურენციის დროს გამარჯვებული დარჩება მსხვილი კაპიტალისტი, ამიტომ რომ ახალი მანქანა, რაკი შრომის ნაყოფიერებას აღიდებს, მისს პატრონს ნებას აძლევს საქონელი წვირლ კაპიტალისტზე იაფად გაჰყიდოს ხოლმე. ისე როგორც მანუფაქტურა კერძო მწარმოებელთ ამარცხებს, ისე მსხვილი მანუფაქტურა ამარცხებს წვირლს მანუფაქტურას; როგორც ფაბრიკა მსხვილ მანუფაქტურას ამარცხებს, ისე მსხვილმა ფაბრიკამაც შეცილებით წვირლი ფაბრიკა უნდა დაამარცხოს. ერთის სიტყვით, კონკურენცია იმასა სცდილობს—წარმოება მსხვილ კაპიტალისტებს ჩაუგდოს ხელში.

მხოლოდ მსხვალს კაპიტალს შეუძლია წარმოებაში გააუმჯობესოს ყველაფერი, შრომას მეტი ნაყოფი გამოაღებინოს. ნიშადობლივი თვისება კაპიტალისტურ წარმოებისა სწორედ ის არის, რომ მსხვილი კაპიტალი და მსხვილი წარმოება გამოადის ყველაფრის ბატონად.

მსხვილმა ფაბრიკანტებმა ზედმიწევნით არ იციან, თუ რამდენი საქონელია საქირო ბაზარზე. მაგრამ რაკი, რაც შეიძლება, მეტის მოგება სურსთ, მეტს საქონელსაც ამზადებენ. ამიტომ ხშირად ბაზარი საქონლით გაივსება ხოლმე და მუშტარი კი არსადაა. მანქანის შემოღების დროს „ზედმეტი“ მუშა უსაქმოდ რჩება და თვით საქმეში გართულ მუშების ხელფასიც დაბლა დაიწვეს ხოლმე. ამიტომ მუშები იძულებულნი არიან შეამცირონ ხმარება ყოველ გვარ საქონლისა, და საქონლის მოთხოვნილებაც მცირდება. ამავე დროს, თუმცა, მართალია, მოთხოვნილება შემცირდა კიდევ, მაგრამ ახლად-შემოღებული მანქანები წინანდელზე უფრო მეტს საქონელს ამზადებენ და აღიდებენ წინადადებას. ესეც ერთი უკუღმართობაა კაპიტალისტურ წარმოებისა, რასაც მოსდევს მრეწველობის შეჩერება ანუ ეგრედწოდებული კრიზისი.

რაკი ბაზარი საქონლით გაივსება და მუშები გაქირებულ დღეში ჩაჯვრებიან, საქონლის მოთხოვნილება მცირდება და ამიტომ უნდა შემცირდეს ამ საქონლის წარმოებაც. მსხვილმა მეფაბრიკეებმა უნდა შეამცირონ წარმოება ან სრულიად შეაჩერონ; ამიტომ ხელახლა გამოაყრიან აუარებელ მუშებს, რომელთაც ერთი-და დარჩენიათ — შიმშილით სიკვდილი! ამნაირად, მსხვილი წარმოება — ორპირი სატევარია, რომელიც ორისავ პირით ერთნაირად სჩეხავს მუშას. ერთხელ სჩეხავს მანქანების შემოღების დროს, როცა „ზედმეტი“ მუშა უსაქმოდ რჩება, მეორეჯერ ფაბრიკის დაკეტვის დროს სჩეხავს, და ამგვარი მდგომარეობა განუწყვეტლივ მეორდება, ამიტომ რომ თვით კაპიტალი გამუდმებულს მოძრაობაშია.

ახლა ჯამი გაუკეთოთ კაპიტალისტურ წარმოებას.

კაპიტალისტური წარმოება იქ იწყება, საცა შრომის საზოგადოებრივმა დანაწილებამ თვით შრომა გაანაყოფიერა და, ამავე დროს, საცა მუშები საწარმოგო იარაღს არიან

მოკლებულნი. კაპიტალისტურ წარმოების მთავარი საძირკველი — დაქირავებული შრომა და მუშების მიერ შექმნილ დამატებითი ღირებულების წყალობით კაპიტალის ზრდაა. მანუფაქტურა ერთის მხრით სჩაგრავს წვრილ დამოუკიდებელ მწარმოებელს, ხოლო მეორეს მხრით, ასახიჩრებს და აჩლუნგებს თავის მუშებს იმით, რომ შრომას დაუსრულებლივ ანაწილებს, მანუფაქტურათა მეტოქეობას მანქანების შემოღება მოსდევს. მანქანასთან მუშის ძალ-ღონე და სიმარჯვე საჭირო აღარ არის; მანქანის წყალობით ერთის მხრით, ზედმეტი „მუშა-ხელი“ უსაქმურად რჩება, მეორეს მხრით, კაპიტალისტის გასამდიდრებლად ამუშავებს ქალებსა და ბავშვებს. მძარბობა მაშინათვე საშინელი შეცარება მუშათა შორის. და ამათ სარგებლობს კაპიტალისტი და სრული ბატონი ხდება. ეს ბატონობა იმით იჩენს თავს, რომ სამუშაო დღე განუკანაზღვრებლად დიდდება და ხელფასი მცირდება. ხელფასის სიმცირე მუშას იძულებულყოფს კაპიტალისტს თავის ცოლშვილის შრომაც მიჰყიდოს ხოლმე; მთელის მუშა ოჯახის შრომაში იმდენსვე აძლევენ, რამდენსაც მანუფაქტურას დროს აძლევდნენ: — მხოლოდ ოჯახის უფროსის შრომა ფასდება. სამანქანო წარმოება მუშების სხეულს ასახიჩრებს იმით, რომ მანქანას უფარდებს მთელს სხეულს, აჩლუნგებს მისს გონებას, რადგან წარმოების დროს მისი გონებრივი მხარე სხვაა და ფიზიკური ძალღონე სხვაა. მანქანის შემოღების შემდეგ კაპიტალისტმა უნდა იზრუნოს შრომის ნაყოფიერების მომატებისათვის. სულ ახალ-ახალი მანქანები უნდა შეიძინოს, წარმოება სახეს იცვლის. კაპიტალისტური წარმოება მუშების სულსა და გულს მიწასთან ასწორებს, რადგან მუშა სრული მონაა კაპიტალისა, რომელმაც არ იცის, რა არის სიმართლე, პატიოსნება, გულკეთილობა, რომლისათვისაც მხოლოდ ერთი კანონი არსებობს — მოგება.

მაგრამ კაპიტალისტური წესწყობილება ყოველ ამ ბოროტებას როდი გვაჯერებს. ეს წყობილება მარტო ქალაქის

მეშებსა და წვრილ ხელოსნებს არ აწვება კისერზე მძიმე ლოდად. არა ნაკლებ იჩაგრება მისგან გლეხობაც.

ჯერ სამანუფაქტურო და მერე სამანქანო წარმოების შემოღების შემდეგ ბევრგვარი საქონელი, რასაც გლეხი ადრე შინ აკეთებდა, უფრო სახეიროა იმავე გლეხმა ბაზარზე იყიდოს. წინად გლეხი თითქმის მთელს თავისს ტანისამოსს თავის მასალისაგან საკუთარის შრომით აკეთებდა ოჯახში. ახლა კი საფაბრიკო და სამანუფაქტურო საქონელი ისე გაიართა, რომ საქირო არც კია იგივე საქონელი გლეხმა აკეთოს. საექვოა გლეხი მოუჯდეს და მაუდს დაუწყოს კეთება და, ვსთქვათ, ოცის დღის შრომა მოანდომოს, როცა იმნაირივე მაუდი და, შეიძლება, კიდევ უკეთესიც და უფრო ლამაზი, ბაზარზე ათის დღის შრომის ფასად იყიდოს. ვკვებ ითქმის სხვა საქონლის შესახებ, რომელსაც გლეხი თვითონ იმზადებდა და ახლა კი ბაზარზე ყიდულობს. წინად გლეხი მთელის წლის განმავლობაში იყო საქმეში გართული: ზაფხულობით ქირნახულს იწედა, ზამთრობით — შინ, ოჯახში მუშაობდა. ახლა კი ბევრს ალაგას ზამთრობით საქმე თითქმის არა აქვს. თავისს საოჯახო საქმეებს ახლა უფრო ნაკლებ დროს ანდომებს, ვიდრე წინად, მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ რაც უფრო ნაკლებ დროს ვანდომებთ წარმოებას, მით უფრო ნაკლებ ღირებულებას ვამზადებთ. მაშასადამ, გლეხი ახლა თავის საკუთარ მეოჯახეობაში ნაკლებს იკეთებს, ვიდრე წინად და შემოსავალიც უფრო ნაკლები აქვს.

გარდა ამისა, გლეხმა ბაზარზე უნდა იყიდოს ბევრი რამ ისეთი საქონელი, რასაც ადრე თვითონ აკეთებდა. უნდა იყიდოს არამც თუ ასეთი საქონელი, არამედ ბევრი სხვაცა, რომელიც თან და თან აუცილებლად საქირო შეიქმნა ადამიანისათვის: ნავთი, თერმონია, შაქარი, ლამპარი, წიგნები და სხ. ამ ნივთების სასყიდლად გლეხმა უნდა გადასდოს თავის, ისედაც შემცირებულ, შემოსავლის ერთი ნაწილი. ფული უფრო და უფრო მეტია საქირო, ხოლო მისი შოვნა

უფრო და უფრო სჭირს. კაპიტალისტურ წარმოების დროს გლეხის შრომის უმეტესი ნაწილი სრულებით ზედმეტი ხდება, იმ გვარადვე, როგორც ახალ საქონლის შემოღების დროს ზედმეტია, ხოლო უმეტესი ნაწილი ქალაქის მუშათა შრომისა.

კიდევ უფრო საგრძნობლად სჩაგრავს კაპიტალიზმი გლეხს იმითი, რომ მეურნეობაშიაც იჩემებს ბატონობას. მაგალითად, ამერიკაში მსხვილმა მემამულეებმა და კომპანიებმა ხელში ჩაიგდეს აუარებელი მიწები, მერე ისეთიმიწები, რომ ადამიანის ხელი არც-კი მიჰკარებია მანამდე, სრულებით უკმელი მიწები. ამ ადგილებს გაუმჯობესებულ სამეურნეო იარაღით ამუშავებენ და ამით ადამიანის შრომა საშინლად შეამცირეს. ბაზარზე აუვარებელი პური გამოაქვთ, მეტად იაფად ჰყიდიან და პურის ფასს ძალზე სწევენ. პური სულ იაფდება და იაფდება. წინად რომ საკმაო იყო გლეხს ბაზარზე ერთი ფუთი პური გამოეტანა, გაეყიდნა და აღებულ ფულით გადასახადი გადაეხადა და თავის ოჯახის სხვა რამ საქიროებაც დაექაყოფილებინა, ახლა იქ მთელი ხუთი ფუთიც არა ჰყოფნის გლეხს. გლეხი რომ ცოტა ნასწავლი იყოს და თან ჯიბეში ერთი-ორი გროში მეტი ჰქონდეს, შეეძლო გაუმჯობესებული სამეურნეო იარაღი ეყიდნა, მიწა გაეპატივებინა, შეეძინა კარგი თესლი და სხ. მაგრამ სიბნელეში განგებ ჰყავსთ გლეხები, არაფერს ასწავლიან, და თან ცხვარსავით ჰკრეკენ, როცა მატყლი გაეზრდება. მეტი გზა არა აქვს საცოდავს, ჩასცივებია მიწას და მანამდე ხნავს და სთესავს, სანამ ღონეს არ გამოუღლევს და სრულებით არ გამოჰფიტავს გლეხი სახედარსავით მუშაობს. მაგრამ მისს მუშაობას ბარაქა არა აქვს. მოკლედ რო ვსთქვათ, გლეხის შრომას ფასი ეკარგება და მისი კეთილდღეობა, მისს საკუთარ შრომასზე დამყარებული, თან და თან უარესად უნდა შეფერხდეს და დაეცეს.

ასე რომ გლეხთა საერთო კეთილდღეობა ქვეითდება. ეს ჩამოქვეითება იმის ბრალია, რომ გლეხის შრომას ფასი აკლ-

დება ამის წყალობით გლეხის სუიციდითი ძალა სუსტდება, ე. ი. გლეხს ვეღარ შეუძლია იყიდოს იმდენი მანუფაქტურული და საქარხნო საქონელი, რამდენიც სჭირია. კაპიტალისტებს საქმის შეფერხება ძილს უფრთხობს, შორიდან მოვლიან კრიზისს, რომ ეს კრიზისი თავიდან აიცილონ, კაპიტალისტები იმისთვის ზრუნავენ, რომ თავიანთის საქონლის მუშტარი სხვაგან იშოვნონ, ანუ, როგორც ამბობენ, აღმოაჩინონ გარეშე ბაზარი, უთვალთვალევენ, სად შეიძლება ომის დაწყებაო, სად შეიძლება ძალით მიწები ჩავიგდოთ, დავიპყროთ სხვა ხალხიო. თუ ეს მოახერხეს—კაპიტალისტებს ცა ქუდად არ მიაჩნიათ, დედაპიწა—ქალაბნად. ახალდაპყრობილ ქვეყანაში შეუძლიათ თავისი საქონელი შეიტანონ უბაჟოდ, და თუ უცხო ქვეყნიდან გაჰბედა ვაჭარმა მოსვლა, საზღვარზე აუარებელ ბაჟს მოსთხოვენ ან და უკან გააბრუნებენ.

ძლიერი სახელმწიფოები, რომელთაც დიდძალი ჯარი ჰყავთ, პატარა სახელმწიფოებს იძულებულ ყოფენ ისეთი ხელშეკრულობა დაადებინონ, რომლის ძალით ძლიერ სახელმწიფოს საქონელი სუსტ სახელმწიფოში უფრო შეღავათიანად უნდა შევიდეს, ვიდრე სხვა რომელისამე სახელმწიფოს საქონელი. და ყოველის ღონის ძიებით სცდილობენ თავიანთი საქონელი თავიანთ ქვეშევრდომთ შორის გასაღდეს. დასასრულ, დიდი, მუდმივი ჯარი ბურჟუაზიისათვის იმიტომ არის საჭირო, რომ შიშსა და მორჩილებაში ამყოფონ ხალხი, რომელიც მას მისთვის აუცილებლად საჭირო დამატებითს ღირებულებას აძლევს.

შენახვა აუარებელ ჯარისა, მოხელეთა, პოლიციისა, ურომლოდაც წარმოუდგენელია კაპიტალისტური წარმოება, მძიმე უღლად აწვება კისერზე მშრომელ ხალხს, განსაკუთრებით გლეხობას. გლეხი დამოუკიდებელ პატრონად ითვლება. ერთის შეხედვით, გლეხი თითქო უნდა იღებდეს არამცთუ თავისის შრომის მთელს ღირებულებას, როგორც ამას კარგს პირობებში ქარხნის მუშა ღებულობს, არამედ იმ ზედმეტსაც,

იმ დამატებითს ღირებულებასაც, რომელიც დაქირსებულმა მუშამ პატრონს უნდა მისცეს, ხოლო გლეხს შეეძლო თვითონ დაეტოვებინა.

გლეხთა განიორწყლება არც მუშებს აყრის ხეირს. სამუშაოს მაძებარი გლეხები ქალაქებს ეფინებიან, სულ მცირედ ხელფასს სჯერდებიან, პატრონისაგან ყოველგვარ სისამაგლეს ტ თვითნებობას ითმენენ. პატრონები ამით სარგებლობენ ტ უკმაყოფილო და გაფიცვის მოყვარე მუშების მაგიერ შიმშილით შეწყუხებულ და მორჩილ გლეხებს ჰქირაობენ. მუშებს ყელში უფრო და უფრო უჭერენ. პატრონებს ცათაფრენა აქვსთ შემღვარი. გლეხთა გაღატაკება ხელს უწყობს მუშათა გაღატაკების საქმესაც. შიმშილი გლეხს და ქალაქის მუშას ერთსა და იმავე ტაფაზე ჰყრის და ძალაუნებურად ამუშავებს კაპიტალისტების, მთავრობის და ათასგვარ წურბელა და ჩარჩების გასამდიდრებლად და ჯიბის გასასქელებლად.

და აი ამიტომაც, რომ მიწათ-მომქმედ გლეხებს, რომელიც თითონ ამუშავებენ თავიანთ მიწას, და დაქირავებულ მუშებს ერთი და იგივე მტერი ჰყავსთ.

და მართლაც რო ვიკითხოთ, რომელი უბედურება გინდათ, რომ მიზეზად კაპიტალისტური წარმოება არა ჰქონდეს? ქვეყანაზე არ არის უბედურება, რომელიც ან პირდაპირ არ იყოს კაპიტალიზმისაგან გამოწვეული, ან და მის გავლენით გაძლიერებული, — მხოლოდ სიკვდილია ბუნებისაგან გაჩენილი და ბუნების განაჩენს აღამიანი ველარ წაუვა. მაგრამ თვით სიკვდილიც ქალაქებში უფრო ხშირი სტუმარია ღარიბ-უბნებისა, ვიდრე იმ უბნებისა, სადაც მდიდრები სცხოვრობენ. განსაკუთრებით ბავშვებსაა რომ მუსრავეს; რაკი, დედამის სიღარიბისა გამო, ბავშვებს არც შესაფერი მოვლა აქვსთ, აღარც საკმელსასმელი აქვთ, აღარც ტანისამოსი, ბუნებსავით იყუყუებიან. ყოველგვარი ავადმყოფობა და სენი, განსაკუთრებით გადამდები, ჯერ იქ იპუდებ, სადაც მკადროდ სცხოვრობენ ღარიბები, სარდაფებსა და დაფეხვილ ქოხმანებში. სოფელშიაც ამას-

ვე ვხედავთ: სივიწროვე, ქუჩუკი, საქმელ-სასმელის სინაკლუ-
ლე, უმეცრება—აი მიზეზები ათასგვარ სენისა, სიმახინჯისა
და უბედურებისა. ხოლო როცა შიმშილობაც ჩამოვარდება,
მაშინ თავს იჩენს: სახადი და სხვა მისგვარი სენი, რე შიმშილისა-
გან ლანღაღამოლეულისგლეს უწყალოდსამარისკენ მიერეკება
ხოლო დიდ ქალაქებში, სადაც მუშების ცოლშვილი ბნელსა
და ნესტიან სარდაფებში სცხოვრობენ,—იქ სიკვდილი ფრთა-
გაშლილი დაფარფაშებს. დიდ ქარხნებში, სადაც მუშა სიკვ-
დილს თავის ძარღვების უკანასკნელ წვეთით აძლეფს ხარკს, სადაც
მისი ფილტვები სნეულდება,—თვალეზი უბრმავდება და სიცო-
ცხლე უმოკლდება როგორც თვითონ შას, ისე მისს დატან-
ჯულ ცოლშვილს. მაშასადამე, თვით ასეთი ბუნებრივი უბე-
დურება, როგორც სიკვდილი, სიბერე და უძლურებაა, უმე-
ტეს შემთხვევაში, ვითარდება კაპიტალისტურ წარმოების და
მისგან დამოკიდებულ სიღარიბისა და სისაწყლისაგან.

რაც შეეხება სხვა უბედურებას, თვით ადამიანისაგან რომ
მომდინარეობს ხალხმე, იმაზე ლაპარაკიც კი მეტია: ყველას
ერთი ძირი აქვს—კაპიტალისტური წარმოება. გაბატონება
მდიდრისა ღარიბზე, ძლიერისა—უძლურზე. ნათქვამის გამო-
სარკვევად შევჩერდეთ ზოგიერთ ფაქტებზე.

რუსეთის იმპერიის ციხეები სავსეა პატიმრებით; წელი-
წადში თითქმის 30,000 კაცზე მეტს ასამართლებენ სხვა და
სხვა სასამართლოებში და ნაწევარზე მეტი იგზავნება ზოგი
ციმბირში დასასახლებლად, ზოგიც მადნებში სამუშაოდ. ამ დამ-
ნაშავეთა შესანახავად წლიურად 15 მილიონზე მეტი იხარჯე-
ბა: ეს სატუსალოების ასაშენებლად, ეს ტუსაღთა ტანისამო-
ლის სასყიდლად, ეს ბორკილებისათვის, ეს მათი გადაყვანა
ერთ ადგილიდან მეორეზე და სხ. და სხ. საიღან ჩნდება ეს
ლაშქარი „უბედურთა“? შიმშილია ამ ლაშქრის გამჩენი. ადა-
მიანმა ერთს დღეს ვერ იშოვნა სამუშაო, მეორე დღესაც ვერ
იშოვნა და ისიც სასოწარკვეთილი ცუდს საქმეს ჰკიდებს ხელს.
მოსავალი არ მოვიდა ერთს წელიწადს, მოსავალი არ მოვიდა

მეორე წელიწადსაც, მოჰყვა შიმშილი და შველა კი არსაით არის: ბავშვები ბუზებსავით იხოცებიან და მწუხარებისაგან დედაც და მამაც მზად არიან, რაც გინდ სიაყვაცე იყოს, ჩაიძინონ, ოღონდ კი მშვიერ ბავშვების ტირილი აღარ გაიგონოს მათმა ყურებმა. ახლა ყველამ იცის, რომ შიმშილობის წელიწადს სატუსალოები ივსება ხოლმე. ზამთრობით დიდ ქალაქებში გაქირებულნი ასობით ჩადიან ავკაცობას მხოლოდ იმისთვის, რომ სატუსალოში ამოაყოფინონ თავი. ამ სატუსალოებში უმეტესად გლეხები და მუშები სხედან, უმუშაოდ დარჩენილნი. იქიდან რომ გამოდიან, მუქთად ცხოვრებას ეჩვევიან, პირველ დანაშაულის შემდეგ ავკაცობას უფრო ხშირად და უფრო მეტად ჩადიან. რუსის კანონი შიმშილისა და სიცივის გამო ჩადენილ მცირედ დანაშაულისათვის სასტიკადა სჯის კაცს; მაგრამ არის უფრო დიდი ავკაცობაცა, რომლის ამბავი ჩვენს ყურებამდე ძნელად მოაღწევს ხოლმე, უზომოდ სიმდიდრე, მუქთახორაობა, უსაქმურობა ხშირად მიხვება ზოლმე უფრო მეტ დანაშაულობისა, უფრო უარესისა, ვიდრე სიღარიბე. კაპიტალიზმს, როგორც გინდა გადაატრიალო, ადამიანი გარყენილებისა, დანაშაულისა და სიკვდილისაკენ მიჰყავს... დამნაშავენი სატუსალოებში სხედან. ქალები ნაკლებადაა მათს შორის. ქალებს შიმშილი ქუჩისა და დიდოჯახები; საკენ მიერეკება, — და ქალაქებში იძულებულნი არიან თავიანთი სხეული გაჰყიდონ, და მერე გარყენილება და სენი ბოლოს უღებს. ყოველი დიდი ქალაქი სავსეა მგძავ ქალებით. ზოგი ქალაქია, შიგ ათ და ოც ათასობით არიან. სიღარიბეა, რომ ამ ქალების ქალაქებისაკენ ერეკება. აქ ხელში უვარდებიან მდიდრებს და ათასობით მათის უნამუსობის მსხვერპლნი ხდებიან. ყოველწლობით უდედამამო ბავშვები ათი-ათასობით შეჰყავთ დიდ ქალაქებში განგებ მათთვის აშენებულ სახლებში აღსაზრდელად. მაგრამ ცოტანი ლა იზრდებიან. ვისი ბრალია? ვისი და იმავე კაპიტალიზმისა, რომელიც გაუმძღარ მუცელს იყორავს ადამიანებით და ყველას შხამავს თვისის

საზიზღარის, მოწამლულის სულთქმით. ძნელია ამასთან ბრძოლა, ძნელია იმიტომ, რომ ყველა ტვირთმძიმენი და მაშვრალნი ჯერ მჭიდროდ არ არიან შეერთებულნი, რომ ერთობრივის ძალით შეებრძოლონ და გაუმკლავდნენ კაპიტალიზმისა და ძალმომრეობის ბატონობას.

მაგრამ სადა სცალიან ადამიანს, განავითაროს თავისი ბუნება, აღმალდეს გონებით, — მისი აზრი და ღონე იმას უნდებდა — შიმშილით არ ამოხდეს სული. მიმოიხედეთ და დავინახავთ, რომ მთელს საზოგადოებაში განუწყვეტელი ბრძოლაა ადამიანთა შორის, ერთი მეორეს ებრძვის, იბრძვიან სიმდიდრისათვის, იბრძვიან პატივისა და გავლენისა მოსაპოვებლად, განსაკუთრებით იბრძვიან გამხმარ პურის ყუისათვის. ხოლო იმ ბრძოლას, რომელშიაც ავიწყდებათ, თუ რა განსხვავებაა სიმართლესა და სიცრუევეს შორის, პატიოსნებასა და უსინდისობას შორის, ასეთს ბრძოლას ადამიანი მიჰყავს გარყვნილებისა, შეუბრალებლობისა, სასტიკობისა და დაუსრულებელ უბედურებისაკენ.

სოფლად გლეხები ერთიმეორეს ებრძვიან იმ ერთ მტკავველა მიწის გულისათვის, ხაზინამ და მემამულეება რომ გადაუგდეს, იბრძვიან, როგორც ობობას ქსელში მომწყვდეული ბუზი. ხოლო მათი ობობაა — ვაჭრები, მევახშე და ჩარჩი სოფლისა. ქალაქად მუშები სამუშაოზე ერთიმეორეს ეცილებიან, სცდილობენ სხვებს დაასწრონ და პატრონებს თავიანთი სამუშაო ძალ-ღონე მიჰყიდონ. პატრონებიც უსინდისოდ სარგებლობენ მათის გაჭირვებულის ზდგომარეობით და ჩალის ფასად ამუშავებენ დღეში 10, 12 და ხან 14 და მეტს საათსაც ერთისა და იმავე ხელობის წვრილი ხელოსნები ერთი-მეორეს სამარეს უთხრიან, სცდილობენ მეტოქე როგორმე თავიდან აიცილონ, ოღონდ კი მუშტარი მეორეს წაართვან. იმასვე სჩადიან წვრილი მედუქნეები მუშტრის მისაზიდავად. წვრილ ხელოსანსა და მედუქნეს ჯალათსავით თავზე დასდგომია და მიღს უფროსობს, შეცილება მსხვილ ფაბრიკანტთა და ღირ

რებენ ყოველსავე და ერთ კარგად გაძღომას ნატრობენ. არც ის იქნება, რომ, ვსთქვათ, რომელსამე ქვეყანაში შიმშილობაა და სწორედ ამ ქვეყნიდან ვაქრებს საზღვარგარედ გააქვსთ პური; ხალხს ათასობით და მილიონობით ტანისამოსი არა აქვს, და ჩითის, ტილოს და მაუდის ვაქრები და ფაბრიკანტები-კი ჩივიან — საქონელი ბევრია დამზადებული და ველარსად გაგვისალდებაო; მთელს გუბერნიებში შიმშილისაგან სახადი მუსრს ავლებს ხალხს, ხოლო მსხვილნი მემამულენი პურს აღარ სთესენ, მიწას საბალახედ უშვებენ — ხორბლის ფასი დავარდნილია, არავინ ყიდულობსო.

როდესაც ადამიანი ბატონყმურ შრომას თავს დააღწევს, მხოლოდ მაშინ მოაგონდება, რომ „არა პურითა ხოლო ჰცხონდების კაცი“, რომ ყველა ღორციელ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემდეგ გონებასა და სულსაც უნდა მისცეს საზრდო. მხოლოდ მაშინ აღენთებათ წითელის ალით ადამიანებს წყურვილი მეცნიერებისა, მხოლოდ მაშინ შეიგნებს ადამიანი მეცნიერების სრულს მშვენიერებას, მხოლოდ მაშინ დაუკვირდება ჯდამიანი ბუნების ყოველ ქმნილებას. გაიგებს ყოველ საიდუმლოებას მისას და აღბრთოვანდება იმ ხმაშეწყობილობით და აზრიანობით, რა ხმაშეწყობილებას და აზრიანობას თავის გარშემო დაინახავს; მხოლოდ მაშინ დააფასებს ადამიანი მშვენიერების მთელს დიდებულებას, ისწავლის, რომ ეს მშვენიერება ყველგან გამოიცნოს, დააფასოს და ყველგან აღმოაჩინოს — ვარსკვლავებით მოკირწოლულ ცასა და მთის მწვერვალებზე, უნაპირო ზღვასა და ხასხასად მობიბინე ველ-მინდვრებზე და თვით ადამიანის სულის კუნჭულებშიც კი. როცა სააქაო ცოდვებისაგან განიწმინდება, როცა მოიშორებს ცუდ ჭანჭრახვებს, რომელიც პირდაპირი შედეგია სყიდვა-გაყიდვისა, არსებობისათვის მოყვასთან ბრძოლისა, — მაშინ ადამიანის ბუნება ხელახლად დაიბადება, გასწორდება, მოყვასის ბედნიერებას თუ უბედურებას საკუთარ ბედნიერებად თუ უბედურებად მიითვლის. ამიტომ რომ ეს მოყვასი მის თვალში მტე-

რი კი აღარ იქნება, რომლისაც ადამიანს ყოველთვის უნდა
ეშინოდეს, არამედ ეს იქნება მისი მეგობარი და თანამშრომე-
ლი, რომელთანაც შრომა სახალისო იქნება, და იშრომებს
კიდევ საერთო კეთილდღეობისათვის.

ს ა რ ჩ ე ვ ი.

გვერდი.

შესავალი.	3
პირველი თავი.	
თანამშრომლობა. შრომის განაწილება. გაცვლა-გამოც- ვლა. საქონელი	7
მეორე თავი.	
საქონლის ღირებულება.	12
მესამე თავი.	
ფული.	17
მეოთხე თავი.	
მოთხოვნის და წინადადება. შეცილება.	26
მეხუთე თავი.	
მუშა-ხელი.	30
მეექვსე თავი.	
დამატებითი ღირებულება.	50
მეშვიდე თავი.	
ხელფასი.	64
მერვე თავი.	
კაპიტალისტური წარმოება.	72
მეცხრე თავი.	
საზოგადოებრივი წარმოება.	99

7-
საქართველოს მწიგნობრობის
№ 50/5
ფანტონი 3-
საქართველოს მწიგნობრობის

33
ზ 372

